

O.Д. Замашкіна

ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Навчально-методичні рекомендації

Ізмаїл – 2018

МИНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Кафедра соціальної роботи, соціальної педагогіки та фізичної культури

O.Д. Замашкіна

*ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ*

Навчально-методичні рекомендації

Ізмаїл 2018

Укладач: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та фізичної культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету Замашкіна О.Д.

Історія соціальної роботи: навчально-методичні рекомендації на допомогу бакалаврам і магістрантам вищих закладів освіти (за спеціальністю 231 Соціальна робота) - Ізмаїл, 2018. – 181 с.

Рецензенти:

Гуменникова Т.Р., доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Звєкова В.К., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної, дошкільної, спеціальної та початкової освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Друкується за рішенням вченої ради педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету
від 17.01.2019 (протокол № 6)

Навчально-методичні рекомендації орієнтовані на студентів, магістрантів педагогічного факультету спеціальності 231 Соціальна робота. У ньому розглядаються зміст та особливості становлення та розвитку соціальної роботи від найдавніших часів до сучасності як на території зарубіжних країн так і України. Видання може бути цікавим студентам педагогічних закладів, факультету соціології, історії та права, держслужбовцям і фахівцям соціономічної сфери.

*Рекомендовано до друку вченою радою педагогічного факультету
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
від грудня (протокол №)*

Замашкіна О.Д., 2018

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	5
Розділ I Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	
Зміст лекційного курсу.....	9
Тема 1. Соціальне виховання і допомога у первісному суспільстві.....	12
Тема 2. Філантропічний період в історії соціальної роботи.....	15
Тема 3. Організація соціальної допомоги у середньовічному суспільстві...22	
Тема 4. Соціальна допомога у найдревніших слов'янських обицінах i.....25	
<i>Kиївської Русі</i>	
Тема 5. Соціальна робота і соціально-педагогічні дослідження в Україні.33	
<i>в епоху Відродження (друга половина XV-XVII ст.)</i>	
Тема 6. Становлення державної системи благодійності у Західній.....40	
<i>Європі та Росії (з XVI до сер. XVIII ст.)</i>	
Тема 7. Виникнення соціальної педагогіки як окремої галузі знань.....51	
<i>Характеристика провідних концепцій соціалізації особистості</i>	
Тема 8. Соціально-педагогічні дослідження в Україні.....63	
<i>(кін. XVIII- поч. ХХ ст.)</i>	
Тема 9. Основні тенденції розвитку благодійності у Західній Європі, ...73	
<i>Росії та США (з кінця XVIII до поч. ХХ ст.)</i>	
Тема 10. Соціальна допомога в Україні (кін. XVIII – поч. ХХ ст.).....84	
Тема 11. Розвиток соціальної педагогіки в період наукової революції ...92	
<i>XX ст.</i>	
Тема 12. Розвиток системи соціальної допомоги у Радянській Україні101	
Тема 13. Актуальні проблеми соціальної роботи та соціальної107	
<i>педагогіки на сучасному етапі</i>	
Розділ II Методичне забезпечення курсу	
Завдання до семінарських занять	126
Тематика та методичні рекомендації до організації самостійної130	
<i>роботи студентів</i>	
Вимоги до написання та оформлення реферату.....135	
Тематика та методичні рекомендації до організації індивідуально-138	
<i>дослідної роботи студентів</i>	
Тестові питання для проміжного (модульного) контролю	142
Тезаурус	148
Список використаної літератури	162
Додатки	167

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

У систему фахової підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери внесено вивчення дисципліни «Історія соціальної роботи», яка є важливою умовою формування загальної і професійної компетенції, джерелом здобуття знань про минуле і сьогоднішнє теорії та практики соціальної роботи.

Під соціальною роботою розуміють цілеспрямовану діяльність людей і організацій, спрямовану на надання допомоги різним категоріям тих, що потребують. Вона відома з часу заснування перших рабовласницьких держав (Ш тис. років до н. е.), однак ще у первісному суспільстві соціальна природа, закладена нашим предкам, проявлялась у співчутті, допомозі нужденним. Завдяки здатності до взаємної підтримки людина ідентифікувалась не тільки як розумна істота, але і як моральна, здатна на індивідуальний вчинок.

Становлення соціальної роботи як особливої професії обумовлюється не тільки потребами населення у соціальній підтримці, які зростають, але і змінами їх змісту. Соціальна робота набуває більш індивідуального характеру, обумовленого глибокими особистісними інтересами у вирішенні соціальних проблем. Тому опанування історію соціальної роботи в Україні та світі допоможе студентам розширити і поглибити гуманітарні знання, використовувати на практиці втрачені національні традиції соціальної допомоги, що сприятиме формуванню патріотичної і громадської позиції студентів.

Не менш важливо, щоб студенти мали уявлення про конкретні моделі соціальної роботи в різних частинах світу, які формуються як наслідок духовного, культурного, соціально-політичного і економічного розвитку суспільства.

Предметом історії соціальної роботи є процес виникнення, становлення і розвитку благодійності, соціального захисту, забезпечення населення, яке потребує підтримки. Дисципліна досліджує багатовіковий історичний досвід діяльності держави, суспільства, суспільних, благодійних організацій, приватних осіб, релігійних конфесій з надання соціальної підтримки потребуючим.

Метою викладання навчальної дисципліни є: виокремлення закономірностей соціальної роботи в загальному процесі розвитку суспільства за рубежем та на території сучасної України, розвиток у майбутніх соціальних педагогів вміння аналізувати суспільні явища та їх вплив на соціально-виховний процес.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- ✓ визначення та вивчення основних етапів виникнення, становлення та еволюції соціальної роботи від форм благодійництва і елементів соціально-педагогічних досліджень до професійного виду діяльності та окремої галузі знань;
- ✓ здійснення періодизації історії соціальної роботи;
- ✓ встановлення шляхів інтеграції соціальної педагогіки та соціальної роботи;

- ✓ формування критичного ставлення до соціально-педагогічних надбань минулого;
- ✓ обґрунтування найраціональніших шляхів подальшого розвитку систем соціального виховання та соціального захисту населення в Україні;
- ✓ аналіз розвитку громадської думки, ідеології стосовно соціальної допомоги і підтримки, що закладені в основу відповідних законодавчих актів кожної епохи;
- ✓ виховання любові до професії соціального педагога та працівника, формування рис, необхідних для майбутньої професії

Дисципліна «Історія соціальної роботи» тісно пов'язана з іншими навчальними дисциплінами, такими як: філософія, соціологія, загальна та вікова психологія, інформаційне забезпечення соціальної роботи, система організації соціальних служб, права людини та правові основи соціальної роботи, правознавство, економічні основи соціальної роботи тощо.

Джерельну базу історії соціальної педагогіки/соціальної роботи становлять: пам'ятки древньої писемності, древні манускрипти, древні рукописи з питань виховання та допомоги тим, що потребують, архівні матеріали, твори видатних діячів, мемуарна література, закони, проекти, звіти, соціально-педагогічний фольклор, кіно-, фono-, фотоматеріали і т.д.

У процесі навчання системно, поступово, цілеспрямовано формуються такі компетентності:

1. Загальні компетентності:

- ✓ здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- ✓ здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- ✓ знання і розуміння предметної сфери та розуміння професійної діяльності;
- ✓ здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;
- ✓ вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми;
- ✓ здатність ухвалювати обґрунтовані рішення;
- ✓ здатність працювати в команді;
- ✓ навички міжособистісної взаємодії;
- ✓ здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

2. Спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

- ✓ здатність аналізувати суспільні процеси становлення і розвитку соціальної роботи як інтеграційної галузі наукових знань;
- ✓ здатність аналізувати соціально-політичні процеси, пов'язані із соціальним розвитком держави;
- ✓ здатність аналізувати нормативно-правову базу стосовно соціальної роботи та соціального забезпечення;
- ✓ здатність до діяльності з попередження соціальних ризиків, складних життєвих обставин, запобігання та вирішення соціальних конфліктів;
- ✓ здатність до розуміння організації та функціонування системи соціального захисту і соціальних служб;
- ✓ здатність до цінування та поваги різноманітності, унікальності й мультикультурності;

- ✓ здатність оцінювати проблеми, потреби, специфічні особливості та ресурси клієнтів;
- ✓ здатність виявляти шляхи подолання проблем і знаходити ефективні методи їх вирішення;
- ✓ здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей;
- ✓ здатність дотримуватися етичних принципів та стандартів соціальної роботи;
- ✓ здатність виявляти і залучати ресурси особистості, соціальної групи та громади для виконання завдань професійної діяльності;
- ✓ здатність оцінювати результати та якість професійної діяльності у сфері соціальної роботи.

У процесі навчання студент повинен *знати*:

- основні поняття соціальної роботи; основні етапи формування різноманітних форм допомоги та підтримки населення в Україні та світі;
- об'єкти та суб'єкти соціальної роботи на різних етапах її розвитку;
- теорію та методологію соціальної роботи в історичній ретроспективі;
- основні закони та принципи соціальної роботи;
- форми соціальної роботи, що сформувалися в процесі історичного розвитку та використовуються в сучасній Україні та світі;

вміти:

- аналізувати сучасні умови організації соціальної допомоги та підтримки в Україні та світі;
- використовувати знання з дисципліни для саморозвитку та самоорганізації, підвищення свого професійного рівня як фахівця із соціальної роботи;
- використовувати кращі традиції вітчизняного та світового досвіду в організації та забезпеченні соціальної роботи.

Навчальне видання розраховане на студентів напряму «Соціальна робота» і містить рекомендації щодо організації самостійної роботи для підготовки до лекційних, практичних занять та виконання індивідуальних творчих завдань тощо. Відповідно до типової навчальної програми обсяг навчальних годин окреслено 4 кредитами (120 годин)

Даний навчально-методичний посібник має за мету дати студентам - майбутнім соціальним працівникам - загальну підготовку для подальшого повноцінного засвоєння професійно орієнтованих дисциплін.

Основним завданням організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Історія соціальної роботи» є навчити студентів свідомо працювати не тільки з навчальним матеріалом, але і з науковою інформацією, закласти основи самоорганізації та самовиховання, сформувати уміння та навички постійно підвищувати кваліфікацію.

Пропонована програма з історії соціальної роботи передбачає вивчення

лише обов'язкового мінімуму знань для студентів. Так як кількість годин, які відводяться на вивчення незначна, то частина тем цього курсу рекомендується для поглибленого або самостійного вивчення студентами.

Основною *інформаційною базою* для самостійного опрацювання курсу є першоджерела, журнальні статті, робота в мережі Інтернет за даною проблематикою. Позитивні моменти – готуються і беруть активну участь в обговоренні всі студенти; вони привчаються виділяти головне, аналізуючи досвід минулого й можливість впровадження його в сучасну практику.

Основна частина матеріалу відводиться лекціям, на яких студент отримує основну інформацію. Організуючим та поглиблюючим фактором є семінарські заняття, при підготовці до яких студенти мають можливість творчо оволодівати курсом історії соціальної роботи: семінарські заняття сплановані за проблемним принципом. Для поглибленого вивчення окремих історичних проблем в їх ретроспективному розгляді рекомендується проводити у більш складних формах організації навчання: наукових конференціях, диспутах, колоквіумах, бесід «за круглим столом».

Методичні вказівки, розміщені в цьому виданні, поєднують традиційні методики викладання історичних дисциплін із практично-орієнтованою складовою, що дозволяє варіювати зміст, форми, розподіл часу на виконання завдань у ході заняття.

Контроль за видами діяльності студентів здійснюється шляхом поточного оцінювання знань, проміжним контролем по тестах після засвоєння ними програмного матеріалу, за результатами якого виставляється підсумкова оцінка за національною, 100-балльною шкалами і ECTS (у разі заліку).

Форми контролю та критерії оцінювання знань:

- поточний контроль: виступи на семінарських заняттях; участь у диспутах, на конференціях; виконання індивідуальних творчих завдань, оголошення повідомень, захист реферату;
- проміжний контроль - тест за матеріалом дисципліни
- підсумковий контроль – іспит.

Викладач не обмежений у виборі форм, методів, інструментарію для проведення семінарських занять у межах робочої програми та орієнтується насамперед на інтереси та можливості студентів і досягнення визначених освітньою програмою результатів навчання.

РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ АУДИТОРНОГО ВИВЧЕННЯ

Зміст лекційного курсу

Тема 1. Соціальне виховання і допомога у первісному суспільстві

1. Архаїчний період в історії соціальної роботи
2. Підходи світової науки до виникнення виховання як суспільного явища
3. Особливості соціального виховання на різних етапах первіснообщинного ладу

Тема 2. Філантропічний період в історії соціальної роботи

1. Благодійність у державах Стародавнього Сходу
2. Соціальне виховання та суспільна опіка у Древній Греції та Древньому Римі
3. Релігійні вірування про виховання моральних якостей та благодійність
4. Зародження елементів соціальної педагогіки у творчості давньогрецьких та давньоримських мислителів. Висвітлення проблем соціальної допомоги

Тема 3. Організація соціальної допомоги у середньовічному суспільстві

1. Християнська церква як перший соціальний інститут
2. Становлення і розвиток конфесійних теоретичних підходів до проблем допомоги і підтримки. Педагогічні ідеї християнських теологів

Тема 4. Соціальна допомога у найдревніших слов'янських общинах і Київської Русі

1. Формування гуманістичних традицій у древніх слов'ян
2. Форми соціальної допомоги
3. Основні тенденції благодійності в Київській Русі. Княжа підтримка і захист
4. Церковно-монастирські форми опіки

Тема 5. Соціальна робота і соціально-педагогічні дослідження в Україні в епоху Відродження (друга половина XV-XVII ст.)

1. Особливості соціальної роботи в період Українського Відродження
2. Філантропічні функції братств України та їх продовження у братських школах
3. Виховання гуманізму і милосердя як одне з основних завдань козацької педагогіки. Соціальна допомога у Запорізькій Січі
4. Приватна благодійність в Україні. Створення перших вищих навчальних закладів України – Острозької та Києво-Могилянської Академій як результат філантропічної діяльності видатних українських меценатів

Тема 6. Становлення державної системи благодійності у Західній Європі та Росії (з XVI до середини XVIII ст.)

1. Обґрунтування необхідності переходу до нової системи благодійності
2. Соціальна допомога у Західній Європі

3. Висвітлення проблем суспільної гармонії та державного виховання у соціально-педагогічній творчості
4. Церковно-державна благодійність у Росії

Тема 7. Виникнення соціальної педагогіки як окремої галузі знань.

Характеристика провідних концепцій соціалізації особистості

1. Розвиток провідних напрямів соціально-педагогічних досліджень XVIII-XIX ст.
2. Створення Джоном Локком першої світської системи виховання та концепції усунення бідності
3. Ідея вільного та природовідповідного виховання в творчості Жан-Жака Руссо
4. Соціально-педагогічна діяльність зі створення філантропічних навчально-виховних закладів (філантропіни Базедова, «Новий інститут» Оуена, виховне товариство дворянських дівчат Бецького)
5. Характеристика соціально-педагогічних експериментів Й.Г. Песталоцці
6. Реалізація Ф. Фребелем ідей соціалізації дитини в умовах дитячого саду
7. П. Наторп як засновник соціальної педагогіки. Історичні аспекти виникнення терміну

Тема 8. Соціально-педагогічні дослідження в Україні

(кін. XVIII- поч. XX ст.)

1. Основні напрями соціально-педагогічних досліджень
2. Проблема щастя людини та гармонійного розвитку в творчості Г.С. Сковороди. Висвітлення шляхів запобігання бідності
3. Т.Г. Шевченко про соціальне виховання
4. Соціально-педагогічні ідеї К.Д. Ушинського
5. М.І. Пирогов про необхідність зв'язку школи з життям
6. Філантропічна діяльність О. Духновича, Х. Алчевської, М. Корфа
7. Соціально-педагогічні погляди С. Русової

Тема 9. Основні тенденції розвитку благодійності у Західній Європі,

Росії та США (з кінця XVIII до поч. XX ст.)

1. Реформування системи опіки в епоху Просвітництва та розвитку нового суспільного устрою
2. Оформлення наукового етапу соціальної роботи у XIX ст.
3. Державна благодійність у Росії у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.

Тема 10. Соціальна допомога в Україні (кін. XVIII – поч. XX ст.)

1. Суспільна опіка на територіях підросійської України
2. Соціальна допомога в Галичині (на західноукраїнських землях)
3. Приватна благодійність в Україні.

**Тема 11. Розвиток соціальної педагогіки в період наукової революції
XX ст.**

1. Зарубіжні педагоги-реформатори поч. ХХ ст. про громадянське виховання та вплив середовища на формування особистості
2. Втілення Янушем Корчаком соціально-педагогічних ідей у «Будинку сиріт»
3. Розвиток соціальної педагогіки в Росії в першій чверті ХХ ст.
4. Соціально-педагогічні ідеї А.С. Макаренка
5. В.О. Сухомлинський як соціальний педагог

Тема 12. Розвиток системи соціальної допомоги у Радянській Україні

1. Аналіз системи соціального забезпечення в перше десятиріччя після встановлення Радянської влади в Україні
2. Завершення формування української радянської системи соціального захисту в 30-ті роки
3. Соціальна допомога в роки другої світової війни та повоєнний час

**Тема 13. Актуальні проблеми соціальної роботи та соціальної
педагогіки на сучасному етапі**

1. Розвиток соціальної роботи в незалежній Українській державі
2. Аналіз предметної сфери соціальної роботи/соціальної педагогіки
3. Зарубіжний досвід організації соціальної та соціально-педагогічної роботи
4. Професійна підготовка соціальних працівників / соціальних педагогів в Україні
5. Соціальні служби для дітей і молоді
6. Державна служба зайнятості
7. Недержавні організації соціальної роботи
8. Волонтерство у соціальній роботі
9. Державне пенсійне забезпечення
10. Допомога держави малозабезпеченим сім'ям
11. Державна допомога інвалідам з дитинства дітям-інвалідам, «чорнобильцям»

Тема 1. Соціальне виховання і допомога у первісному суспільстві

1. Архаїчний період в історії соціальної роботи
2. Підходи світової науки до виникнення виховання як суспільного явища
3. Особливості соціального виховання на різних етапах первіснообщинного ладу

1. Архаїчний період в історії соціальної роботи та виховання

Аналіз викопних решток людиноподібних мавп, що знаходились біля витоків антропогенезу, дають підстави стверджувати, що предки людини існували вже 2-3 млн. років тому назад. Вони являли собою істоту, яка лазила по деревах, проте була здатна до випрямленого положення тіла, з об'ємом мозку 450-500 см³. У ході жорсткої міжвидової боротьби за існування єдиними перевагами предків людини були більший об'єм головного мозку та соціальний (стадний) спосіб життя. Ці індивіди не змогли б вижити, якби в колективах найбільш древніх гомінідів не була розвинута взаємодопомога. Очевидно, потомки людини успадкували її з тваринного світу, де взаємна підтримка широко розповсюджена. Мавпи не складають виключення у цьому відношенні: павіани, наприклад, за певних умов чекають відсталих тварин при пересуванні стада, шимпанзе після полювання легко ділиться м'ясною здобиччю з іншими членами угрупування.

Отже, виникнення соціальних відносин не можна розглядати, як шори, які накладались суспільством, що народжувалось, на смертельні за своїми наслідками зіткнення між окремими індивідами. Їх функціональна роль полягала в регуляції взаємин між членами колективу в процесі праці.

Згідно із сучасною періодизацією історії соціальної роботи епоха від найдавніших часів, коли виникли опіка і взаємопідтримка на зорі людства до утворення перших класових держав, де соціальна допомога набула організованих форм, визначена архаїчно; у ній виділяють такі *основні види допомоги*:

- 1) взаємодопомога між племенами;
- 2) філантропічна допомога зі сторони вождів і старійшин роду співплеменникам, що знаходились нижче за встановленою у племені ієрархією;
- 3) міжособистісна допомога.

На стадії родового суспільства уявлення про допомогу і взаємодопомогу пов'язані з механізмами реципрокації (взаємний обмін дарами, послугами, допомога у побутовій та господарській сфері) та редистрибуції (передавання частини виробленого громадою надлишкового продукту у розпорядження вождів на різні громадські потреби). Вже на цій стадії проходить оформлення суб'єктів допомоги, ідеології, а також принципів, що регулюють зв'язки обміну і підтримки між суб'єктами родового простору.

Найважливішою особливістю архаїчного періоду в історії соціальної роботи є відсутність будь-яких письмових джерел, які б дозволяли з абсолютною точністю оцінювати реальний стан взаємної допомоги і благодійності.

2. Підходи світової науки до виникнення виховання як суспільного явища

На сучасному етапі існує декілька підходів щодо визначення поняття соціального виховання. Доцільно навести найбільш поширені формулювання.

Соціальне виховання – це виховання людей всіх вікових груп і категорій в організаціях, як створених для цієї мети, так і в тих, що займаються ним поряд із своїми основними функціями (Андрєєва І.М.).

Соціальне виховання – це турбота суспільства про покоління майбутнього, підтримка людини суспільством, колективом, іншою людиною, допомога людині в засвоєнні і прийнятті моральних відносин, які склалися в сім'ї, суспільстві, прийнятті правових, економічних, громадянських і побутових відношень (Василькова Ю.В., Василькова Т.А.).

Окремі автори вважають, що соціальному вихованню підлягають всі вікові та соціальні категорії людей; інші - подібно до засновника терміну «соціальна педагогіка» А.Дістервега, що соціальне виховання необхідне для вразливих категорій: сиріт, безпритульних, малолітніх злочинців і т.д. Враховуючи той факт, що результатом соціального виховання є соціалізація як здатність людини взаємодіяти із соціальним світом (Нікітін В.А.) варто погодитись із авторами першої концепції.

Проаналізувавши визначення різних науковців відносно суті соціального виховання, можна зробити висновок, що першою формою виховання, що зародилась у первісному суспільстві, було саме соціальне виховання. Необхідно відзначити, що без вироблення навиків соціальної поведінки людина розумна не вижила б як біологічний вид. Адже саме колективний суспільний спосіб життя, з яким тісно пов'язані соціальне виховання, взаємна підтримка, був одним із факторів антропогенезу.

Доцільно охарактеризувати підходи світової науки щодо походження виховання. Представники *біологізаторської теорії* (Спенсер Г., Летурно Ш.) вважають, що виховання успадковане людьми з тваринного світу. З позиції *психологічної теорії* (П.Монро) в основі виховання лежить несвідоме інстинктивне прагнення дітей активно наслідувати дії старших. *Релігійнаконцепція* (К.Шмідт) в основу кладе твердження, що Бог, створивши людину, наділив її особливим даром – умінням виховувати. Представники *трудової теорії* (Ф.Енгельс, Л.Морган) стверджують, що поштовхом до виникнення виховання в людському суспільстві було виробництво найпростіших знарядь праці. Завдяки праці біологічні передумови людини змогли трансформуватися у людські на соціальному рівні.

Майже всі дослідники сходяться у тому, що виховання невіддільне від людського суспільства і притаманне йому з самого початку його існування.

В останні роки поступово утверджується *соціокультурний підхід виникнення виховання* (О.Х.Дубасенюк, І.Зверева, Л.Коваль, О.Сухомлинська та ін.), згідно з яким виховання розглядається як результат накопичення досвіду соціальної, виробничої, мистецької та професійної культур. А головним його завданням є використання цього досвіду зростаючою особистістю з тим, щоб забезпечити оптимальну її соціалізацію в суспільстві.

3. Особливості соціального виховання на різних етапах первіснообщинного ладу

Соціальне виховання виникло у первісному суспільстві, яке є настільки довготривалим, що у ньому доцільно виділити окремі стадії. Враховуючи той факт, що виховання як суспільне явище значною мірою визначається характером організації суспільства, за основу періодизації доцільніше взяти саме суспільні відносини, в залежності від розвитку яких виділяються такі *періоди*:

- а) період первісного стада;
- б) родовий лад (матріархат, патріархат);
- с) період розкладу первісного ладу (військової демократії).

За первісного стада, коли тільки завершується процес біологічного становлення людини, ніяких організованих форм виховання ще нема. Не існує диференціації виховних впливів морального, трудового, тим більше інтелектуального спрямування. Виховання відбувається стихійно і обмежується прямим відтворенням небагатого суспільного досвіду.

Епоха родового устрою характеризується значним розширенням суспільного досвіду та перетворенням людських стад у сталі колективи родичів – роди, племена. У людей з'являються релігійні уявлення.

Первісна родова сім'я спочатку ділилася *на три вікові групи*: перша – діти і підлітки; друга – дорослі, повноправні учасники життя і праці; третя – люди похилого віку. Для багатьох первісних родів перехід у групу дорослих супроводжувався спеціальними актами, які дістали назву «*ініціація*».

Вікова ініціація – перша в історії педагогіки інституалізована форма виховання дітей. Вона являє собою систему випробувань та церемонію посвятити підлітків у повноправні члени колективу, чому передує досить тривала спеціальна підготовка.

Мета виховання у цей період полягала у передачі молодому поколінню трудових навичок, встановлених способів поведінки, релігійних уявлень, традицій, звичаїв, обрядів.

Єдиною *виховною інституцією* виступала ціла община. Виховання було суспільним, спільним і однаковим для всіх. Соціальна функція вихователя поступово закріпилася за групою людей похилого віку, які були носіями і хранителями колективного досвіду. Воно було природнім і вільним. Здійснювалось шляхом прямого включення дітей у конкретні види трудової діяльності.

На останніх етапах матріархату з'явилися перші в історії заклади для життя і виховання підлітків – будинки молоді, у яких старші та немічні готували дітей (окрім хлопчиків і дівчаток) до життя і праці. До найперших в історії людства організованих форм виховання належать дитячі ігри, традиції, звичаї, ритуали, обряди, усна творчість, які служили для набуття навичок соціальної поведінки.

Значна увага приділялась виконанню дітьми перших законів людського співжиття: табу і толіону. Табу, з гавайської, означає не робити чогось

недозволеного, щоб не нашкодити собі. Толіон розуміється як закон кривавої помсти.

Вершиною первіснообщинної культури стало виникнення піктографічного письма. Епоха розкладу первісного ладу характеризується становим і майновим розшаруванням суспільства, виникненням моногамної сім'ї.

Виховання у цей час починає складатися як особлива суспільна функція і набирає деяких організованих форм. Разом з первісним колективом ще одним виховним інститутом поступово стає сім'я. На зміну єдиному, колективному і рівному для всіх поступово приходить станово-сімейне виховання, яке диференціюється для кожного стану згідно його ідеалів. Поступово втрачаються безпосередні зв'язки між дитиною і суспільством. Виховання все більше позбувається природовідповідного і ненасильницького характеру.

Розширяються релігійні уявлення людей, зростають відомості з астрономії, історії, медицини, ускладнюється досвід виконання сільськогосподарських робіт.

Отже, в умовах первісного суспільства спостерігається процес виховання як спеціальної соціальної діяльності, яка розширювалася з удосконаленням виробничої діяльності, військово-фізичної підготовки, зростанням об'єму знань та релігійних уявлень.

Тема 2. Філантропічний період в історії соціальної роботи

1. Благодійність у державах Стародавнього Сходу
2. Соціальне виховання та суспільна опіка у Древній Греції та Древньому Римі
3. Релігійні вірування про виховання моральних якостей та благодійність
4. Зародження елементів соціальної педагогіки у творчості давньогрецьких та давньоримських мислителів. Висвітлення проблем соціальної допомоги

1. Благодійність у державах Стародавнього Сходу

Від часу створення перших класових держав (Ш–II тис. до н.е.) до IV–V ст. н. е. в історії соціальної роботи триває період, що має назву філантропічного. Філантропія у перекладі з грецької означає любов до людей.

Першими рабовласницькими державами, виникнення яких співпадає з початком цього періоду, є країни, що існували у IV–I тис. до н.е. на території Південної Азії і частково Північної Африки: Єгипет, Шумер, Вавилон, Індія, Китай. Вони отримали умовну назву країн Стародавнього Сходу. Саме в цих державах виховання підростаючого покоління вже чітко виділилось як самостійна соціальна функція суспільства. Окрім того тут існували благодійність та соціальна підтримка.

Найдавніші відомості про соціальну допомогу знайдено у Давньому Єгипті, де у XXV–XXVII ст. до н. е. в храмах здійснювалось безкоштовне роздавання голодуючим хліба. В одному із давньоєгипетських рукописів розповідається про монарха, що вихваляється своєю благодійністю: виділяв ячмінь і молоко голодному, якого знаходив у своїй області, ховав бідного у своєму полотні,

вносили зернову позику із своїх запасів позичальників за винного боржника. У Давньому Єгипті проходила рівномірна підтримка центральною владою мінімального прожиткового рівня всіх регіонів Єгипту за рахунок перерозподілу багатого врожаю благополучних областей.

Про організацію соціальної допомоги серед населення Вавилону свідчили закони царя Хаммурапі 1750 р. до н. е.). Відповідно до статті 113 законодавець без згоди господаря і без дозволу суду не міг присвоїти майно боржника з метою погашення позики. Закон вимагав судового розгляду. Ст. 110 захищала життя і здоров'я членів сім'ї боржника. Обґрунтованою причиною несплати боргу і відсотків у даному сезоні справедливо вважалися кліматичні умови, що знищили врожай, наприклад, повінь чи посуха. Серед гріхів і злочинів Законів Хаммурапі називалися такі як ухилення від надання допомоги нужденним, будь-який обман, неповага до старших та батьків. У Законах Хаммурапі були відображені і своєрідні уявлення про соціальну справедливість. Наприклад, розмір платні за послуги лікаря прямо залежав від соціального стану пацієнта.

Серед правових документів Стародавньої Індії, що регулювали механізми успадкування і забезпечували певні соціальні гарантії, слід відзначити «Закони Ману». Особливістю цієї держави було розмежування населення не на рабів та рабовласників, а на станові групи (варни): брахманів (священнослужителів), кшатріїв (войнів та правителів), вайшіїв (землеробів та ремісників) і шудр (слуг, рабів). У Законах Ману оригінально регулювались правила успадкування рухомого і нерухомого майна. З числа спадкоємців виключались діти, хворі, розумово відсталі та убогі. Недійсними вважалися також угоди, укладені людиною або в стані сп'яніння, або такою, що перебувала у стані гніву чи горя, шляхом обману або насилля, а також старцем, дитиною чи виродком.

В історії Давнього Китаю певне значення в розвитку ідей соціальної допомоги певну роль відіграло вчення Конфуція, який вважав засобом підтримки справедливого порядку не закон, а дотримання традицій і моральних основ, що закріплюють образ ідеальної поведінки. Конфуцій повчав «любити батьків і родичів більше інших, виявляти пошану перестарілим, проявляти співчуття до калік і милосердя до дітей».

Таким чином, в основі правових документів найдавніших держав лежали традиції і звичаї, а норми повсякденної моралі базувалися на ідеях поваги і шанобливого ставлення до людей похилого віку і батьків, на милосерді до дітей і калік.

2. Соціальне виховання та суспільна опіка у Древній Греції та Давньому Римі

Виділення соціальної роботи з інших сфер людського буття, зародження систем виховання, що справили вплив на подальший розвиток людства, виникнення елементів соціальної педагогіки відбулися у Давній Греції – державі, що виявилася перехідним містком між досягненнями сивої давнини та сучасними надбаннями.

У VI–V ст. до н.е. серед сотень давньогрецьких полісів на перший план висунулись два найсильніших міста-держави: Афіни і Спарта (Аттика і Лаконія). Так, в Афінах найповніше поширилися отримали приватна власність, ринкові відносини, рабство, утвердження громадянського суспільства, яке зв'язало в єдине ціле громадян полісу не залежно від їх майнового стану.

У вихованні афіняни прагнули до поєднання розумового, морального, естетичного, фізичного розвитку. Ця мета визначалася грецьким поняттям «*калокагатія*» (внутрішня і зовнішня досконалість). Школи були приватними і платними. окремо існували музичні і гімнастичні школи. Перші давали всеобщий інтелектуальний розвиток, другі – таку ж культуру тіла. В Афінах було добре розвинуте соціальне виховання, яке стало джерелом високої загальної культури його жителів. Розгалужена сітка позашкільних закладів Еллади, що сприяли всеобщому розвиткові, піднесення культурного рівня особистості, пом'якшенню стосунків між різними верствами населення, потребує ґрутовного вивчення та аналізу, оскільки містить цінні для запозичення на сучасному етапі ідеї для здійснення громадянського виховання та досягнення соціального примирення.

Зрештою, у тому, що одні і ті ж засоби використовуються для усунення соціальних протиріч та соціалізації особистості, проявляється конвергенція соціальної педагогіки і соціальної роботи та доводиться обґрунтованість єдності названих галузей знань. Одним із найбільш дієвих засобів соціального виховання став театр. Для відповідної оцінки ролі грецького театру як важливого фактору позашкільної освіти необхідно враховувати передусім те, що у ньому існувала велетенська кількість місць для глядачів. У найбільшому в Елладі Мегалопольському театрі могло знаходитися 44 тис. глядачів, а в Афінському – до 30 тис. Наявність величезної кількості місць пояснюється декількома причинами. Перш за все, драматичні дії розгорталися під відкритим небом, у місцях, особливо для того пристосованих. Окрім того, афінське казначейство відпускало широким масам вільних громадян спеціальні засоби на відвідування театру. Слід відзначити, що в Афінах протягом дуже довгого часу не існувало акторів-професіоналів (усі ролі, в тому числі і жіночі, виконувалися любителями-чоловіками). Нерідко театральні видовища тягнулися з ранку до вечора; серед публіки були і діти (хлопчики), і жінки. Вплив театру у великому грецькому місті був дуже значним, а кожна нова театральна постановка ставала подією, що викликала хвилювання.

Поряд із театралізмом у підкоренні широких народних мас ідеологічним установкам провідну роль мали так звані всенародні ігри. Значення Олімпійських святкувань стане зрозумілішим, якщо пригадати лише один факт з їх історії. Саме в Елладі відлік часу нерідко вівся за Олімпіадами, тобто за чотирьохріччями, що відповідають періодам, коли відбувалися Олімпійські ігри. Вони продовжувались 5 днів, і у цей час, згідно з договорами, що існували між грецькими державами, заборонялося вести війни. Програма ігор була надзвичайно багатогранна. На першому плані стояли різноманітні фізичні вправи: біг, боротьба, кулачний бій, біг на колісницях тощо. Цим вправам

передувало тривале тренування. Поряд із змаганнями такого роду на Олімпійських іграх проводились й інші – виступали громадські діячі, історики, поети, співаки, музиканти, танцюристи.

Крім Олімпійських ігор, великою славою користувались Істмійські, Піфійські ігри та ін., але особливо – Афінські Панафінєї – свято на честь богині Афіни, що була покровителькою міста. Воно справлялось щорічно, але з особливою помпезністю раз у чотири роки (Великі Пінафінєї). Свято тривало 9 днів. Перші дні святкувань присвячувалися різним змаганням: гімнастичним, музичним, літературним, а також кінним. У змаганнях брали участь лише повноправні громадяни.

Саме в державах Стародавньої Греції і перш за все в Аттиці (Афіни) були закладені основи державного регулювання благодійності й опіки. У перекладі з грецької філантропія означає любов до людей; у IV ст. до н.е. з цим поняттям пов'язане будь-яке доброзичливе ставлення одного індивіда до іншого. У гомерівському епосі *philos* зв'язаний з інститутом сім'ї і гостинності.

У Греції до злидарів проявляли співчуття, давали милостиню, іноді одежу та взуття, запрошували до участі в банкетах. Виразом гостинності було створення готелів для приїжджих, розміщення в яких здійснювалося безкоштовно, але про харчування треба було дбати самому.

Для фінансування всенародних свят та видовищ багаті люди відправляли літургії – своєрідні повинності, які полягали в покритті витрат. Розмір літургій наперед не визначався і залежав від того, наскільки багаті люди намагалися здобути прихильність і симпатію в народу чи перевершити один одного в багатствах і розкошах.

У давніх Афінах склалася своєрідна *система соціальної допомоги*, коли частину благочинних функцій брала на себе держава:

1. Покривання витрат на організацію всенародних свят: видача народу грошей на їх відвідування та пригощання.
2. Надання соціальних допомог. Сини воїнів, що загинули на війні, виховувались за державний рахунок. Іноді в неврожайні роки голодуючим надавалась допомога у вигляді роздач або дешевого продажу хліба.
3. Відрядження громадян у подорожі (з метою навчитись корисного у заморських країнах).

Інший приклад показувала Спарта, де в руках держави зосереджувалася вся справа виховання дітей. Мета виховання полягала у повному підкоренні індивіда державі; головне завдання - у підготовці мужнього, витривалого, фізично розвинутого, здорового і загартованого воїна – захисника земельної аристократії.

Контроль держави за вихованням починається з перших днів життя дитини: новонароджених старійшини общини оглядали в спеціальному місці – лесхі. Тільки здорові діти поверталися батькам, які їх виховували до семирічного віку, після чого здійснювалося суспільне виховання. Хворобливих, тих, що мали вади, виродків знищували: найочевидніше, викидали в Тайгетську ущелину. Із семи до вісімнадцяти років хлопчики перебували у спеціальних закладах

інтернатного типу – агелах. Спартанців виховували в жорстоких умовах, прагнучи виростити суворих, безжалісних воїнів. Займалися гімнастикою і дівчата, але окремо від хлопчиків. Підлітки брали участь у щорічних публічних випробуваннях: їх сікли перед вітarem, щоб пересвідчитись у терплячості та витривалості. Юнаки 18–20 років об’єднувались у групу ефебів. Громадянське повноліття наступало у 30 років.

Спартанське виховання виявило суттєвий вплив на долю самої держави. Зворотною його стороною став поступовий занепад інтелектуального життя Спарти (відомо, що з ослаблених дітей часто виходили генії). Згодом відбувся занепад самої державності.

У Давньому Римі, як і в Греції повною мірою запроваджувався принцип влаштування за державний рахунок свят і пригощань для бідняків. Видовища можна розділяти на такі групи: ігри в цирку, ігри в амфітеатрі (бої гладіаторів), балет, театральні вистави тощо. Бої дуже часто завершувалися смертью переможених, часто за вимогою глядачів (вони при цьому опускали вниз палець).

Спроби забезпечити порядок у державі філантропічним шляхом проявлялися в діяльності римських імператорів не тільки через влаштування «видовищ». Так, Август запровадив спеціальні посади чиновників, які відповідали за організацію суспільних робіт та за розподіл хліба серед народу; при Клавдії з'явились чиновники, які відповідали за опіку сиріт.

У суспільній свідомості також виникли ідеї необхідності організації системи державної допомоги нужденним. Рим та інші міста імперії перебували в дуже складному становищі. Хворі помирали від безсоння через те, що неперетравлена їжа застрявала у запаленому шлунку. Міста переслідували дві біди: злидарі та розбійники. Мандрівники часто ставали здобиччю злодіїв.

Політика «хліба і видовищ» не принесла Риму тих переваг, які були в Давній Греції - внутрішня гармонія і соціальний мир. На фоні загальної духовної кризи, що вразила античний світ на межі двох ер, популярності набуло християнство і діяльність перших християнських діячів.

3. Релігійні вірування про виховання моральних якостей та благодійність

Уявлення про милосердя, допомогу нужденним і любов до близького знайшли своє втілення у найдавніших релігійних книгах. Вони висвітлюють образ ідеальної людини, яка дотримується ряду правил, що витікають із основного принципу служіння близькому. Серед них – жертовна любов, що має на меті полегшити біль та переживання інших. Ця висока любов приносить страждання, оскільки втягує людину у складні проблеми, закликає, незважаючи ні на що, допомогти іншим. Яскравими прикладами такої любові можуть служити Ісус Христос, який віддав життя за відкуп людських гріхів; Будда, котрий дав клятву присвятити себе порятунку всіх живих і відчути їх страждання як власні.

Другим правилом служіння близькому є віддача і роздавання – віддаючи іншому щось вільно, без будь-яких умов, допомагаючи іншому нести його

тягар, людина отримує значно більше, ніж дала: «Кожному, хто в тебе просить – подай, а від того, хто твоє забирає, – назад не жадай... Давайте – і дадуть вам; мірою доброю, натоптаною, й переповненою вам у подолок дадуть. Бо якою мірою міряєте, такою відміряють вам» (Євангеліє від Св. Луки).

Наступним правилом є милосердя і гостинність. Давати милостиню бідним і проявляти гостинність – це якості, які схвалюють усі релігії. В індійських джайністів у «Кундакунді» стверджується: «Милосердя – не залишитися байдужим до голодного, нещасного і постаратися полегшити їх страждання».

У той же час допомога біднякам у священних книгах уособлюється із принесенням жертви Богу або вищим святым. Найбільш широка картина милосердя і любові до близького розгорнута у Новому заповіті. Ісус Христос закликає людей складати собі скарби на небі. Зрозуміло, що складання скарбів на небі передбачає любов до близького, праведні вчинки – виявлення допомоги тим, хто її потребує.

Крім Біблії, ідеї благодійності, допомоги потребуючим знайшли своє відображення і в Корані. Так, в його другій главі говориться: «Благочестиві ті, хто вірить в Бога, в останній день, в ангелів, в Писання, в пророків; з любові до нього дають з майна свого близнім, сиротам, бідним, злідарям, на викуп рабів».

Таким чином, у релігійних текстах знайшов втілення ідеал людини, що прагне до досконалості. Серед рис такого ідеалу – благодійність, яка полягала в роздачі милостині, харчуванні убогих, допомозі сиротам, вдовам.

Поширення християнства сприяло виникненню принципово нової форми виховання – християнського виховання. Для нього були характерні особлива увага до особистості людини, її душі, пріоритет віри над знаннями, наукою; нерозривний зв'язок освіти з моральним вихованням; усвідомлення виховної ролі праці і важливості здійснення з ранніх років трудового виховання.

Сильний вплив на культурний і духовний розвиток усіх християнських народів виявив Новий заповіт, в основі якого лежить Євангеліє. У ньому не тільки викладена нова мета виховання, але і шляхи її досягнення. Новий заповіт включає 27 книг, написаних різними авторами (найбільш відомі Матвій, Марк, Лука, Іоан, Петро і Павло). В основі їх педагогічних ідей лежить вчення про любов до всіх людей як шлях до порятунку: щоб досягти спасіння і йти по шляху самовдосконалення в напрямку християнського ідеалу.

У перші століття нашої ери зберігалася практика виховання і книжного навчання мандрівними учителями, тепер уже християнами. Сам Ісус Христос також був мандрівним учителем, чиє завдання полягало в проповіді нового вчення про людину та Бога.

4. Зародження елементів соціальної педагогіки у творчості давньогрецьких та давньоримських мислителів.

Висвітлення проблем соціальної допомоги

Ускладнення суспільного життя в Давній Греції та Давньому Римі, накопичення знань і предметного досвіду викликали потребу раціонального

підходу до пояснення питань виховання. У творах стародавніх мислителів визначалися шляхи громадянського виховання (формування необхідних державі громадян), висвітлювались проблеми самовдосконалення людини протягом всього життя, ролі сім'ї в соціалізації особистості, що дозволяє зробити висновок про існування вже у V–IV ст. до н.е. елементів соціальної педагогіки. Важливі явища соціального життя осмислювалися в межах філософії. Серед творців соціально-педагогічних ідей слід відзначити Демокрита, Сократа, Платона, Аристотеля, Сенеку, Квінтіліана.

Демокрит (460-370 рр. до н. е.) у своєму вченні обґрутував тезу про відповідність природи дитини вихованню. Він один з перших сформулював ідею природовідповідності. На думку Демокрита, починати виховання слід із раннього дитинства, враховуючи оточуюче середовище, спираючись на приклад старших, авторитет батьків, привчаючи дитину до праці.

Сократ (469-399 рр. до н.е.) висунув знамениту тезу «Пізнай самого себе», стверджуючи при цьому, що пізнання може знищити в людині все погане і повернути людську природу в початковий стан добра. З етичних міркувань виводив мету виховання, яка полягала в особистому моральному самовдосконаленні, звільненні інтелекту від усіх негативних зовнішніх впливів. Сократ користувався виключно усним методом викладу свого вчення. Він збирав велику аудиторію на афінських вулицях чи площах і проводив бесіди з тими, хто бажав його послухати.

Платон (427-347 рр. до н .е.) – учень Сократа. Займався педагогічною діяльністю в Афінах, де при гімнасії Академії заснував філософську школу. Висунув і обґрутував вчення про світ ідей. Свої філософські і соціально-педагогічні погляди виклав у творах «Держава» і «Закони».

У зазначених працях змалював проект ідеальної держави. Всі вільні громадяни у його державі поділені на три групи: філософи – правителі; воїни – захисники держави; група ремісників і землеробів, працею яких утримувалися дві попередні групи.

Платон висунув ідею створення системи державних шкіл. В ідеальній державі виховання дітей і шкільне навчання повинні здійснюватись під контролем держави і в її інтересах. Влада повинна регулювати навіть шлюби, щоб забезпечити народження здорового потомства. Новонароджених повинні годувати суспільні годувальниці в державних виховних будинках.

У «Законах» не розв’язана проблема подолання бідності, яка веде до злочинів, класової боротьби. Платон закликав не турбуватися про бідних, що потрапили у скрутну ситуацію, її супроводжують хвороби і злидарство. Однак Платон не заперечував, що у суспільстві повинна бути «добровільна благодійність».

Аристотель (384-322 рр. до н.е.) - філософ-діалектик, учений-енциклопедист, учень Платона. Займався педагогічною діяльністю у заснованій ним філософській школі «Лікей». Вихователь О.Македонського. Соціально-педагогічні ідеї мислителя викладені у його філософських творах «Політика»,

«Про душу» та ін. На відміну від Платона заперечував можливість окремого існування ідей від речей.

Аристотель створив найбільш повну теорію виховання в античному світі. У творі «Політика» він обґрутував необхідність державного виховання: «Оскільки вся держава ставить перед собою одну мету для всіх, то зрозуміло й те, що виховання – загальнодержавна справа, і воно повинне мати загальний характер». Він розглядав виховання як засіб зміцнення державного ладу. У своїй творчості поєднав виховання державне із сімейним. Повагою до сімейних основ Аристотель визначив один із найважливіших напрямків у соціальній педагогіці: діяльність сім'ї повинна контролюватися особливими державними чиновниками – педономами, які мають спостерігати за тим, як діти проводять вільний час; за підбором дитячих казок, оповідань і т.д.

Головне завдання держави – виховання в народі добродетелей. Виховання повинно бути гармонійним, включати в себе розумову, моральну і фізичну сторони. Аристотель обґрутував велике значення діяльності у вихованні, вважаючи її необхідною умовою досконалого життя. Але він мав на увазі не фізичну працю, а діяльність розуму та душі.

I Платон, i Аристотель відзначали, що місто розділилося на два ворожих табори – багатих і бідних. Аристотель вважав, що необхідно уникати різкого розриву між заможними і злідарями. Проте благодійницьку діяльність держави він не сприймав як позитивну. Радив організовувати допомогу таким чином, щоб кожен міг наскладати засоби, необхідні для придбання невеликої ділянки землі або хоч би для заняття торгівлею та землеробством. Якщо ж роздачі не ведуть до зміцнення майнового достатку бідноти і до пом'якшення соціальних протиріч, вони уподібнюються бочці з дірками, і Аристотель схильний заперечувати їх доцільність.

Луцій Антей Сенека (блія IV ст. до н. е.) – філософ і оратор епохи імператорського Риму. Вважав головним завданням виховання моральне самовдосконалення людини, ідеї його висвітлені ним у творах «Листи на моральні теми», «Моральні листи до Луцилія», де розроблена програма морального самовиховання. Основна мета виховання за Сенекою - підготовка юнацтва до життя у «співтоваристві богів і людей».

Квінтіліан Марк Фабій (42–118 рр.) – видатний римський педагог, теоретик ораторського мистецтва. Кінцеву мету виховання Kvіntіlіan вбачав у підготовці високоосвіченого оратора: кожна вільна людина повинна вести активне громадське життя, а це можливо тільки за умови оволодіння ораторським мистецтвом.

Із двох систем навчання - приватно-домашньої та суспільної - віддавав перевагу останній, оскільки при такій системі дитина виховується у взаємодії з товаришами, спирається на їх підтримку, усвідомлює свої можливості, сили і все більше наближається до мети – панування над самою собою.

Високо цінував справжню школу, яка повинна бути для учня життям у мініатюрі. У навчанні необхідно допомагати учневі зберегти своє «Я», стати особистістю. Гостро заперечував покарання для дітей, особливо тілесні.

Квінтіліан є автором першої відомої педагогічної праці «Про виховання оратора», у якій висвітлив соціально-педагогічні ідеї про дидактику і методику навчання, виховання дитини у дитячому колективі, зв'язки школи з життям, про професійні якості учителя і його взаємини з вихованцями.

Тема 3. Організація соціальної допомоги у середньовічному суспільстві

1. Християнська церква як перший соціальний інститут
2. Становлення і розвиток конфесійних теоретичних підходів до проблем допомоги і підтримки. Педагогічні ідеї християнських теологів

1. Християнська церква як перший соціальний інститут

У 476 році, ослаблена внутрішніми суперечностями рабовласницького ладу, перестала існувати Римська імперія, яка занепала під тиском варварських племен. В історії Європи почався новий етап історичного розвитку - середньовіччя. На зміну рабовласницькому ладу прийшло феодальне суспільство, в якому політична влада належала, світським і духовним феодалам. Ідеологічною твердинею феодалізму стали релігія і церква, які монополізували науку, мистецтво та освіту.

Епоха феодалізму успадкувала від Римської імперії християнську релігію в її західному різновиді, що відома з 1054 року під назвою «католицизм». Саме він став головною ідеологічною силою європейського феодалізму; поступово зміцнюючи свої позиції, перетворився у «державу в державі». Християнська церква виявилась основним носієм благодійності і опіки в період раннього і класичного середньовіччя. Певну роль в наданні допомоги відіграли чернечі ордени – товариства людей, що добровільно прирікали себе на безшлюбність і зренчення всіх благ світу.

До церкви у середні віки перейшла дуже важлива функція – *підтримувати соціальний мир і пом'ягшувати соціальні суперечності*. Природно, що церква не розділяла із світською владою відкритої агресивності у ставленні до обездолених, так як ворожість була б несумісна з проповіддю смирення, любові до близького і рівності всіх перед Богом. Програма церкви у стосунках із бідними фактично зводилася до вимоги милостині; при цьому не ставилось питання про знищення соціальної нерівності.

Середньовічна концепція бідності є носієм протиріч: з однієї сторони пропагується потреба відмови від багатства; з іншої – необхідність подавати милостиню. Убогість не зажди мала негативну оцінку, яку ми їй присвоюємо сьогодні. Християнство, релігія переслідуваної меншості, довгий час було релігією бідних. Злидарі та інші обездолені у середньовіччі мали статус «святенності», бо давали змогу багатіям заробити собі порятунок завдяки благодійності, здійснюваної щодо цієї верстви населення.

Про необхідність опіки над нужденними християнська церква говорила здавна. Так, відомі постанови Ельвірського собору 306 р. і Антіохійського собору 341 р., де єпископату було дано право розпоряджатися на свій розсуд майном церкви на потреби благодійності. Допомагали тим, хто потребує,

переважно у неділю, коли віруючі збирались у Божий храм. Церква не обмежувалась лише проповідями про необхідність милостині, вона прагнула на ділі допомогти обездоленим. Так, до четверті церковних прибутків використовувалось з культовою та благодійницькою метою. Зміцнення церковної системи призвело до того, що роздавання хліба і складання списків убогих стали прерогативою церкви.

Нею організовувались і фінансувались інститути допомоги: лікарні, притулки. Слід відзначити *благодійницьку діяльність св. Василія* (329-379 рр.), єпископа в Кесарії Капподійській, який створив біля воріт міста притулок для перестарілих, госпітель, богадільню для хворих і калік. Джерелом для організації благодійницьких закладів слугували як церковні прибутки, так і приватні пожертви парафіян. Шпиталь, організований св. Василієм відіграв функцію прототипу для створення монастирських лікарень у Західній Європі. Статут монастиря передбачав порядок опіки і лікування хворих, навчання медичній справі та ін. Крім того, в періоди епідемій лікарні при скученні хворих перетворювались у розсадники небезпечних захворювань, що легко передавались від одного до іншого. Не випадково ці заклади називались «будинками страждань».

Об'єктом турботи католицької церкви стали і бездомні. Так, у 542 р. в Ліоні був відкритий особливий притулок, що називався «Божим Будинком», де працювали як монахи, так і добровольці із міщан

Церкві належить одна з перших теоретичних настанов у галузі суспільної опіки. У 1100 р. Римська церква видала зібрання канонічних законів із теорії і практики благодійності. У Х-ХІ ст. активну роль у процесах підтримки вразливих верств населення відігравали чернечі ордени, які являли собою своєрідний суспільний благодійницький інститут, де на практиці реалізовувались ідеї милосердя і допомоги близньому. Так, Іоніти, Лазаристи надавали допомогу хворим, а Бегарди і Алексиани брали на себе нелегкі обов'язки допомоги тим, хто перебуває на порозі смерті, здійснювали їх поховання, Треніторії турбувались про викуп полонених.

Важливим явищем стало виникнення чернечих орденів, що ідеалізували бідність. Поступово сформувались два погляди на убогість. З одного боку, бідняки сприймались як деградовані, неповноцінні, навіть небезпечні істоти ; що провокувало до них репресивні заходи та дискримінаційні програми. З іншого боку, до обездолених проявлялось співчуття.

2. Становлення і розвиток конфесійних теоретичних підходів до проблем допомоги і підтримки.

Педагогічні ідеї християнських теологів

Церква здійснювала поряд із соціальною підтримкою функцію формування теоретичних підходів до проблем допомоги і опіки через осмислення найважливіших християнських догматів про милосердя. Особливого поширення набули праці Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Федора Студита, Афанасія Александрійського і багатьох інших представників

«морально-повчальної літератури». Роботи деяких мислителів церкви виявили великий вплив на становлення суспільної свідомості у питаннях допомоги, підтримки і опіки. Відмінною рисою даних творів було те, що вони були призначені як для «говоріння з кафедри», так і для книжного вживання.

Інтерпретація і коментування християнських текстів висвічували проблеми соціальної справедливості, співчуття, милосердя та любові до близьнього. Василій Великий суть милосердя вбачав у співчутті пригнобленим, які зазнали бід більших ніж ті, що мали б випасти на їх долю за вчинену ними провину. Він вважав, що треба турбуватися про людей, які з великого багатства впали у крайню бідність, а також про тих, хто маючи міцне здоров'я, став хворим. Григорій Богослов конкретизував ідеї своєї школи, надав їй характеру практичного служіння: «Будь для нещасного Богом». Однак милосердя, благодійність у ставленні до близьнього передбачають певні завдання для того, хто творить милостиню. Григорій Богослов розрізняв благодійність вищу і нижчу. До вищих благодіянь, що приносить користь душі, відносив закони пророків, учителів, пастирів і т.д. До нижчих благодіянь – принести їжу, ліки, перевезати рані, поговорити про своє становище і терпіння.

Твори проповідника Іоанна Златоуста представлені найбільш повно і об'ємно із всіх творів церковного змісту. На його думку, людина найбільше повинна навчатись милосердю, адже воно і робить її людиною. Дещо своєрідно він трактує проблему соціальної справедливості, виходячи із принципу суспільної корисності. Він вважав, що в акті милосердя немає меж. Жорстокість, а отже, і несправедливість проявляються і тоді, коли милосердя поширюється тільки на певне коло суб'єктів. На його думку, робити добро і подавати милостиню треба навіть язичнику.

Бог велів подавати милостиню не лише, щоб наситилися бідні, але щоб і ті, хто подає, могли заслужити собі нагороду. У своїх підходах Іоанн Златоуст виділяв два рівні допомоги: милості духовні і тілесні. До милостей тілесних він відносив: напоїти спраглого, одягти голого, відвідати ув'язненого, прийняти в дім мандрівника. Духовні милості – навчити істини і добру, молитися Богу за близьнього і т.д. Таким чином, християнські теологи IV ст. розглядаючи вищі духові милості, передбачали необхідність виховання людини. На їх думку, допомога близьньому не повинна зводитись до милостині: шматка хліба, одяжі, ліків. Підтримка вищого порядку зводиться, безперечно, до прищеплення моральних якостей, прагнення служити Богу.

Людській природі притаманна схильність до добра і прагнення до нього. Душевні здібності необхідно не тільки виховувати, але і спрямовувати до досягнення істинної, вищої мети, оскільки, за словами Василія Великого, в реальному житті здібності людини стають «добром чи злом» в залежності від їх застосування в конкретній ситуації. Іоанн Златоуст у справі виховання радив звертатись до божественної суті в людині, до моральності. Він осуджував застосування у вихованні методів авторитарного тиску, примусу, віддаючи перевагу пораді, застереженням. На першому місці, для нього, стояла моральна

мета виховання, призначення педагога-християнина полягало в тому, щоб навчати любові до ближнього.

Іоанн Златоуст показав приклад того, як наставнику слід звертатися до особистості кожного учня і слухача: необхідно бачити кожного учня окремо, будувати свою мову образно, дохідливо, емоційно, конкретно, наочно розкриваючи зміст того, що вивчається.

Тема 4. Соціальна допомога у найдревніших слов'янських обицінах і Київської Русі

1. Формування гуманістичних традицій у древніх слов'ян
2. Форми соціальної допомоги
3. Основні тенденції благодійності в Київській Русі. Княжа підтримка і захист
4. Церковно-монастирські форми опіки

1. Формування гуманістичних традицій у древніх слов'ян

Дослідники історії східних слов'ян одностайно стверджують, що предкам українського народу були притаманні такі якості як лагідність, доброчесливість, співчутливість, гостинність.

Г. Ващенко у творі «Виховний ідеал» дав пояснення окремих причин своєрідності їх характеру: «Мирні хліборобські заняття сприяли лагідності вдачі українців і загальній інтелігентності їх, бо доісторичний хлібороб мав більше можливостей, ніж пастух або ловець, задумуватись над таємницями природи й людського життя. З цим пов'язана також певна глибина й багатство емоцій естетичних і емоцій кохання».

Чужинці відзначали також добре поводження наших предків з рабами, полоненими. Тих, що попадають до них у полон, не задержують, як це роблять інші народи, але, призначивши їм якийсь час, лишають їм до вибору, чи захочутъ за якимсь викупом вернутись до своїх, чи залишитись з ними як вільні й приятелі. Прокопій Кесарійський та інші автори зображували слов'ян як витривалих, загартованих, хоробрих, волелюбних, невибагливих людей. Згадувалися їхня незлобивість, непідступність, надзвичайна чесність і доброчесливе ставлення до чужинців.

Доцільно проаналізувати, під впливом яких чинників складалися гуманістичні національні традиції східних слов'ян. Багатьма археологічними дослідженнями встановлено, що з кінця першого тисячоліття до нашої ери у наших предків основними заняттями було землеробство, скотарство, ремісництво, бджільництво.

Такий тип мирних занять поступово формував і особливі взаємини між людьми, моральні форми поведінки індивідів. Хліборобство як основна форма господарського життя вплинуло на родинний устрій слов'ян. Влаєва українцям екзогамія у сімейному житті сприяла мирним і приязнім відношенням до інших племен.

Формування рис народного характеру (людинолюбство, відкритість душі) відбувалось не тільки під впливом основних видів їх діяльності, але і під

впливом середовища існування: природно-кліматичні умови визначають і рід занять людей, і історичний перебіг подій. Проте воно ніде і ніколи не діє на все людство однаково. Нерівномірність впливу виявляється на місцевих особливостях людей, перш за все побутових і духовних, які виробляються у них під очевидним впливом природи. Взяті у своїй сукупності, ці особливості і складають народний темперамент.

Серед основних стихій природи, що взяли участь у влаштуванні життя і формуванні духовних понять східних слов'ян, слід відзначити безкрайні степові і лісостепові простори, густу сітку річок, порівняно помірний клімат та відкритий вихід до Чорного моря, яке служило географічною, політичною й господарською основою української землі. Безкрайність і багатство зручних для життєдіяльності вільних територій дозволяли родичам або співплемінникам при першому ж конфлікті або внутрішньо племінному незадоволенні переходити на нове місце проживання. Ці фактори закріплювали в характері людей доброзичливість, незлобивість, миролюбство.

Формування гуманістичних традицій у предків українців проходило також під впливом суспільного устрою. Стародавні слов'яни жили родовими громадами. Люди сходилися на певні місця на ті ігрища святочні межі села, на судні «коповища», де правили суд над провинниками, вишукували злодіїв. Спільними силами для охорони від ворогів, щоб було де сховатися в небезпечну хвилю, ставили собі «город» - місце огорожене, обведене ровами і валами, куди можна було ззвести своїх старих і малих, жінок і дітей.

Виконання трудомістких робіт було посильним лише для великого колективу. Саме тому в житті слов'ян особливого значення набула громада, як орган місцевого селянського самоврядування, до компетенції якого належали земельні переділи, оподаткування, судові справи, а також питання допомоги нужденним. У східних слов'ян закріпились певні громадські стереотипи поведінки, серед яких найважливішими були реципрокація та редистрибуція. Саме ці процеси були в основі ранніх форм соціальних відносин, а їх головне призначення пов'язане з функціями захисту індивіда в системі роду.

З розпадом родових зв'язків (початок IX ст.) стародавні слов'яни почали об'єднуватись у територіальні або сусідські громади, що включали в себе кілька родин і володіли певною територією. Такі об'єднання називалися задругами або вервями і створювалися для здійснення спільних справ, у тому числі й допомоги нужденним. Єдність такої громади підтримувалась господарськими зв'язками.

2. Форми соціальної допомоги

Практика здійснення захисту в системі роду та громади знайшла відображення у конкретних формах допомоги та взаємодопомоги, основними з яких були:

- а) культові з різноманітними сакральними (тобто такими, що стосуються релігійного культу й ритуалу) атрибутами;
- б) общинно-родові в рамках роду, сім'ї, поселення;

в) господарські.

а) Культові форми допомоги та підтримки

Серед культових форм допомоги дослідники називають *поклонінням певним предметам, що мали сакральні властивості*, зокрема, кругу (колесу). Він означав перш за все оберіг від злих духів, був символом певної цілісності, стабільності і ґрунтовності.

У давніх слов'ян сакральні функції (часто спільно з громадськими) виконували волхви поганські жреці, віщуни, чаклуни, вони ставали своєрідними «регуляторами» суспільних відносин. З метою відновлення благополуччя громади викривали людей, що приховували урожай, або негативно впливали на нього.

Оскільки діяння волхвів нерозривно пов'язані з ідеологією підтримки, це стало одним із чинників, що давало змогу після скасування поганських богів зберігати поганські традиції. Більш пізньою формою вшанування богів були *братчини*, що святкувалися сільськими громадами. Вони присвячувались святому покровителеві.

Пізніше це було традиційне корпоративне (вузько групове) свято. Воно відзначалося або цілим селищем, або кількома селищами «вскладчину», де кожен учасник надав якусь частку продуктів харчування на громадські потреби. Свята були формою подяки богам за отримані блага, і, в той же час, виконували функцію мирного перерозподілу майна.

Іншим важливим механізмом закріплення реципрокних відносин, пов'язаних їх сакральними установками, були родові *обряди вшанування предків*. Вважалося, що померлі предки сприяли родючості та врожаю. До суспільних форм допомоги, пов'язаних з культом смерті, належали *громадська тризна, громадська милостиня, «страва», подання натуральними харчовими продуктами*.

Ще один аспект сакралізації процесу допомоги *культ героя, дотримання громадських традицій*. Показовими тут є княжі бенкети, які збиралі дружинників (дружинник не тільки харчується у князя, бенкети його право). У княжих бенкетах серед «медопиття» складались високі християнські добродетелі: милість, людинолюбство. Адже обов'язковими учасниками трапез були калікі-перехожі, злідарі, які отримували багату милостиню.

Формою допомоги і взаємодопомоги між князем і дружинниками був викуп полонених. Цей факт було зафіксовано договорами князя Олега з Царгородом (911 р.) і князя Ігоря (945 р.). «Про порятунок полонених». Ними визначалися взаємні обов'язки щодо викупу русичів і греків, у якій би країні вони не знаходилися, та повернення їх на батьківщину. Договір вважається першим в Україні документальним свідченням турботи держави про тих своїх громадян, які цього потребують.

б) Общинно-родові форми допомоги й захисту в рамках роду, сім'ї, поселення

Існували як індивідуальні, так і колективні форми підтримки та захисту. Допомога надавалась людям похилого віку, сиротам, вдовам (індивідуальна

форма захисту), а також родині, сусідській громаді, цілому роду (колективний захист).

Турбота про перестарілих на ранніх етапах суспільних відносин не проявлялась. Існує твердження (проф. Горілий А.Г.), що серед наших давніх предків існував інфатицид (узаконене вбивство) і стосовно дітей, і стосовно старих.

Форми *підтримки людей похилого віку* були різні. Якщо на допомогу не приходила родина, то піклування про них брала на себе громада. Вона могла прийняти рішення про спеціальне відведення перестарілим земель, що давало можливість заготівлі сіна. Якщо ж старенькі були зовсім немічними, вони доглядалися громадою. Похилу людину визначали на постій (харчування, проживання) на декілька днів до різних членів громади. Такий вид допомоги став своєрідною суспільною повинністю.

Дітей-сирітуєвали всередині родової общини, так зване «приймацтво». Прийнятий у сім'ю повинен був шанувати своїх нових батьків, справлятися з господарством і т.д.

Інша форма підтримки сироти *громадська допомога*, що за характером збігалася з допомогою немічним старцям. Дитина переходила з хати до хати на годування. Сироті могли призначити «громадських» батьків, які брали його на утримання.

Виникли форми допомоги *вдовам*. Їм надавали допомогу продуктами, що проходило після збору урожаю. Сільська община надавала вдовам також землю. На них поширювались такі ж форми мирської опіки, як на перестарілих.

в) Господарські форми допомоги та взаємодопомоги

У їх основі лежить «усяка взаємовиручка», у вужчому, економічному розумінні форма обміну. Ранні форми допомоги та взаємодопомоги (реципрокації) первісно мали ритуальний характер і до XIX ст. зберігалися у вигляді народних свят.

Практикувались різні форми селянських «помочей». При всій їх різноманітності вони мали певний сценарій, в якому зберігались рештки магічних аграрних культів.

Серед різних видів «помочей» як специфічної форми групової підтримки можна виділити обов'язкові позасезонні і сезонні. Перші були обумовлені екстремальними ситуаціями: пожежами, повенями, масовим падежем худоби. Особливою формою підтримки були «наряди громадою», вони проводились в сім'ї, коли дорослі її члени були хворими. Сусіди приходили, щоб розтопити піч, нагодувати худобу, доглянути дітей. Обов'язковими були «помочі» при побудові хати, зборі урожаю.

Однією з активних форм допомоги були *толоки*, як форма сумісної діяльності, і формою допомоги бідним селянам, включаючи в себе спільну обробку землі, перевезення сіна, хліба, будівництво хати, млина тощо. Своєрідною формою толоки були складчини спільна годівля і спільна заготівля кормів для худоби.

Ще один вид господарської допомоги *спільне використання робочої худоби*, коли обробка землі здійснювалася «найманими волами». Тут передбачався взаємний обмін послугами, коли одна і та ж особа їх і надавала, і приймала.

Таким чином, у найдавніший період слов'янської історії зародилися цікаві форми допомоги і підтримки. Вони мали не тільки внутрішньо родовий характер, але і вийшли за його межі, стали основою для християнської моделі допомоги і підтримки вразливих верств населення.

3. Основні тенденції благодійності в Київській Русі.

Княжеска підтримка і захист

Філантропічний період в історії соціальної роботи змінився з V ст. н.е. етапом суспільної (общинно-родової, церковної) благодійності, який тривав аж до XVI ст. У Стародавній Русі він тісно пов'язаний з процесом становлення державності та проникненням християнства. До початку IX ст. у східних слов'ян завершився розклад первіснообщинного ладу, руйнування родоплемінних зв'язків. Общини на той час складалися не тільки із родичів, але і чужих (тих, що прийшли) роду людей. Гарантам безпеки був князь із дружиною, що мали оборонний пункт (город).

На зміну родоплемінним відносинам прийшли територіальні, політичні та військові. Виникли племінні союзи, на базі яких створилась у 882 р. Київська Русь. Із її зародженням зміцнилися внутрішньогосподарські і внутрішньодержавні зв'язки, сформувався зарубіжний ринок, розвинулась культура. Певний вплив на слов'янські духовність та культуру, які відображають характер взаємин між людьми, мали слов'янські просвітники Кирило і Мефодій, що створили у 863 р. слов'янський алфавіт (кирилицю), а незабаром на його основі і книжно письменну слов'янську мову, яка охопила значну частину слов'янських народів. Вона стала однією з найважливіших передумов становлення і розвитку самобутньої слов'янської цивілізації з її особливою духовністю, що відрізняється схильністю до добра і справедливості, співчуття і підтримки.

У 988 р. християнство визнається офіційною державною релігією. З його прийняттям з'являється і нова впливова організація - церква. Християнізація слов'янського світу справила вирішальний вплив на всі сфери життя суспільства, на суспільні відносини, що позначилося на характері, формах допомоги та підтримки людини. З часу запровадження релігії починає формуватися християнська концепція допомоги, в основі якої є філософія любові до близького. «Полюби близького твого, як самого себе» - ця формула стала моральним закликом, що визначає сутність вчинку індивіда.

Основними *об'єктами допомоги* були визначені хворі, жебраки, вдови, сироти. З'явилися законодавчі акти, що регулювали відносини щодо опіки над різними категоріями населення. До найдавніших джерел права належать статути князів Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого. Виникли і нові суб'єкти допомоги: князь, церква, парафія, монастири.

В історії соціальної допомоги Київської Русі слід розрізняти два періоди. І-й пов'язаний з поширенням християнства в Київській Русі. Він умовно визначається з часу хрещення Володимира Великого до II пол. XII ст. утворення князівств і поширення християнства на околицях східнослов'янських земель.

ІІ етап - з другої половини ХІІІ ст. до ХІІІІ ст. включно, коли благодійницькі функції князя поступово злилися з церковно-монастирськими формами опіки.

Найпростіші види благодійності полягали спочатку майже виключно в харчуванні злидарів. Практикувались вони, як свідчать літописи, окремими «злидарелюбцями», із середовища, яких виділялись князі, духовенство та кращі люди землі. Практично це означало нагодувати голодного, напоїти спраглого, відвідати ув'язненого, і взагалі так чи інакше проявити своє милосердя і злидарелюбство.

Виходячи з таких міркувань, благодійність була не стільки допоміжним засобом суспільного благоустрою, скільки необхідною умовою особистого морального здоров'я: вона більше була потрібна самому злидарелюбцю, ніж злидарю. При такому погляді на благодійність допомога бідним була справою окремих осіб, проникнутих ідеями християнської моральності, а не включалась в коло державних обов'язків. Так відносились до неї і князі, з яких багато вихвалялись літописцями за їх злидарелюбство.

Св. Володимир, наприклад, дозволяв будь-якому жебракові і убогому приходити на княжий двір, щоб харчуватися, а для хворих, які самі не могли приходити, відправлялися вози, навантажені хлібом, м'ясом, рибою, овочами, медом і квасом.

Таким чином, можна виділити *три основні форми княжої благодійності*: 1) роздача милостині; 2) харчування на княжому дворі; 3) розвезення продуктів містом для убогих.

Князь Володимир встановив разом з митрополитом Львом давати десятину із всього майна для бідних, сиріт, немічних, перестарілих, а також для допомоги багатодітним і тим, у яких майно було знищено вогнем, і нарешті, для полегшення потреб всіх знедолених. Князю Володимиру приписують заснування перших училищ для навчання дітей, богаділень, можливо також перших лікарень. Окремі джерела стверджують, що ще раніше княгиня Ольга заснувала першу лікарню у Києві, в якій доглядати хворих було доручено жінкам..

Крім князя Володимира історія згадує про ряд інших христолюбних і злидарелюбних князів: відзначають літописи синів Володимира – Ярослава Володимировича і його брата Мстислава. Так, при Ярославі було відкрито перше в Новгороді училище на триста юнаків-сиріт. Він видав Статут церковний і земський, за яким благодійність, тобто турбота про злидарів і вбогих, залишалась у віданні священиків у парафіях та єпископів у єпархіях.

Але найбільшої слави Ярослав Мудрий зажив складанням першого письмового руського зведення законів «Руська Правда», яке складалося з 37 розділів і, крім статей кримінального характеру, мало статті соціального

спрямування, що було незвичним для тогочасних європейських держав. Із 37 його статей 8 цілком присвячено проблемам захисту дітей.

Прославився своїм злидарелюбством також великий князь Володимир Мономах, який за свідченням сучасників, роздавав гроші і предмети першої необхідності обома руками. Опіка над бідними і страждальцями стала одним з найбільших його обов'язків, яскравим свідченням чому служить його «Повчання дітям». (1114). У ньому Володимир Мономах створює образ справедливого захисника слабких і убогих.

Заповіт великого князя виконували і сучасники, і нащадки. Так, сестра його, Ганна Всеолодівна, заснувала у Києві училище для дівчат, яких не тільки утримувала за свій рахунок, але і вчила їх читати, писати і ремеслам. Тут ідея допомоги не зводиться тільки до харчування і надання притулку.

І все ж княжа благодійність в Стародавній Русі не переступила меж приватної опіки. Звідси її найважливіші риси:

1. Княжа благодійність засновувалася на особистому бажанні злидарелюбця, а державної системи благодійності не існувало.
2. Участь в опіці була не обов'язком, а правом князя. Доброзичливе ставлення до жебраків стало рисою вартою наслідування, але не обов'язком для виконання.
3. Допомога князів та інших знатних людей не була систематичною і всеохоплюючою.
4. Держава в особі княжої влади мирилась з фактом існування злидарства, дивлячись на нього, як на необхідний, посланий Богом хрест, а сама виступала в ролі приватного благодійника.

4. Церковно-монастирські форми опіки

У II пол. XII ст. княжа допомога і захист нужденних суттєво змінились. Це обумовлювалось рядом причин, перш за все ростом монастирської і церковної опіки. Виходячи у своїй благодійності з морально-релігійних міркувань, князі, природно, схильні були передати сферу соціальної підтримки у розпорядження церкви і доручати здійснення самої справи допомоги представникам релігії, тобто духовенству. Так, вже в церковному статуті 996 р. згадується про обов'язки духовенства з нагляду над опікою бідних, причому на утримання церков, монастирів, лікарень, богаділень і на прийом убогих була визначена «десятина» – десята частина поступлень від хліба, худоби, судових мит і т.д. Подібні відрахування на церкву і благодійність робили також і приватні особи – кращі люди землі.

Протягом багатьох століть церква і монастирі залишались осередками соціальної допомоги вбогим, хворим. Перші в державі лікарні, в яких бідні, опікувались і користувались безкоштовним лікуванням, були запроваджені Переяславським єпископом Охрімом в 1091 р. При всіх монастирях, що мали кошти, проводилось харчування злидарів і убогих. Для них влаштовувались навіть окремі приміщення. Монастирі спочатку існували як закриті товариства.

Зміцнівши економічно, монастирі стали центрами благодійної соціальної діяльності. Вони виконували чотири основні функції: лікування, забезпечення незаможних (у вигляді надання одноразової допомоги натуральними продуктами – милостині), навчання, контроль. Відповідно до кожної з функцій при монастирях створюються особливі форми підтримки.

Особливою щедрістю у справі допомоги нужденним відрізнялися ченці Києво-Печерського монастиря і між ними св. Феодосій, який сам завжди виявляв велику любов до бідних. Біля монастиря Феодосій влаштував двір і церкву. Тут завжди жило багато злідарів, сліпих, кульгавих, прокажених, які харчувалися від монастиря, отримуючи десяту частину від всього монастирського майна; кожну суботу посылав віз хлібів тим, хто знаходився в ув'язненні.

Поступово оформилася *ктиторська* (ктитор – засновник) монастирська система. Її особливість полягала у тому, що той, хто постригається у ченці, зобов'язаний приносити дар монастирю у вигляді зазвичай земельних угідь. Перед нашестям монголо-татар у Київській Русі було 120 монастирів (серед них Києво-Печерський монастир, заснований 1051 р.) з них 99 знаходилися у містах. Монастирська система поступово витісняла княже благодійництво, стаючи самостійним суб'єктом допомоги.

Відмінною рисою благодійності цього періоду була «сліпа» роздача милостині, при якій будь-які дослідження про злідарів та їх потреби не тільки не проводились, але прямо заперечувались вченнями святих отців. Найбільше за все роздавалось життєво необхідних продуктів. Тому милостиня нерідко поза волею благодійника досягала своєї мети: голодний не брав будівельні матеріали, а погорілець - хліба, якщо не хотів їсти. Допомога була різноманітна і часто відповідала дійсній потребі. Вона виражалась у побудові житла, у викупі полонених, у навчанні ремеслам.

У Х-ХІІІ ст. церковна практика допомоги розвивалась не тільки через монастирі, але і через парафії. На відміну від монастирської допомоги, парафіяльна була більш відкритою. У ній зосереджувалось все общинне, громадське і церковне життя. Діяльність парафій не обмежувалась тільки наданням допомоги калікам, злідарям, вони здійснювали найрізноманітнішу підтримку від матеріальних допомог до виховання і перевиховання.

Парафія також була територіальною, адміністративною одиницею. До особливо значимих форм парафіяльної благодійності можна віднести кредити з церковної казни грошей, хліба, насіння, які надавались окремим особам, а також громаді, часто під заставу майна. Для дитячої опіки при богадільнях влаштовувалися притулки для сиріт і підкинутих дітей.

Таким чином, парафіяльна, благодійність була не тільки церковною, а й громадською, тобто переслідувана не лише релігійні цілі - порятунок душі парафіян, але і мету соціальної підтримки та допомоги потребуючим. Благодійність у Київській Русі мала не тільки позитивні сторони, а й створила гострі соціальні проблеми. Жебрацтво і злідарство розглядалися як необхідність, так як само його існування входило в плани Бога, щоб дати

можливість тим, хто подає милостиню здійснити богопотрібну справу і тим самим полегшити собі шлях до вічного спасіння. Такий погляд на злідарство сприяв розвитку професійного жебрацтва, що поступово розрісся до розмірів великого громадського лиха. Монастирі і княжо-боярські двори стали центрами, що приваблювали натовпи ледарів, що розраховували знайти тут поживу. При багатих княжих дворах з'явились навіть особливі «штати» постійних жебраків.

Тема 5. Соціальна робота і соціально-педагогічні дослідження в Україні в епоху Відродження (друга половина XV-XVII ст.)

1. Особливості соціальної роботи в період Українського Відродження
2. Філантропічні функції братств України та їх продовження у братських школах
3. Виховання гуманізму і милосердя як одне з основних завдань козацької педагогіки. Соціальна допомога у Запорізькій Січі
4. Приватна благодійність в Україні. Створення перших вищих навчальних закладів України – Острозької та Києво-Могилянської Академій як результат філантропічної діяльності видатних українських меценатів

1. Особливості соціальної роботи в період Українського Відродження

Втративши свій культурний цвіт у боротьбі з монголо-татарською навалою, Київська Русь, її українські землі стали здобиччю литовських, польських і угорських феодалів. Поневолювачі українського краю повсюдно запроваджували католицьку віру, намагалися витіснити із сфери вжитку та культурного життя рідну мову. Полонізація українського народу набула великого розмаху, та саме колоніальний гніт розбудив національну свідомість українців.

Українське культурне відродження розгорталося на національній основі, але, безперечно, в тісному зв'язку і під впливом світових культурних процесів. На розвиток суспільної думки, освіти і культури справили вплив ідеї Гуманізму і Реформації, які панували у Європі в XV-XVII ст.

Епоха Українського Відродження (друга пол. XV-XVII ст.) в історії соціальної роботи співпадає з періодом церковно-державної благодійності. Для цього етапу є характерним переплетення двох провідних напрямів суспільної опіки, що взаємно доповнюють один одного:

I – продовження традицій Володимира Великого та інших князів, які показали приклад особистого благодіяння і захисту убогих, перестарілих, сиріт та інших категорій нужденних;

II – посилення організуючого начала, вдосконалення форм і розширення масштабів державної підтримки соціально вразливих верств населення при збереженні і заохоченні благодійницької діяльності церкви.

Значну соціальну допомогу вразливим верствам населення у вказаній період продовжували надавати монастирі та церква. Крім релігійної і

просвітницької діяльності монастирі розвивали різного роду ремесла, садівництво, городництво, надавали притулок і допомогу старцям, осиротілим, потерпілим від лиха.

Церква поступово перетворилася на духовний центр, що поєднував у собі храм, школу і шпиталь. У храмові дні (празники) біля церков влаштовувалися громадські обіди, обдаровування старців, калік, сиріт. Заохочувалася милостиня і в інші дні.

Основний тягар соціальної допомоги на селі взяла на себе громада, яка несла відповідальність за всіх її членів, особливо за злідарів, жебраків, волоцюг, бродяг. Згідно зі статутом, вона була зобов'язана утримувати убогих, а панський двір мав дбати про забезпечення їх певним заробітком, видачу готівки для придбання найнеобхіднішого.

Керівники громади мали організувати притулок убогим (у спеціальному будинку або вільних хатах). Перестарілим, збіднілим сім'ям односельців допомагали харчами напередодні свят. Водночас стимулювалося благодійництво.

Безвідмовною була громадська допомога погорільцям. Громада із своїх коштів або заможні селяни з власних запасів допомагали потерпілим одягом, харчами, насінням, будівельними матеріалами, влаштовували толоку для зведення житла. Особливу турботу проявляла громада про сиріт і вдів. Для опіки над сиротами створювались сирітські ради.

Специфічним різновидом громад виявились церковні братства, які брали активну участь у вирішенні багатьох соціальних проблем своїх членів і тогочасного українського суспільства.

2. Філантропічні функції братств України та їх продовження у братських школах

Братства виникли у критичний для України час, коли гноблення рідної культури та православної віри досягало своєї вершини. Саме тоді на громадську арену виступило міщанство – верства українського суспільства, яка взяла на себе справу оновлення церковного і духовного життя українців, порятунку віри і народності.

Братська організація має глибокі корені в історії рідної країни. Російський історик С.Соловйов висловив погляд, що первісним громадським об'єднанням, з якого виникли братства, були відомі за князівських часів «братчини», тобто бенкети в складчину, що походили від поганських культових звичаїв і були спільні для всіх слов'ян. Інші дослідники висловлюють припущення, що прототипом пізніших братств слід вважати братство родове.

Великий вплив на устрій і організацію наших церковних братств мали ремісничі цехи, в яких організовувалось населення міст. Подібно як у цехах, так і в братствах почали вводитись обов'язкові організаційні статути, що окреслювали права та обов'язки.

Головним осередком братського руху на українських землях вважається місто Львів, на білоруських – Вільно. Найстарішими братствами на Україні були Львівське Успенське та Луцьке Хрестовоздвиженське. Займаючись різними ремеслами та особливо торгівлею, у XV ст. львівські міщани значно поліпшили своє матеріальне становище. У Львові зросло число українських крамниць і будинків. Дехто з міщан нажив дуже велике майно. Зростання економічного добробуту спонукало міщан до суспільних та церковних справ. У своїх громадських прагненнях вони гуртувалися у братствах. У Львові їх було декілька, найстарішим вважається Успенське (1439). Спочатку його діяльність зводилася до опіки над церквою: братчики в складчину купували свічки, ікони. Братчики допомагали біднішим своїм членам або їх родинам, разом урочисто здійснювали поховання померлих, виховували в собі риси солідарності і взаємної допомоги. Згодом братська організація зміцніла і розпоряджалаась значними фондами. У 1574 році Успенське братство допомогло Івану Федорову спорудити друкарню.

Членами братства могли бути всі, хто бажав: і чоловіки, і жінки. Ознайомившись із статутом, вони проголошували у церкві присягу, після чого записувалися у братський реєстр і сплачували грошовий внесок. Старійшини мали бути і суддями: братчикам заборонялось звертатись до суду духовного чи світського. Церковні старости крім догляду за будівництвом храмів, шпиталів, школ мали завідувати церковним майном, книгами, різним скарбом братства. Шпитальні наглядачі виступали посередниками у викупі козаків з турецької і татарської неволі.

Чотири рази на рік відбувалась урочиста церковна служба, після якої братчики влаштовували розкішні обіди для жебраків, калік, хворих і сліпих.

Найперший обов'язок кожного братчика – відвідати хворого, зарадити йому, повідомити братство про біду. У цій згуртованості, монолітності, взаємовиручці також мало виховуватись почуття взаємної любові, великої єдності. Почесною місією братств була побудова школ на Україні, залучення українського трудящого люду до освіти, створення народних книгохрінень, розшук і зберігання історичних літописів, книг, документів.

Першою братською школою підвищеного типу в Україні стала школа Львівського братства (1586 р.). За її зразком відкрилися братські школи в Перемишлі, Києві, Вінниці, Кременці, Луцьку та ін. У братських школах підвищеного типу крім читання, лічби, письма та хорового співу вивчалося «сім вільних мистецтв». На високому рівні вивчали предмети тривіуму: граматику, риторику, діалектику. Предмети квадривіуму вивчалися на дещо нижчому рівні, крім музики.

Про організацію роботи братських школ дає уявлення статут Львівської школи «Порядок шкільний» 1586 р. Він свідчить про демократичний устрій школи: навчалися діти різних станів; відношення вчителя до учня визначалося не за станом, а за успіхами у навчанні; ректор і вчителі вибиралися на загальних зборах братства. Навчання у школі платне, найбіднішим учням надавалась допомога.

У братських школах не тільки давали ґрунтовні знання, а й прищеплювали моральні якості. Статут Львівської братської школи пропонував вчителям кожну суботу і неділю проводити бесіди на різні теми, а також навчати дітей юнацькій моралі.

Таким чином, відстоюючи національний розвиток, протидіючи католицькому релігійному гніту, братства здійснювали благодійницькі функції: допомагали бідним, вдовам, сиротам, хворим, будували друкарні, церкви, шпиталі, оберігали пам'ятники історії, культури, викуповували бранців з татаро-турецької неволі. У відкритих ними школах здійснювали виховання молоді в дусі людинолюбства, побожності, милосердя.

3. Виховання гуманізму і милосердя як одне з основних завдань козацької педагогіки. Соціальна допомога у Запорізькій Січі

Протест українського народу проти національного, релігійного та соціального гніту вилився в особливе військове, державне, політичне, культурно-історичне та педагогічне явище – козацький рух. Запорізька вільна республіка започаткувала самобутні зразки благодійних установ та прояви соціальної опіки.

Українське козацтво виникло у XVI ст. як народність із своїм особливим характером, яка самостійно колонізувала широкі степові простори. У козацькому братстві всі були рівні. Це добровільно вбоге товариство стало засновником Запорізької Січі, де переховувався козацький військовий припас, була лицарська школа козацької молоді.

Козацький рух викликав до життя унікальне для всієї світової культури явище – козацьку педагогіку, основними завданнями якої стали: готувати фізично-загартованих з міцним здоров'ям мужніх воїнів-захисників рідного народу, виховувати у молоді український національний характер та світогляд, формувати високі лицарські якості, пошану до старших людей, прагнення бути милосердними.

У поселеннях запорожців типовим явищем була церква, з одного боку якої знаходився шпиталь, а з іншого - школа. Це була традиція, яка відображала спосіб і характер козацького життя. Спілкування з козаками-інвалідами, перестарілими виховувало у дітей доброту, милосердя, співчуття до чужого болю. У житті ж хворих і старих запорожців такі контакти вносили радість.

Скрізь по Україні були благодійні установи для поранених і старих воїнів Запорізької вільної республіки. Було таких шпиталів, як свідчать джерела, у Ніжинському полку – 138, у Чернігівському – 118, у Лубенському – 107, у Переяславському – 52, у Полтавському – 42 і т.д. Це були водночас і лікарні, і притулки, і громадські осередки для тих, хто не міг боротися і працювати, про кого дбало тогочасне українське суспільство.

У ставленні до зайїджих і захожих людей запорізькі козаки завжди були дуже гостинні. Суворо дотримувались любові до мандрівників. У Запорожжі будь- хто міг з'явитися в курінь жити, їсти, пити, не висловлюючи вдячності за гостинність. Одинокі козаки жили у бурдюках. Вони ніколи не закривались і

тому завжди і для всіх були відкритими. Коли господар бурдюка йшов куди-небудь у степ, то він мало того, що залишав його незакритим, а ще клав на столі продукти для приготування їжі. Хто хотів, той заходив у помешкання.

Поступово у Запорізьку Січ проникла соціальна неріvnість. Декларована звичаєвим правом теза про ріvnі можливості усіх членів запорізького товариства у реальному житті виглядала у кращому випадку як утопія. Наприклад, Івану Сірку належали хутори на Слобідській Україні, млини та будинки на Лівобережжі, велика пасіка. Ще більшу кількість земель, майна і табунів худоби зосереджувала в своїх руках козацька старшина в останні десятиріччя існування Січі. Накопичення певних матеріальних статків у руках козацької старшини дозволило їй виконувати благодійницькі функції: будувати величаві церкви, монастирі, шкільні будинки.

Захисником прав народних мас виступив гетьман Іван Мазепа. Намагаючись втримати старшинські апетити в межах права й законності, Універсалом 1691 р. він суворо забороняв як світським, так і духовним державцям (монастирям) обтяжати селян повинностями, а козаків переводити в посполиті (селяни); ним же було заборонено відбирати в простих козаків землю.

Отже, саме у діяльності Запорізької Січі виразно простежуються два провідні напрями суспільної опіки, що мали місце у XV-XVII ст.: особиста благодійність та громадська (державна) при збереженні і заохоченні філантропічної функції церкви.

4. Приватна благодійність в Україні

У період Українського Відродження здійснювалися світські підходи до опіки над вразливими верствами населення. Отримала поширення приватна благодійність. Очевидно, на Україні досить живучими залишились благодійницькі традиції споруджувати церкви, школи, лікарні, бібліотеки, започатковані князями Київської Русі. Сповідуючи ідеї людинолюбства, а можливо, прагнучи увічнити своє ім'я в історії рідного народу, чи протистояти польській шляхті, захищаючи станові інтереси, українські князі, гетьмани, козацька старшина Запорізької Січі та інші покровителі розвитку церкви, освіти та культури будували споруди, що принесли славу Україні.

Серед українського панства були меценати піонерів українського друкарства і шкільництва. Так, Григорій Хоткевич, гетьман литовський, що у своєму маєтку Заблудові дав у 1568 р. притулок вигнаним з Москви друкарям Івану Федорову й Петру Мстиславцю; князь Юрій Слуцький, в 1560-х роках заклав у себе в Слуцьку школу й друкарню.

Великим покровителем української церкви і меценатом національної просвіти був Іван Мазепа. Він побудував своїм коштом ряд величних церков і монастирів у Києві, Чернігові, Переяславі й по інших містах, навіть селах; спорудив новий великий будинок Могилянської Академії й щедро обдарував її маєтностями, фундував школи, бурси й шпиталі, всіма способами допомагав просвіті й мистецтву. Гетьман наділяв маєтностями українські монастирі, які служили в ті часи осередками просвіти через свої школи й друкарні.

Завдяки діяльності українських меценатів були закладені школа підвищеного типу в Острозі та Києво-братська колегія, що у 1701 р. отримала офіційний статус Академії.

Острозька школа-академія є однією з перших шкіл вищого ступеня в Україні і найвизначнішою серед православних навчальних закладів XVI-XVII ст., що їх відкривали українські магнати. Вона була організована князем Острозьким на його кошти у 1576 р. Від заснування їй призначалась відповідальна історична роль – протистояти колонізаторському впливові на українську та білоруську молодь католицько-єзуїтських навчальних закладів. Тому в навчальному процесі багато уваги відводилось вихованню в учнів почуття патріотизму, любові до культури, мови, традицій свого народу.

Острозька школа стала організаційним центром діяльності наукового гуртка, який об'єднував талановитих вчених латинської, грецької, слов'янської мов, видатних математиків, астрономів, філософів. Тут діяли літературно-науковий гурток, а також друкарня І.Федорова (з 1577 р.). В Острозі Федоров надрукував понад 20 книг. Серед них – знаменита перша «Біблія», написана церковно-слов'янською мовою (1581), редактором її став Герасим Смотрицький – перший ректор Острозької школи-академії.

К.Острозький першим практично реалізував ідею поєднання течій: в його школі вивчали не тільки слов'янську, а й грецьку, латинську, польську мови. У програму навчання Острозької школи також входили граматики цих мов та інші предмети «семи вільних мистецтв».

Вчилися тут як діти шляхти, так і селян. Вихованцями цієї школи були Мелетій Смотрицький – син Г.Смотрицького, Петро Конашевич-Сагайдачний – відомий гетьман козацтва; Іван Борецький – перший ректор Київської братської школи та багато інших видатних людей того часу.

У функціонуванні Острозької Академії часто недооцінюється роль Гальшки Острозької – племінниці Костянтина Острозького, у її заповіті дочки Іллі Костянтиновича Острозького, від 16 березня 1579 р., зазначено, що вона перечислила значну суму коштів на матеріальну підтримку академії, на шпиталь та монастир святого Спаса недалеко Луцька. Отже, існує документально засвідчений факт про благодійницьку діяльність Гальшки – кн. Острозької і її істотний внесок у фундацію Острозького культурно-освітнього центру.

Слід відзначити, що вже з початку другого десятиріччя XVII ст. центр релігійного, національного, культурного життя перемістився зі Львова у Київ. У 1615 році у Києві було закладено братство, куди вписався гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний з усім військом запорізьким. Створена братська школа мала чимало покровителів серед знатних людей свого часу, а козаччина офіційно перейняла протекторат над культурно-національним рухом у Києві. Сагайдачний, який у 1622 р. був похований у братській церкві на Подолі, за п'ять днів до смерті склав заповіт, записавши кілька тисяч золотих на київське братство й півтори тисячі – на львівське, спеціально на науково-просвітні потреби.

Серед меценатів українського народу необхідно особливо виділити ім'я Петра Могили – київського митрополита, який значні засоби вклав у культурно-релігійні цілі. Він багато зробив для оновлення київських святынь: реставрував св. Софію, Михайлівський Видубецький храм, церкви Троїцької та Іоанна Богослова; на місці руїн Десятинної церкви поставив нову. Особливо великі його заслуги на культурно-просвітньому полі. У 1631 році ним була відкрита Лаврська школа, яка після злиття з братською у 1632 р. зреформувалась у колегію за типом вищих західноєвропейських шкіл. Петро Могила став протектором об'єднаної колегії. Її створення він вважав найбільшим досягненням свого життя.

Петро Могила не тільки став матеріальним покровителем об'єднаної колегії, його турбувало моральне здоров'я студентства та засвоєння ними наук. Помираючи, Петро Могила заповідав колегії все своє майно, кошти і цінності – бібліотеку, будинки, дворові місця на Подолі, половину худоби і інвентаря зі свого хутору Непологи, село Поздняківку, більше 80 тис. злотих, срібний посуд, свою одежду митрополита і митру, прикрашену сімейними дорогоцінними каменями, хрест і навіть тканини – на одяг студентам і просив берегти колегію як єдину заставу його земного життя.

Окрім вже названих жертводавців академію підтримували гетьмані, митрополити, багаті козаки, православна шляхта, монастири і т.д. Всі пожертви записувались на Братський монастир, який утримував Академію і тому називався Училищним. Велику увагу звертали на Київську вищу школу Богдан Хмельницький, гетьман I. Самойлович, I. Мазепа, I. Скоропадський та ін.

Колегія розвивалась як вищий навчальний заклад і невдовзі стала відомим у всій Європі центром освіти, науки і культури. Вона мала свої особливості: не присвоювала своїм випускникам вчених звань, не ділилась на факультети, як це було у західних університетах. Повний термін навчання становив 12 років, у всіх класах навчалися один рік, у вищих, як зокрема філософії – два роки, а у класі богослів'я – чотири роки. Навчальний план передбачав вивчення «семи вільних мистецтв», слов'янської, грецької, латинської і польської мов. З кінця XVIII ст. вивчали німецьку, французьку та староєврейську мови. У колегії працювали найкращі українські й іноземні викладачі. Серед них – Є. Славинецький, С. Полоцький, М. Смотрицький та ін. У 1701 р. Петро I своїм указом надав колегії офіційний статус академії, що зробило її першим офіційно визнаним вищим навчальним закладом в Україні.

Тема 6. Становлення державної системи благодійності у Західній Європі та Росії (з XVI до сер. XVIII ст.)

1. Обґрунтування необхідності переходу до нової системи благодійності
2. Соціальна допомога у Західній Європі
3. Висвітлення проблем суспільної гармонії та державного виховання у соціально-педагогічній творчості
4. Церковно-державна благодійність у Росії

1. Обґрунтування необхідності переходу до нової системи благодійності

У XIV-XVI ст. європейська цивілізація вступила в новий етап розвитку, головними рисами якої стали:

- 1) руйнування локальної замкнутості держав і встановлення міждержавних відносин;
- 2) ослаблення диктату традицій і зростання активності окремої особистості;
- 3) тріумф раціоналізму і секуляризація свідомості.

На XIV-XV ст. припадає епоха Відродження, провідними факторами якої стали: гуманізація і індивідуалізація суспільної свідомості; утвердження (встановлення) ринкових відносин; висока соціальна активність і розмивання меж станів. У цей період людина знову набуває своєї індивідуальності.

Важливі зміни в житті суспільства внесли винайдення компаса, вибухівки (пороху) та друкарської справи. Наступила епоха Великих географічних відкриттів, наслідками якої стали:

- 1) розвиток матеріальної культури, поява мануфактурного виробництва;
- 2) розвиток природознавства і філософії;
- 3) перехід до товарного господарства.

Зміни у сфері матеріального виробництва вимагали змін у духовній сфері(прийшли купці і підприємці, наділені практичною кмітливістю, ставлення до яких в період раннього і класичного середньовіччя було дуже негативним); виникнення нової картини світу і поширення наукових знань (теорії Коперніка, Кеплера, Бруно, Галілея, які трактували людину як центр світобудови, пов'язану із божественими і з земними силами).

Наслідком великих потрясінь стала реформація та соціально-політичний рух проти католицької церкви, що породила протестантизм (Мартін Лютер, Жан Кальвин, Ульріх Цвінглі), в основу якого були покладені такі ідеї, як звільнення сфери виробництва від релігійного тиску, духовна санкція на прибуток як мету економічної діяльності людини, здійснення посередників між людиною і Богом, визнання віри, а не суворого виконання обрядів, як засобу до спасіння душі.

Найважливішими результатами розвитку західноєвропейських держав стали (на початок XVII ст.):

1. Створення абсолютних монархій. Передумовами до їх появи стало виникнення нових класів суспільства (буржуазії і пролетаріату), що призвело до розмежування суспільних інтересів, прагнення до економічної стабільності і захисту кордонів національного ринку, ліквідації національної замкнутості держав, створення стабільної грошової системи.

2. Процес початкового нагромадження капіталу і модернізація. Епоха Великих географічних відкриттів сприяла утворенню великих колоніальних імперій, активізації банківської, акціонерної та біржової справи.

3. Складання нового типу людини з новими критеріями цінностей: працелюбство і підприємливість, наявність грошей, причому гроші повинні знаходитись в обігу.

У період пізнього феодалізму і зародження ранньобуржуазних відносин співвідношення між державою і церквою у провідних європейських державах принципово змінюється. В кінці середніх віків церковно-монастирська система благодійності стає менш регульованою, з'являються юрби професійних жебраків. Становище погіршили епідемії чуми, які загострили соціальні проблеми. Натовпи злидарів стали небезпечними для суспільства. Церква вже не могла самостійно займатись благодійництвом.

У цю епоху бідність повністю втратила свій характер святості: здорові жебраки викликали недовір'я, ворожість ставлення. Виникла потреба у створенні нової системи допомоги, що законодавчо регулюється державою. В Англії з другої пол. XIV до поч. XVII ст. з ростом впливу і ролі держави почалось і більш активне втручання у сферу соціальних відносин, в тому числі – у справи благодійності і опіки. Ще у 1349 р. був прийнятий статут робітників. До початку XVI ст. у країні завершилась церковна реформа і англійська церква була повністю підпорядкована королівській владі. Паралельно на протязі XV-XVI ст. була сформована система місцевих органів самоврядування: місцевою одиницею стала церковна парафія, до якої відійшли функції монастирів з опіки бідних. Одночасно у 1601 р. було створено ряд законів про суспільні податки на користь бідних, що дозволяло розприділяти «милостиню» безпосередньо в церковних парафіях.

Таким чином, поступове зміцнення позицій державної влади створило умови для переходу питань соціальної опіки з-під повноваження церкви до сфери державного управління, одночасно створюючи нове уявлення про місце і роль убогого (не імущого) в суспільстві. Найважливішим серед причин такого переходу були:

- банкротство середньовічної системи безконтрольної роздачі милостині, що призвело до професійного жебрацтва;
- розвиток мануфактурного виробництва і ускладнення соціальної організації суспільства;
- перехід від натурального господарства до грошового.

Всі ці важливі причини виклиали потребу науково організованої допомоги зі сторони держави.

2. Соціальна допомога у Західній Європі

Процес заміни церковно-монастирської системи соціальної опіки на державну охопив довгий період часу. У кожній з європейських держав існували свої особливості переходу до нової форми благодійності та її реалізації. Традиційно вважається, що початком реформ у соціальній політиці стали перетворення 1520-1530-х рр.: в плані адміністративних заходів та практичних кроків з централізації соціальної допомоги у містах.

Класичними прикладами державного втручання в основи соціальної допомоги стали едикти імператора Священної Римської імперії Карла у 1530 і 1531 рр. У них вже були чітко визначені основні принципи майбутньої соціальної реформи. Так, згідно едикту 1530 р. місцеві муніципалітети повинні

були ввести суворий контроль за своїми злидарями і бродягами; деякі послаблення допускались лише у ставленні до хворих і немічних. Діти злидарів повинні були залучатись до роботи в торгівлі або на місцевому виробництві.

У той же час декларувалось, що всі міста повинні забезпечувати продовольством і надавати притулок своїм біднякам, жебрацтво і злидарство за межами свого рідного міста заборонялось. Місцева влада отримала контроль над монастирськими госпіталями з тим, щоб допомога в них розприділялась між істинно потребуючими. Таким чином, едикт заклав основи нової соціальної політики і наділив місцеву владу широкими повноваженнями у ставленні до бідняків.

Едикт 6 жовтня 1531 р. здійснив ще важливіші кроки на шляху становлення державної підтримки: було розкрито причини появи нового законодавства, найважливішою з яких стало те, що число злидарів перевищило всі допустимі межі. В едикті відзначалось, що ті хворі і немічні, які не можуть заробляти собі на прожиток, повинні отримати харчі і притулок в монастирських госпіталях. Едикт забороняв просити милостиню на вулицях, в парках, на площах, поблизу церков. У той же час милостиня на користь прокажених і ув'язнених дозволялася. Одночасно, згідно з едиктом відзначалась необхідність організації міських фондів для допомоги убогим злидарям. Фонди розміщувались у кожній церковній парафії, проте діяли за згодою місцевої влади. Здорові бідняки повинні були направлятись на роботу, їх діти посилались у школу або для роботи на місцевих підприємствах.

Таким чином, едикт поєднував в собі два основних принципи: з однієї сторони, чітко виражене бажання регулювати і контролювати процес надання допомоги біднякам заради збереження суспільного порядку, з іншої продовження традиційної християнської благодійності, центрами якої були монастирські госпіталі.

Більш жорсткими виявилися закони, спрямовані проти бродяг, прийняті французькою владою. Тут бродяжництво оголошувалось злочином, що вимагає репресивних заходів. Бродяги залучались до міських суспільних робіт. Французькі закони проти бродяг заборонили публічне жебрацтво і зобов'язали міста допомагати своїм біднякам. У 1535 р. Парламентом було затверджено серію заходів, що стосувались жебраків у столиці: всі здорові злидарі, що жили тут не менше 2-х р., повинні були залучатись до суспільних робіт під загрозою смерті; всі здорові злидарі, що жили у столиці менше 2-х р. під загрозою смерті повинні були покинути місто протягом трьох днів; ті жебраки, які прикидались хворими – підлягали публічному пороттю і вигнанню з міста; ті міщани, які давали милостиню на вулицях або поблизу церкви, штрафувались.

Організація допомоги біднякам практично повністю перейшла в руки місцевої влади. Так, у 1586 р. Французький король писав, що не держава повинна брати на себе турботу про фонди для бідняків, ця справа залежить від благодійності «добрих міщан». Такий підхід розкрив ще один важливий принцип в організації місцевої соціальної допомоги – місцева влада почала проводити спеціальні податки на користь бідних. Реорганізація госпіталів і

надання допомоги біднякам починалась тоді, коли були погані урожаї або економічні спади.

Своєрідно вирішувалась проблема викорінення жебрацтва і убогості в Англії, де закони, спрямовані проти злидарства стали передумовою кардинальної перебудови соціальної допомоги. Умовно в Англії можна виділити три основних етапи становлення світської системи соціальної допомоги:

- 1) 1514-1568 рр., коли місцевою владою були ініційовані реформи;
- 2) 1569-1597 рр., коли центральне законодавство відігравало більш значну роль;
- 3) період після 1597 р., коли проблема вирішувалась майже виключно королівською владою.

Лише на останній стадії програма перебудови допомоги біднякам почала реалізовуватись успішно і ефективно: в XVI ст. з'явилось багато законів, спрямованих на боротьбу з бродягами а покарання було більш жорстоким, ніж на континенті. Паралельно ставились завдання створення загальної системи контролю за бідністю і обмеження або заборони злидарства.

Згідно едикту 1531 р. Генріха VIII необхідно було провести перепис всіх бідняків і скласти списки потребуючих. У 1535 р. з'явився наступний едикт Генріха VIII, який зобов'язував місцеву владу підгримувати бідних і немічних та надавати роботу здоровим біднякам. Діти бідняків у віці від 5 до 14 р. повинні були направлятись для навчання ремеслам. У кожному місті повинні були створюватись фонди для допомоги потребуючим. Милостиня не повинна була подаватись злидарам індивідуально, вона розприділялась централізовано спеціально призначеним чиновником.

В Англії у 1563 був виданий «Статут ремісників», який обумовлював найм робітників і встановлював, що всі бідняки у віці від 20 до 60 років повинні працювати.

Вирішальні зміни в оформленні нового законодавства були здійснені в Законах про бідняків Єлизавети I в 1597-1598 рр., згідно яких передбачалось створення реформаторіїв і виправних будинків, організація госпіталів, парафіяльної допомоги для старців і немічних, заборона жебрацтва і ін.

Існувала також практика висилання злидарів із держави на Бермудські острови і Барбадос. Дано практика переслідувала ще одну важливу мету поступове заселення колоній Британської імперії, проте не виправдала себе. Головним методом боротьби із злидарством стали проекти створення системи робітничих будинків. Провідний із них – Брідвел, був створений в Лондоні в другій половині XVI ст. Він являв собою добре обладнані майстерні, що охоронялися і відзначались тюремною дисципліною. Проте безробіття було в Лондоні настільки великим, що цей будинок не міг забезпечити роботою всіх бродяг, які туди направлялися; слуги, ветерани війни і незіпсуті бідняки вимушенні були працювати із закоренілими волоцюгами і владарями, що розмивало їх свідомості межі між добрим і злом. В результаті ідея Брідвела в плані приучення бродяг до чесної праці себе не оправдала.

Існували також ідеї створення виправних будинків та благодійних шкіл. Одним із реформаторів такого руху в Англії в другій половині XVI ст. став Ф.Уотсон. У другій половині XVI ст. виникло «Товариство поширювачів християнського знання», яке створило сітку таких шкіл, де дітей бідноти вчили не тільки християнській практиці і доктрині, але і читанню, письму, іноді арифметиці, шиттю і т.д.

Проте безкоштовні школи ніколи так і не стали навчальними закладами для найнижчих шарів населення. З самого початку їх заснування туди потягнулись досить забезпечені люди: діти ремісників, торговців, буржуа, які не попали в традиційні школи.

У 1601 р. в Англії була оформлена нова соціальна політика. Закон 1601 р. детально визначив принципи допомоги біднякам і методи фінансування системи соціальної допомоги шляхом збору спеціальних податків. В результаті основу англійської системи допомоги було закладено поєднання трьох базових принципів: організована допомога біднякам, заходи із створення робочих місць і репресії проти бродяг.

У більшості європейських держав реформування системи соціальної допомоги йшло тим же шляхом, що у Франції та Англії. XVI ст. стало часом глобальних змін в сфері соціальної політики. Проте приватна благодійність, виражена в роздачі милостині, під впливом загальної християнської традиції ще не втратила своєї сили. Поряд з новими поглядами на проблеми надання допомоги потребуючим існувала і традиційна концепція бідності. Результатом цього стала кардинальна зміна критеріїв визначення бідності. Тепер бродяги вважались небезпечними злочинцями. На перший план виходили трудові сім'ї, що збідніли через низьку зарплатню або через безробіття. Саме їм суспільство надавало тимчасову підтримку. На постійну допомогу могли розраховувати перестарілі або невиліковно хворі, зареєстровані за місцем свого проживання.

Таким чином, нова соціальна політика у ставленні до потребуючих шарів населення включала в себе два елементи:

- а) прагнення трудовлаштувати «здорових» бідняків і бродяг, підкріплене репресіями;
- б) організація централізованої системи допомоги.

3. Висвітлення проблем суспільної гармонії та державного виховання у соціально-педагогічній творчості

- а) Т.Мор і Т.Кампанелла про справедливий суспільний устрій та виховання;
- б) Я.А.Коменський про «покращення справ людських» та державну систему підтримки потребуючих;
- в) Пропозиції Джона Беллерса щодо усунення бідності в трудових коледжах.

Проблеми справедливого суспільного устрою, де б не було соціальних конфліктів, поділу на багатих і бідних, громадянського виховання, яке мало б забезпечити таку гармонію, турбували передових людей на межі двох епох Відродження та Нового часу (XVI-XVII ст.).

Можливі проекти розв'язання гострих соціальних питань знайшли своє відображення у творчості соціалістів-утопістів Т.Мора і Т.Кампанелли, економіста і соціального реформатора Д.Беллерса, великого чеського мислителя, фундатора наукової педагогіки Я.А.Коменського та ряду інших. Частина їх інновацій є результатом процесів, що мали місце у суспільстві при створенні державної системи допомоги потребуючим, запроваджені нових форм виховання, інша ж плід їх невтомної праці та благородних стремлінь.

А) *Томас Мор* (1478-1535) жив в Англії в період первісного капіталістичного нагромадження. У своїй знаменитій «Золотій книжці про найкращий суспільний лад і про новий острів Утопію» (1516 р.) Т.Мор говорить про необхідність надати всім громадяnam можливості «духовної свободи і освіти», піддає нищівній критиці сучасне йому суспільне життя, приватну власність, як основне суспільне лихо, малює картину більш справедливого, на його думку, соціалістичного ладу. Т.Мор намагався розв'язати проблему усунення бідності, покласти початок загальному благополуччю.

Він змальовує соціалістичне суспільство, де немає приватної власності і між громадянами існує цілковита економічна і майнова ріvnість; всім дітям дається однакове суспільне виховання і початкова освіта. Таким чином, вже на початку XVI ст. Мор висунув ідею загального обов'язкового навчання. Частина найздібніших юнаків, за рекомендацією вчителів і вибором народу, виділяється для занять науками і мистецтвами.

Великого значення надає Мор фізичному вихованню, дотримуючись при цьому афінської системи фізичного виховання: розвиток гімнастикою, військовими вправами здорового, сильного і красивого тіла.

Шляхом безпосереднього спілкування з дорослими діти проймаються мораллю суспільства. Його вплив посилюється навчанням і вихованням, що передбачають врахування індивідуальних особливостей дітей. Т.Мор вперше ставить й проблему освіти дорослих. Ідеї Т.Мора про широку самоосвіту, освіту дорослих, вплив соціального середовища на формування особистості представляють інтерес для соціальної педагогіки. Він намагався досягти соціального миру у суспільстві, ліквідувати бідність, покласти початок загальному благополуччю.

Томазо Кампанелла (1568-1639) теж висунув ідею соціалістичного виховання, написавши «Місто Сонця». На чолі «держави Сонця» стоїть жрець-філософ – «Сонце», приватної власності немає, всі громадяни повинні працювати, кожний одержує за потребою; для всіх дітей запроваджено суспільне виховання; новонароджені діти виховуються в суспільних виховних закладах. Виховання повинно бути організоване так, щоб діти розвивали свої

сили і здібності. При навчанні широко застосовується екскурсії в природу і майстерні ремісників, на поля і пасовища.

Отже, в соціально-педагогічних поглядах Кампанелли центральне місце займає ідея створення єдиної світової держави, що повинно мати своїм наслідком усунення всіх конфліктів між людьми і встановлення миру і щастя на землі.

Б) Ян Амос Коменський (1592-1670 рр.) мислитель-гуманіст, фундатор наукової педагогіки. Я.А. Коменський жив у період переходу від середньовіччя до нового часу, який супроводжувався сутичками нового проти старих порядків. На суспільні погляди Коменського вплинула його участь в демократичному, народному русі Чехії, що в доповненні з ідеями Відродження сформували у нього демократизм, гуманізм, народність, глибоку симпатію до простих людей.

Величезні заслуги Коменського перед педагогікою: він заклав її наукові основи, відстоював демократичні принципи організації шкіл, створив класно-урочну систему, теорію дидактики.

Однією з провідних ідей життя Коменського є реформування справ людства, боротьба за мир між народами усього світу. У творі «Загальна порада про виправлення справ людських» він накреслив гуманну і демократичну програму реформ. Коменський висловив ідею створення міжнародних організацій, які б турбувалися про збереження миру і розповсюдження освіти серед всіх народів.

Головними справами людськими є пізнання, релігія і політика. Вважає, що людські справи можна виправити шляхом єдності, простоти і добровільності, при цьому треба, щоб людством правила мудрість.

Коменський звертав увагу на виховання працелюбства як засіб самовдосконалення людей, превентивний засіб асоціальної поведінки, розв'язання проблем усунення бідності, тому що ледарство є першим кроком до розпусти. Коменський закликає повсюдно відкривати суспільні школи. Головне, що складає школу, це учні і хороші книги, з яких учителі переливали б в учнів освіту, мораль і благочестя, які Коменський відносить до трьох якостей людини, що складають її суть.

Доцільно звернутись до вікової періодизації і системи шкіл, які запропонував чеський мислитель у творі «Велика дидактика». Він вважав, що освіту слід розпочинати якомога раніше і присвятити їй весь період юності (24 роки). Даний відрізок часу Коменський розділив на чотири шестирічні вікові періоди: дитинство (0-6 р.), отроцтво (6-12 р.), юність (12-18 р.), змужнілість (18-24 р.). Кожному віковому періоду він визначив відповідну школу: материнська школа (материнське опікунство у кожній сім'ї); школа рідної мови (елементарна народна школа, створюється у кожній общині, селі, містечку); латинська школа або гімназія (створюється у кожному місті); академія (створюється у кожній державі або великій провінції).

Коменський запропонував школу старості, що є вершиною людської мудрості, щасливим досягненням меж земного життя, вважаючи, що основою

продовження довголіття є корисна праця, яка окрім того вбереже від соціальні неприйнятної поведінки і допоможе уникнути бідності.

Таким чином, Я.А. Коменський зобразив план реформування людського суспільства. Його думки стосовно виховання і освіти у суспільних школах, зв'язку освітньо-виховних процесів із благополуччям держави свідчать, що у його творчості існують елементи соціальної педагогіки.

Я.А. Коменський першим із вчених і мислителів нового часу ґрунтовно розглянув проблеми ролі сім'ї у соціалізації особистості, суспільної відповідальності батьків за виховання дітей. Він створив перший посібник з дошкільного виховання дітей «Материнська школа» (1631 р.), розглядаючи правильне дошкільне виховання, по-перше, як засіб охорони дітей від шкідливих, випадкових, неправильних впливів на них, і, по-друге, як міцну основу для всього наступного виховання.

Обов'язок батьків полягає в тому, щоб піклуватися про здоров'я дітей, причому Коменський вважав, що це повинно мати місце ще до народження. Жінки повинні турбуватися про себе, щоб як-небудь не зашкодити своїй дитині.

Він значну увагу приділив питанням фізичного виховання дитини і розумового розвитку. Особливе місце відводив підготовці дитини до школи, формуванню в неї любові і поваги до вчителів.

Проте творчість Коменського викликає інтерес в аспекті розв'язання проблем соціальної допомоги. Його погляди з приводу опіки потребуючих - яскравий приклад еволюції поглядів людства від середньовіччя до епохи Відродження. У одному з ранніх творів «Листи до неба» Коменський з одного боку засуджує соціальну нерівність, з іншого вважає наявність бідних і багатих божою волею. Отже, суперечлива доктрина «бідності», притаманна середньовіччю, не знаходить розв'язання у «Листах...» мислителя. Безперечно, це не справедливо, що одні їдять, п'ють, бенкетують, а інші до голоду приміряються. Однак не в багатстві істинне блаженство. Це зверху золото, срібло, дорогоцінні камені, а всередині страх та турботи.

Однак вже у творі «Загальній пораді...» Я.А.Коменський вважає, що людям треба прищеплювати працелюбство, щоб уникнути бідності, а також навчити мистецтву багатіти. Бажано, щоб всі люди жили за своїми потребами, щоб усі виїли себе забезпечити, щоб мали все необхідне, не бажали чужого.

В) Цілком відповідають підходам до опіки потребуючих, що склалися у XVI-XVII ст., пропозиції англійського реформатора й економіста Д.Беллерса (1654-1725 р.). Для періоду державної системи соціальної допомоги характерним є створення робітничих будинків, благодійних установ. Д.Беллерс створив проект трудового коледжу, у якому не тільки б зв'язувалась проблема усунення бідності, а й здійснювалось трудове виховання.Проект передбачав організацію освітньо-виховного закладу, що поєднує промислове підприємство і школу трудового виховання. Праця і трудова атмосфера розглядались в якості головної виховної сили» що діє на почуття, розум і волю вихованців.

Своїм трудовим коледжем Д.Беллерс переслідував три мети: по-перше, користь для багатих, по-друге, достаток для бідних, по-третє, хороше

виховання для молоді, яка повинна старатись підготувати свої душі як добрий ґрунт.

Найкращий спосіб усунення бідності – забезпечити потребуючих роботою, це куди краще, ніж їх утримувати. Крім того, необхідно виховувати бідних дітей в працелюбстві, чого не можуть забезпечити їм батьки, що страждають певними вадами. Слід взяти до уваги, що через нестачу хороших вихователів чимало з дітей бідняків стають волоцюгами. На думку Беллерса, у коледжі буде біля двохсот різних видів ремесел, а тому засновники коледжів будуть мати з них чималу користь.

Беллерс наводить переваги виховання у коледжі з приватним вихованням:

1. Тут будуть всі види занять і інструментів, які можуть бути використані для дітей різного віку і різних здібностей.

2. Будь-яким мовам і знанням можна буде навчитись завдяки тому, що тут в ремісники всіх національностей.

3. І дорослі, і діти легше підкоряються правилам і законам, коли вони бачать, як інші підкоряються.

4. Вони будуть знаходитись під наглядом учителів більше, ніж в приватній сім'ї і, отже, уникнуть божевільних вчинків.

5. Юнацтво прагне до товариства. Коледж являтиме собою корисну компанію і попередить від бажання виходити за його межі. Будучи добре керованим, він збереже від тих бід і вчинків, яким вчаться за його межами.

6. Там може бути бібліотека, ботанічний сад для розпізнавання трав, лабораторія для виготовлення лікарств...

Трудовий коледж розглядався Д.Беллерсом як школа, призначена для бідних, але у якій зможуть навчатись і діти багатих. На жаль, проект Джона Беллерса не був реалізований, згодом забутий і був знову помічений у 1817 році і перевиданий Р.Оуеном.

4. Церковно-державна благодійність у Росії

У той час, коли Західна Європа перейшла до державної системи допомоги потребуючим, у Росії сформувався особливий церковно-державний тип соціальної опіки при поступовому переході в галузь державного управління.

Всередині симбіозу церква-держава існував чіткий поділ функцій: церква організовувала опіку потребуючих, держава – контроль і фінансування системи допомоги. У Росії існували «відкрита» і «закрита» системи допомоги. При «закритій» системі опіка здійснювалась в стінах монастирів, де злидарів, хворих і перестарілих одягали і годували в богадільнях. «Відкрита» система - для здорових людей. Такі убогі виживали за рахунок милостині, по можливості відробляючи свій хліб посильною працею.

Монастирська система опіки в Росії істотно відрізнялась від існуючої за часів Київської Русі. Починаючи з XIV ст. відбувається об'єднання земель навколо монастирів. Пов'язано це зі зміною характеру монастирського управління: починається переорієнтація життєдіяльності монастирів, які тепер ставлять перед собою, передусім, розв'язання господарських завдань. Це

перетворює монастири у самостійні феодальні вотчини. Монастирі-вотчини замінили ктиторські монастири, які засновувалися князями та єпископами. Останні розвивалися понад 200 років і заклали основи «пансіонної» системи підтримки для чоловіків і жінок, коли новий чернець, зробивши певний майновий внесок, отримував у монастирі довічне утримання (пансіон).

Інститут удів у цей час отримує правове визнання. Це дозволяло вдовам доживати віку в монастирях з гарантованим забезпеченням. Багато заможних жінок (княгині, боярині) або їхні чоловіки спеціально будують монастири для проведення решти життя у їх стінах.

Ктиторські монастири у цей період ще існують, але знаходяться в містах, а монастирі-вотчини розвиваються за їх межами. Їхній інтенсивний розвиток пов'язаний з тим, що на початку вони були більш відкритими помічними системами для всіх бажаючих. Вони масово скуповували землі і ставали великими землевласниками, скуповувалися цілі села і навіть міста.

Початок XVI ст. в історії російської церкви відзначено боротьбою двох течій користолюбців і некористолюбців. Перші, духовним лідером яких став засновник Йосипо-Волоколамського монастиря Йосип Волоцький, різко виступали за збереження права церкви володіти землею і селянами, їх опонентами були некористолюбці, на чолі яких стояв Ніл Сорський, який разом із своїми прихильниками виступив проти надлишків. Вони вважали, що краще подавати злидарям, ніж жертвувати церкві.

Оскільки церква та монастири не могли розв'язати проблему соціальної допомоги потребуючим, відбувається зміцнення законодавства щодо державної опіки знедолених. Наприклад, Іван IV у боротьбі з епідеміями починає застосовувати «поліцейсько-санітарні методи»; з метою припинення їх поширення він організовує спеціальні застави.

За Івана IV (Грозного) закладаються традиції, коли верховна влада починає законодавчо втручатися у справи церкви, спочатку обмежуючи владу церкви, а пізніше, і контролюючи її. Так, у Судебниках 1550 р., вперше ставиться питання про правомірність опіки церквою осіб, що не є «клієнтами церкви» - торговців, міщен, яким забороняється жити в монастирях і підлягати їхній юрисдикції.

Законодавство, що формується, тісно пов'язане з проблемами бідності, соціальної патології, державного захисту нужденних. У 1551 р. Іван IV скликав помісний собор православної церкви (Стоглавий собор), поставивши перед духовенством 37 питань, три з яких торкались проблем благодійності. Собор констатував жахливе поширення злидарства при практично повній відсутності відповідних заходів опіки зі сторони церкви і держави; обговорювалась сфера благодійницької діяльності опіка полонених. Рішення про їх викуп починає реалізовуватися повною мірою лише тоді, коли з'являється Полоняничний приказ (подоба міністерства) 1668 р. Прикази стають провідною формою допомоги і захисту, а також контролю за церковним життям.

Особливе місце на соборі зайняли заходи з покращення моральності російського духовенства, адже чимало ченців йшли в монастир не заради

спасіння душі, а заради тілесного спокою, щоб займатись пияцтвом. Турботи про моральне здоров'я підлеглих відобразились і у «Домострой» (сер. XVI ст.), складений відомим діячем із оточення Івана Грозного священиком Сильвестром, у якому містяться настанови відносно релігійного життя; завдання морально-релігійного виховання; сімейних стосунків; настанови про необхідність навчання дітей тому, що потрібно в домашньому вжитку, про навчання грамоті, книжним наукам; влаштування дома, господарські рекомендації.

Перша половина XVI ст. відзначена широким розвитком місцевої благодійності, зосередженої в церковних парафіях. Велика роль на місцях відігравалась церковним старостою, у віданні якого знаходилась церковна скарбниця; він позичав гроші, збирал борги, допомагав неімущим хлібом і грішми.

Широке поширення отримала і така форма допомоги, як видача позик із церковної казни. Проявила себе і місцева приватна благодійність, що досягла широких розмахів в період царювання Олексія Михайловича. Найбільш відомими благодійниками є патріарх Никон, князь Я.Черкаський, боярин Ф.Ртіщев та ін. Так, Никон, будучи новгородським архієпископом, організував там чотири будинки опіки, відвідував в'язниці і роздавав величезні для тих часів суми бідним.

Однак найбільш відомим благодійником став дворецький царя Федір Ртіщев. За свідченням сучасників, супроводжуючи царя в польському поході (1654 р.), Ф.Ртіщев по дорозі підбирав злидарів, хворих, калік, а в попутних містах і селях влаштовував для цих людей тимчасові госпіталі.

Таким чином, для зазначеного періоду характерні три основні форми соціальної допомоги:

- а) монастирська система допомоги;
- б) державна система захисту;
- в) перші світські прояви благодійності.

В цілому ж у XVII ст. при збереженні найбільш древніх форм благодійності очевидним є виникнення нових напрямів опіки потребуючих, найбільш суттєвими рисами яких є:

- прагнення урегулювати і спрямувати благодійність, з поступовим її впорядкуванням і підкоренням державним інтересам;
- держава ще не накладає обов'язків на суспільство, не зобов'язує його розрізняти злидарів, виділяти з них дармоїдів і ледарів;
- держава вже схильна взяти на себе заходи з боротьби з професійним жебрацтвом, але приватні благодійники вправі подавати милостиню на свій розсуд.

Корінні зміни в системі опіки в Росії пройшли в період правління Петра I, який зробив подальші кроки в розвитку державної форми захисту потребуючих.

Серед заходів Петра I слід відзначити наступні:

1. Укази про будівництво і утримання в усіх губерніях богаділень і лікарень для старих і калік, які не могли працювати. Згідно Указу 1710 р. через

зловживання в користуванні богадільнями, було наказано провести «роздирання» і виселити з богаділень всіх тих, у кого є дружини та діти і хто має самостійних прожиток. Згідно Указу 1712 р. передбачалось будівництво госпіталів для калік, непрацездатних. Особливе місце в системі суспільної опіки зайняли звільнені зі служби військовослужбовці, що не мали засобів на життя.

2. Заходи з боротьби з дитячою безпритульністю. Ще в 1706 р. новгородський митрополит Іов відкрив перший в Росії притулок для незаконнонароджених дітей. За наказом Петра I на утримання притулку були звернені доходи від кількох монастирських вотчин.

3. Заходи з боротьби з злидарством: з однієї сторони заборонялось просити милостиню, з іншої сторони більш суворо карались убогі, не записані в богадільні для опіки.

4. Організація державних робіт для здорових злидарів і системи нагляду за ними. Тут виділялись два основні типи виправних закладів: гамівні будинки (для осіб чоловічої статі), прядильні будинки (для осіб жіночої статі).

Таким чином, в роки правління Петра I спостерігаються спроби не тільки внести порядок в справу суспільної опіки, але і перебудувати цю сферу на цілком новій організаційній основі, передавши справу благодійності в руки державних закладів. Були зроблені спроби виховати в суспільстві свідоме ставлення до злидарства, провести різницю між бідними з причин впадання в убогість і встановити у залежності від цих причин способи і види опіки.

Тема 7. Виникнення соціальної педагогіки як окремої галузі знань.

Характеристика провідних концепцій соціалізації особистості

1. Розвиток провідних напрямів соціально-педагогічних досліджень XVIII-XIX ст.
2. Створення Джоном Локком першої світської системи виховання та концепції усунення бідності
3. Ідея вільного та природовідповідного виховання в творчості Жан-Жака Руссо
4. Соціально-педагогічна діяльність зі створення філантропічних навчально-виховних закладів (філантропіни Базедова, «Новий інститут» Оуена, виховне товариство дворянських дівчат Бецького)
5. Характеристика соціально-педагогічних експериментів Й.Г. Песталоцці
6. Реалізація Ф. Фребелем ідей соціалізації дитини в умовах дитячого саду
7. П. Наторп як засновник соціальної педагогіки. Історичні аспекти виникнення терміну

1. Розвиток провідних напрямів соціально-пед. досліджень XVIII-XIX ст.

У другій пол. XVIII-XIX ст. у державах Західної Європи відбулися важливі соціальні зміни, обумовлені стрімким розвитком виробництва, утвердженням ринкових стосунків, прогресом науки і техніки. У таких умовах виник попит на

всебічно розвинутого, самостійного, ініціативного, мислячого і винахідливого працівника

Загальноосвітні знання, що давались нею, були вкрай обмеженими і догматичними. Школа не виконувала завдань підготовки учнів до життя. Ця прогалина стала відчутнішою при утвердженні в свідомості людей думки про те, що навчання і виховання є саме тим фактором розвитку суспільства, який здійснює його творчу перебудову. При цьому наголошувалось, що особистість повинна бути завжди метою, а не засобом реформування держави у відповідності з цінностями свободи, рівності і братерства.

Ще однією причиною, що викликала потребу кардинальних змін в освіті, стала дестабілізація західного суспільства через класову боротьбу, яка посилилася під впливом марксистських ідей, національно-визвольний рух та ін.

Отже, невідповідність у провідних державах традиційної організації шкільної справи рівню економічного і суспільного розвитку цих держав, а також напруженість соціальних відносин (революційна боротьба, міграційні процеси) викликали гостру критику педагогічних концепцій, що вже існували.

У якості альтернативи традиціоналізму з'явились нові реформаторські ідеї (вільне виховання, педагогіка прагматизму, експериментальна педагогіка та ін.). Завдяки педагогам-реформаторам виникли нові галузі знань: педагогія, порівняльна педагогіка, експериментальна педагогіка тощо. Названі вище чинники сприяли також оформленню соціальної педагогіки. До розроблення її проблем були залучені фахівці різних галузей наук. Результатом спільної діяльності науковців стало формування у соціальній педагогіці важливих шкіл та напрямів, серед яких провідними є наступні:

- розроблення теоретичних основ соціальної педагогіки, що неминуче спрямовувало її до становлення як науки (педологія);
- соціально-педагогічна діяльність в системі освіти - вплив соціальної педагогіки на зміст освіти, мету і характер виховання, а також про проблеми формування особистості;
- соціально-педагогічна діяльність зі створення благодійницьких (або близьких до них) навчально-виховних закладів («філантропіни» Базедова, «Новий інститут» Оуена, виховні заклади Бецького та ін.);
- розширення сфері дії соціальної педагогіки - крім дітей обездолених, «вибраних» і всіх інших, у неї попадають і різні категорії дорослих.

Ці напрями не були ізольованими один від одного, а кожний соціальний педагог не представляв тільки один із них. Всі спеціалісти різних спрямувань і течій тісно взаємодіяли між собою, брали участь і в розробленні теоретичних основ соціальної педагогіки, і в практичному застосуванні надбань. Такі взаємозв'язки обумовлювались прагматичними тенденціями, характерними для нового способу виробництва. Вони стимулювали збільшення кількості прикладних галузей соціальної педагогіки.

Усі течії та школи соціальної педагогіки об'єднували основна функція: захист дітей і дитинства. В якості орієнтирів виступали загальнолюдські цінності та їх пріоритет над рештою.

Іншою важливою ідеєю, що зближує всіх соціальних педагогів, стало розуміння необхідності зв'язків між вихованням і освітою та соціальним середовищем. Залежно від шляхів і методів реалізації висунутих завдань, педагогів досліджуваного періоду можна умовно віднести до буржуазно-демократичної і ліберальної або до революційно-демократичної педагогіки.

Педагоги буржуазно-демократичного або ліберального напряму шукали розв'язок педагогічних проблем на шляхах співробітництва з громадськістю, прагнучи до впливу на державні структури в межах законодавства. Згодом буржуазно-демократична педагогіка трансформувалась у демократичну і сьогодні є пріоритетною у світовому педагогічному співтоваристві.

Радикальна, в тому числі революційно-демократична педагогіка, закликала розв'язувати питання виховання разом з перетворенням суспільства (покінчити з деспотизмом, наділити всіх однаковими правами, зробити всіх вільними).

Виникненню соціальної педагогіки як науки передував тривалий процес створення концепцій соціалізації особистості. окремі педагогічні системи (Ж.-Ж. Руссо) ігнорували чи заперечували роль суспільства у формуванні особистості, пропагували незалежність виховання від політики й життя держави. Проте всі концепції збагатили соціальну педагогіку як науку цінними надбаннями (теорія вільного виховання, принцип природовідповідності).

2. Створення Джоном Локком першої світської системи виховання та концепції усунення бідності

Джон Локк (1632-1704), англійський філософ, просвітитель і державний діяч, досліджуючи проблеми формування особистості, відзначав негативний вплив суспільства на молоду людину. У педагогічних поглядах Джона Локка знайшли відображення його соціально-політичні та філософські переконання, а також педагогічний досвід викладача і домашнього вихователя. Д. Локк розробив філософсько-психологічну теорію «чистої дошки», яка полягає у запереченні існування в свідомості людини «вроджених» ідей і уявлень. Психіка людини від народження подібна до чистої дошки, або чистого аркуша, де ще нема ніяких записів.

Ця теорія привела Локка до визнання вирішальної ролі виховання у розвитку дитини. Його концепція виховання і освіти детально викладена у творі «Думки про виховання» (1693 р.), де міститься програма виховання джентльмена. Джентльмен – це дворянин за походженням, ділова людина, яка уміє розумно і вигідно вести свої справи, має хорошу фізичну підготовку та відрізняється «витонченістю» манер поведінки у товаристві. Виходячи з практики тогочасного дворянського виховання, Локк відстоює домашнє, індивідуальне виховання дітей і категорично виступає проти шкільної освіти, оскільки остання є відбитком суспільства, яке за своєю суттю аморальне.

Реалізацію своєї виховної програми Локк пропонує починати з фізичного виховання, яке повинно сприяти зміцненню здоров'я дитини, її загартуванню: «Здоровий дух у здоровому тілі», розкриває цілу систему фізичного виховання

джентльмена, яка передбачає ряд цікавих та ефективних, а інколи і суперечливих прийомів.

Головне місце у педагогічній концепції Локка належить моральному вихованню. Мораль виводить не з релігійного вчення, а з інтересів окремої особи, керуючись принципом вигоди «все, що приносить особисту користь, є моральним». Морально вихована людина це та, якій вчинки диктує розум, і яка вміє діяти всупереч своїм почуттям і бажанням. При цьому моральні норми і правила не повинні залишатись чимось зовнішнім, а стати його глибоко внутрішніми особистісними якостями. Тому головна мета виховання – це розвиток в особистості внутрішньої потреби до активного утвердження в собі моральних принципів.

У загальному, можна сказати, що мету і завдання виховання людини Д. Локк трактував у широкому соціальному і філософському контексті взаємодії особистості і суспільства, висуваючи на перше місце становлення громадянина, формування характеру, моральних якостей людини, здатної реалізовувати високі ідеали. Таким чином, у взаємодії особистості і суспільства пріоритетне значення, за Д. Локком, належить індивідуальний основі, яка повинна бути пов'язана із суспільними інтересами.

Розумове виховання по відношенню до морального та фізичного Локк ставить на останнє місце, вважаючи, що джентльмен може обйтися без більшості тих знань, які даються у школі. Мета ж навчання полягає в тому, щоб підготувати з нього ділову людину, зробити розум його здатним сприймати будь-яке знання, якщо він сам того захоче. За Локком навчання повинно мати практичну спрямованість, кожний предмет, що вивчається, має приносити певну користь.

Він запропонував програму реальної освіти, яка передбачала необхідну підготовку до «ділових занять в реальному світі», до комерційної діяльності; радив вивчати живу мову, замість мертвих: англійської та французької. Таким чином, освіта виступає також засобом розвитку важливих громадянських моральних якостей особистості.

Локк не виділяє окремо трудового виховання, але рекомендує, щоб вихованець займався якимось ремеслом (столярним, токарним, теслярством), садівництвом, сільським господарством чи ін., вважаючи, що фізична праця знімає від навчальних занять, відновлює енергію, стимулює пізнавальні сили, зміцнює здоров'я, дає життєвий гарант.

У Записці «Робітничі школи» (1696 р.) до проекту закону про бідних. Він звертається до проблеми соціального значення дитячої праці. У цьому документі запропонував створювати у кожній общині виховні заклади, призначені для дітей бідноти від 3 до 14 років, свого роду поєднання дошкільних закладів і елементарних шкіл. Навчаючись тут основам ремесел, поширених у даній місцевості, діти повинні були привчатись до працелюбства, добродетесної поведінки і разом з тим компенсувати витрати на їх утримання. Цей складений Д. Локком документ не був прийнятий, пропозиція про заснування в кожній общині школи для неімущих була на той час занадто

смілива; закон про початкове навчання всіх дітей з'явився в Англії лише у останній третині XIX ст.

3. Ідея вільного та природовідповідного виховання в творчості Ж.-Ж. Руссо

Жан-Жак Руссо (1712-1778), французький філософ, письменник, педагог-просвітитель із світовим іменем. Він не був представником соціальної педагогіки, заперечуючи вплив суспільства на виховання, збагатив науку цінними здобутками, серед яких – ідея вільного, природного виховання та ін.

На відміну від інших просвітителів, він не ставив розвиток громадянських і моральних якостей в залежність від прогресу наук і мистецтв. Центром його уваги стала природна людина, яка народжується досконалою, але яку спотворюють суспільні умови.

Свою концепцію Ж.-Ж. Руссо викладав у творі «Еміль, або про виховання» (1762), який він вважав найкращим і найбільш важливим із своїх праць і в якому його педагогічні погляди виражені через художні образи.

У своїй педагогічній концепції він відкидав сучасну йому освітньо-виховну систему. Замість неї вважав необхідним ввести демократичну систему, яка повинна сприяти виявленню в дитини обдарувань, закладених природою. Виховання буде сприяти розвитку дитини лише в тому випадку, якщо набуде природного, природовідповідного характеру, буде прямо пов'язано з природним розвитком індивіда і спонукатиме його до самостійного набуття особистого досвіду і знань.

Отже, центральним пунктом концепції Руссо виступає теорія природного, вільного виховання, де в центрі стоїть особистість дитини. Він вважає, що вільне виховання випливає з природного права кожної людини на свободу. Воно слідує за природою, допомагає їй. Руссо виступає за недоторканість, автономість внутрішнього світу дитини, як маленької людини.

Важливий внесок Руссо у педагогіку полягає і в тому, що він здійснив спробу намітити вікову періодизацію розвитку дитини і відповідні кожному періоду завдання, зміст і методи виховання та навчання. Він називає чотири вікові періоди: немовляти (0-2 р.), який охоплює період до оволодіння дитиною мови; дитинство або «сон розуму» (2-12 р.), коли переважає чуттєве пізнання світу дитиною; отроцтво (12-15 р.) – період розумового розвитку та трудового виховання; юність (15-18 р.) – період бурі і пристрастей, час морального, статевого виховання. З цього періоду починається найголовніше у вихованні – вчити любити людей.

Ж.-Ж.Руссо заперечував систему суспільного виховання, нема батьків, нема вітчизни і нема громадян, є пригноблені і гнобителі. Руссо вважав сучасне йому суспільство аморальним, у ньому неможливо зберігати добросердість.

Слід відзначати, що громадянські обов'язки Руссо покладав лише на чоловіків. Життєве призначення жінки він обмежував роллю дружини і матері, вважаючи, що вона не має потреби заглиблюватись в науки. У поглядах Ж.-Ж.Руссо є чимало помилкового, його концепція розрахована на систему: один вихователь - один вихованець. Але жоден інший педагогічний твір не виявляв

настільки сильний вплив на розвиток педагогічної думки, як «Еміль...». Послідовників Руссо захоплювала його віра в могутність дитячої природи, надання їй широкої свободи.

Положення Руссо про те, що воля – одне з природних прав людини, а роль педагога полягає в розвитку активності, ініціативи дитини, - взяли за основу представники теорії вільного виховання, що отримала широке поширення в кінці XIX на поч. ХХ ст.

Безперечно, ми не можемо вважати Ж.Ж.Руссо представником соціальної педагогіки, але з його творів черпали ідеї майбутні соціальні педагоги. Так, Й.Г. Песталоцці вважав за необхідне будувати стосунки між вихователем і дитиною на гуманній основі і вимагав поваги до свободи і незалежності особистості дитини; Ф.Фребель мету виховання вбачав у розвитку природних особливостей дитини, її саморозкритті тощо. На погляди Ж.-Ж.Руссо спирались педагоги-філантропісти Німеччини кінця XVIII ст., що прагнули пов’язати школу з життям і зробити навчання радісним.

4. Соціально-педагогічна діяльність зі створення філантропічних навчально-виховних закладів (філантропіни Базедова, «Новий інститут» Оуена, виховне товариство дворянських дівчат Бецького.

Соціальна педагогіка і соціальна робота мають чимало спільних ліній перетину і одна з них створення благодійницьких навчально-виховних закладів, які мали на меті не тільки втілити в життя нові педагогічні підходи, а й сприяти вирішенню соціальних проблем.

Серед педагогічних течій кінця XVIII ст. слід відзначити філантропізм, що виник у Німеччині під значним впливом ідей французького просвітництва, і, передусім, ідей Ж.-Ж. Руссо. Найяскравішими представниками цього напряму були І. Базедов, Х. Зальцман, І. Кампе, Б. Блаше та ін. Своїм завданням педагоги-філантропісти ставили корінну заміну існуючої системи освіти і виховання, яка, на їх думку, не відповідала тогочасним суспільним вимогам, на нову, прогресивнішу.

Педагоги-філантропісти прагнули пов’язати школу з життям, з природою, зробити навчання радісним, готувати з дітей корисних громадян-патріотів, діяльних і таких, що люблять життя людей. Основним принципом вони проголосили «Природа, школа, життя», а реалізувати свої педагогічні ідеї намагались у створюваних ними навчально-виховних закладах нового типу – філантропінах, які являли собою своєрідні школи-інтернати, що, як правило, розміщувались серед розкішної природи.

Засновником педагогічної течії філантропізму справедливо вважають Йоганна Базедова (1724–1790), що створив у 1774 р. у м. Дессау перший філантропін. До цього закладу формально не заборонялось приймати всіх дітей, але фактично тут навчались переважно діти заможних батьків, оскільки за навчання треба було багато платити.

У філантропіні було три категорії вихованців: академісти – діти знатних батьків, які готовувалися до вступу в університет; педагогісти – майбутні учителі та гувернери; фамулянти, які були слугами в учнів-багатіїв, а у майбутньому здебільшого ставали слугами в аристократичних домах. Дві останні категорії складали діти бідняків, вони утримувались за рахунок благодійництва.

Однією з *характерних рис педагогіки філантропізму* було *гармонійне поєднання розумового і фізичного розвитку дитини*. Філантропісти справедливо вважали, що зміщення фізичних сил дітей сприяє їх розумовим здобуткам. Однобічний розвиток розумових чи фізичних задатків робить неповноцінним досягнення основної мети виховання. У зв'язку з цим в педагогіці філантропізму питання розумової освіти, фізичного, морального, трудового виховання займали рівноправне місце.

Аналізуючи сучасну їм школу, критикуючи формалізм, зубріння, класицизм, сувору дисципліну та інші вади, філантропісти накреслили основні шляхи та напрями вдосконалення навчально-виховного процесу:

- розширення змісту освіти за рахунок введення реальних предметів та нових мов: математика, природознавство, географія, історія, філософія, логіка і ін.;
- широке використання новітніх підручників і посібників, складених в дусі ідей Я.А. Коменського та інших діячів;
- застосування нових прогресивних методів та форм навчання й виховання, які були засновані на принципах наочності, активності; введення в навчальний процес елементів досліджень;
- поєднання фізичного і розумового розвитку, вдосконалення трудового виховання (дітей привчали до праці сільськогосподарського і ремісничого характеру).

З метою піднесення ефективності трудового гарту вихованців філантропісти рекомендували змалку формувати працелюбність і старанність, привчати дітей до ручної праці, залучати до виготовлення найпростіших іграшок, впроваджувати працю як навчальний предмет у школі, відвідувати майстерні робітників тощо.

Педагогіка філантропізму, що виражала інтереси буржуазії, не могла залишити в стороні питання шкільної політики, що стосувались взаємин школи і держави, школи і церкви. Філантропісти наполягали на обмеженні права держави втрутатися в питання, що стосуються роботи школи. Роль держави вони обмежували фінансуванням народної освіти. Філантропісти вважали, що у завдання держави повинна входити турбота про те, щоб забезпечити можливість отримання освіти для дітей не імущих батьків.

Великою заслугою філантропістів була спроба створити навчально-виховні заклади нового типу та застосувати на практиці методи і прийоми виховання й навчання, засновані на принципах філантропізму.

Педагоги-філантропісти намагалися здійснити перетворення в освіті та вихованні при існуючому суспільному устрої. Їх необхідно віднести до буржуазно-демократичної течії історико-педагогічної науки. Серед представників радикального напряму Роберт Оуен – великий філантроп,

засновник «Нового інституту для формування характеру» та інших благодійницьких установ.

P. Оуен (1771-1858) народився в Англії у сім'ї ремісника. Систематичне викладення своїх педагогічних поглядів він вперше представив у праці «Новий погляд на суспільство, або досліди про принцип утворення людського характеру» (1813). Виходячи з того, що людина є продукт середовища, Оуен зробив висновок, що в усіх суспільних недоліках винне соціальне середовище. Існуючий лад необхідно замінити розумним суспільством, яке б відповідало природі людини, її прагненню до щастя. Основний шлях до цього він вбачав у поширенні освіти та виховання.

У системі поглядів Оуена педагогічні ідеї займають важливе місце. Почавши з плану ліквідації безробіття і різних бід трудового народу, він прийшов до висновку, що правильно поставлене виховання є ключем до розв'язання всіх соціальних проблем.

Реалізацію своїх прагнень Оуен розпочав з філантропічних перетворень у Нью-Ленарку: покращив умови праці і побуту робітників, скоротив робочий день до 10,5 годин, підвищив заробітну плату; виступив з пропозицією, за якою всі працюючі діти повинні навчатися у школах. У Нью-Ленарку він створив «Новий інститут для формування характеру» – систему з чотирьох освітньо-виховних закладів, куди входили: «Школа для маленьких дітей» віком 1-6 років (тут були дитячі ясла, дитячий садок, майданчик для ігор); денна початкова школа для дітей від 6 до 10 років; вечірня школа для підлітків та молоді 10-17 років, які працювали на фабриці; для робітників і їх сім'ї проводились вечірні лекції, бесіди та культурні розваги.

Пропагуючи ідею гармонійного розвитку, Оуен піклувався у своїх закладах про фізичне, естетичне, моральне, трудове, розумове виховання дітей і молоді. Заслугою Оуена було те, що він вперше у світі створив на практиці дошкільні дитячі заклади (ясла, садок). Ним вперше створено початкову школу з розшироною освітньою програмою, куди входили читання, письмо, граматика, англійська мова, арифметика, географія, природознавство, історія.

Активні виступи Оуена проти приватної власності, форми шлюбу і релігії він вирішив перенести у США, де прагнув створити показову комуністичну общину, яка мала дослідно довести всі переваги рекомендованого ним ладу. Придбавши в штаті Індіана маєток у 1825 р., Оуен організував общину «Нова гармонія» на соціалістичних, а потім на комуністичних засадах. Згідно з конституцією общини власність проголошувалась суспільною, встановлювалась загальна праця, у відповідності з якою розподілялись продукти. Але цей експеримент виявився невдалим. Після повернення в Англію Р. Оуен пропагував ідеї соціалізму в робітничому середовищі, створював просвітницькі заклади.

Соціальну педагогіку він збагатив поглядами про вплив соціального середовища на формування характеру людини, необхідність виховання в дитині суспільних почуттів до близьких і до всього людства, всебічне пізнання самої себе і т.д.

Серед видатних педагогів, що відзначились створенням благодійницьких освітньо-виховних закладів, необхідно особливо виділити ім'я Івана Бецького(1704-1795). Він створював виховні будинки та інші благодійні заклади. Окрім того намагався розв'язати проблему виховання дівчат, можливості яких отримати освіту в порівнянні з чоловіками були мізерні.

Одним із починань Бецького було створення ним Виховного будинку в Москві, згодом у Петербурзі та інших містах для сиріт і підкинутих дітей. Відповідно до природних обдарувань вихованців пропонувалось розділити на три групи: перша особи, здібні до наук і мистецтв; друга здібні лише до ремесел і рукоділля; треті здатні лише до найпростішої роботи.

Добре або погані якості кожної людини, на думку Бецького, залежать від виховання. Проте він прийшов до хибного висновку, що сім'я нічого доброго не може дати для виховання дітей, і висунув ідею про необхідність закритих навчально-виховних закладів з 6 до 18-20 років не тільки для сиріт, а й для дітей, що мають батьків.

Бецької І.І. є автором статуту Виховного товариства шляхетних дівчат при Смольному монастирі, яке було створено у 1764 р. Приймались у Виховне товариство шляхетних дівчат тільки дощіків дворян не старші шести років. Учениці проходили програму навчання і виховання в чотири етапи чотири класи по три роки в кожному.

У 1765 р. виховний заклад розширився: було створено «особливе училище для виховання малолітніх дівчат недворянського походження», училище для міщанських дівчат. Освіта тут давалась мінімальна, велика увага приділялась домашній роботі і рукоділлю; вироби вихованок навіть продавались.

Програма навчання і виховання шляхетних дівчат сприяла різnobічному їх розвитку. На першому плані стояло релігійне виховання; далі йшло моральне, яке включало в себе засвоєння світських добродетелей. Важливою частиною було фізичне виховання дотримання гігієнічних заходів, прогулянки на свіжому повітрі, здорована їжа.

Курс навчання передбачав крім релігії російську і іноземні мови, арифметику, географію, історію, поезію, малювання, а також танці, музику, шиття, в'язання, економіку.

Проте існували і недоліки: Смольний інститут був типовим закладом закритого типу. Завершивши перебування у ньому, дівчата були зовсім не знайомі з життям, що сприяло створенню анекdotів про них.

5. Характеристика соціально-педагогічних експериментів Й.Г. Песталоцці

Й.Г. Песталоцці (1746-1827) видатний швейцарський педагог-демократ, яскраво виражений представник соціальної педагогіки. У 1774-1780 рр. у Нейгофі керував «Установою для бідних»; з 1798 по 1799 рр. створив і утримував притулок для сиріт у м. Станц. У період 1800-1804 рр. керував інститутом у Бургдорфі, який являв собою комплекс середніх шкіл базу для підготовки учителів. Цей інститут у 1804 р. переводить до м. Івердон і там

керує ним до 1825 р. Останні роки життя провів у маєтку «Нейгоф», де написав популярний твір «Лебедина пісня».

Життя Й.Г. Песталоцці, його особисті переживання та прагнення були нерозривно пов'язані з соціально-економічними та політичними подіями другої пол. XVIII – поч. XIX ст., коли руйнувався середньовічний лад і зароджувалась нова суспільно-економічна формація. У цей період досягла своєї крайньої межі економічна, політична і культурна експлуатація села містом. Вихід для народу з його тяжкого стану Песталоцці вбачав у тому, щоб краще пристосувати людей до умов їх майбутнього життя, навчити власними зусиллями звільнятись від нестатків, надавати собі допомогу.

У Нейгофі розраховував на прикладі зразково поставленого господарства у своєму маєтку навчити обездолених селян раціональним прийомам сільськогосподарської праці. Однак цей утопічний соціальний експеримент (1769-1774) скоро завершився крахом. Маєток розорився. Сільськогосподарські почини Песталоцці виявились невдалими. Багаторічні спостереження показали йому, що селяни займались ще і прядінням.

У приміщенні розореного маєтку Песталоцці організував притулок для бідних і обездолених селянських дітей. У Нейгофі він здійснив свій всесвітньо відомий педагогічний експеримент (1774 - 1780 рр.). Практика промислових шкіл Швейцарії та інших європейських країн могла наштовхнути Песталоцці на думку про те, що заклад, у якому навчання дітей поєднується з виробницею працею, не тільки в стані існувати на основі самоокупності, але може навіть приносити певний дохід.

Педагогічний експеримент в Нейгофі складає невід'ємну частину загальної програми Песталоцці з покращення становища народу і долі селянських дітей. У Нейгофському притулку, що прийняв 37 дітей убогих селян він вперше спробував втілити в життя свій ідеал школи, яка готове молоде покоління до життя, поєднуючи навчання з безпосередньою участю у виробничій праці.

Вихованці Нейгофського притулку працювали в сільському господарстві, прядильній і ткацькій майстернях. Песталоцці вважав неможливим обмежувати завданням школи тільки підготовкою дітей до сільськогосподарської праці. Й.Г.Песталоцці ставив перед «Установою для бідних» великі виховні завдання: розвивати фізичні і духовні сили, зміцнювати здоров'я, вчити мислити, виробляти працелюбність, формувати повагу до людської гідності.

За своїми педагогічними результатами нейгофський досвід був позитивний, але в ході педагогічних пошуків Песталоцці зрозумів, що його розрахунок на самоокупність праці вихованців не може виправдатись, так як вимоги економічної віддачі були несумісними з гуманними педагогічними завданнями.

Відображенням нейгофського досвіду є школа для народу, зображена Песталоцці в романі «Лінгард і Гертруда» (1781-1787). У ньому він висловив свої мрії про викорінення бідності при допомозі правильно поставленого виховання. Свій педагогічний експеримент Й.Г.Песталоцці продовжив у 1798 р. у Станці, де за дорученням уряду Швейцарської республіки прийняв керівництво дитячим притулком, у якому було розміщено біля 80 осиротілих і

безпритульних дітей віком від 5 до 10 років. Притулок проіснував лише півроку і був закритий у зв'язку з військовими діями.

Песталоцці вважав за потрібне побудувати дитячий заклад за типом сім'ї, в якій він взяв на себе роль люблячого і турботливого батька. Тут у нього зародилася ідея про елементарну освіту, яка згодом перетворилась у певну концепцію під назвою «метод Песталоцці».

Головним методологічним положенням у поглядах Песталоцці виступає і його твердження, що моральні, розумові та фізичні сили людської природи (за його термінологією сили серця, розуму і руки) мають властивість до саморозвитку, до діяльності. Виховання ж покликане допомогти саморозвитку і спрямувати його у потрібному напрямку.

Основним у вихованні Песталоцці називає принцип природовідповідності. Властиві кожній дитині від народження задатки сил і здібностей треба розвивати, вправляючи їх у тій послідовності, яка відповідає природному порядку та законам розвитку дитини, тобто починати з найпростішого і поступово підніматися до дедалі складнішого. Метою виховання повинен бути різnobічний і гармонійний розвиток всіх природних сил і здібностей дитини.

Він був першим з педагогів, хто диференціював змістову і розвивальну сторони навчального процесу та запровадив ідею розвивального шкільного навчання. Надаючи великого значення оволодінню знаннями, він вважав, що воно повинно підкорятися більш головному розвитку здібностей дитини.

Можна впевнено констатувати, що Песталоцці прийшов від соціології і став засновником соціологічного напрямку в педагогіці. Він підходив до школи як соціального явища, що тісно пов'язане з політичним, економічним, культурним, морально-побутовим життям народу. Він прагнув будувати таку школу, що відгукується на злободенні соціально-економічні, культурні, побутові потреби народних мас в умовах переходу на мануфактурний спосіб виробництва.

Кращим середовищем виховання «людяності» в дитині Песталоцці вважає соціальну атмосферу сімейної любові. Песталоцці – яскраво виражений представник соціальної педагогіки, разом з тим є пристрасним прихильником сімейного виховання. Для Песталоцці ця суперечність усувається тим, що сім'я – це перший елементарний осередок соціального виховання.

6. Реалізація Ф. Фребелем ідей соціалізації дитини в умовах дитячого саду

Фрідріх Фребель – (1752-1852) німецький педагог, теоретик дошкільного виховання, послідовник Й.Г.Песталоцці – визнаного представника соціальної педагогіки. Своєю ідеєю виховання дітей дошкільного віку в колі ровесників, для чого доцільним є створення спеціальних закладів, зробив істотний внесок у розвиток соціальної педагогіки. У 1805 році Фребель працював у Песталоцці в Івердоні і знаходився під сильним впливом його педагогічних ідей. У 1817 р. Фребель відкрив у себе на батьківщині в Кейльгау (Тюрінгія) виховний заклад для дітей шкільного віку, в якому намагався втілити педагогічні принципи Песталоцці. У 1837 р. відкрив перший дитячий садок, де на практиці розробив методику дошкільного виховання. Основна мета дитячого саду - сприяти

розвитку природних особливостей дитини: дитина рослина, яка розвивається (звідси і назва закладу). Вихователь повинен бути у ньому садівником. Формулюючи завдання дитячого саду, Фребель відзначав, що він має не лише прийняти під нагляд недозрілих ще для школи дітей, але й зміцнити тіло, вправляти їх почуття, зайняти їх душу і розумно знайомити їх як з природою, так і з людським суспільством.

Цінними для соціальної педагогіки є також думки Фребеля щодо самовиховання. Вважаючи природу і людину творінням Бога, він вважав, що в людині треба розвивати її божественну сутність, спонукати її пізнавати себе, Бога та природу. Велика заслуга Фребеля полягала також у тому, що він відзначив величезне розвивальне, виховне та освітнє значення дитячої гри.

Соціально-педагогічні погляди Фребеля щодо створення дитячих дошкільних закладів, де б найкраще задовольнялись потреби дітей у діяльності та спілкуванні, розвитку та знайомству з людським суспільством, у подальшому підтримували і доповнювали свіжими ідеями Марія Монтессорі, Софія Русова та інші представники соціальної педагогіки.

7. П. Наторп як засновник соціальної педагогіки. Історичні аспекти виникнення терміну

На початку ХХ ст. в педагогічній теорії і практиці гостро постало проблема демократизації освіти і наповнення її реальним змістом, що відповідає досягнутому рівню культури. З ідеєю інтеграції виховних сил суспільства з метою поширення просвіти серед народу, за всезагальну педагогізацію громадськості виступив Пауль Наторп один із основоположників соціальної педагогіки. У 1899 р. він опублікував книгу «Соціальна педагогіка», яка була перекладена на багато мов світу. У ній він обґрунтував поняття «соціальна педагогіка»: «Людина стає «людиною» тільки в людському суспільстві. І навпаки: існує і розвивається людське суспільство виключно завдяки людській освіті її членів... Щоб втримати в пам'яті ці необхідні взаємостосунки між суспільством і освітою, ми використовуємо вираз «соціальна педагогіка».

Концепцію соціальної педагогіки як галузі педагогічної науки розвивали з філософського боку П.Барс та П.Наторп. Цей напрям ототожнили з теорією суспільного виховання. Інший напрям емпіричний досить чітко виклав у своїй праці П.Бергемен «Соціальна педагогіка, що спирається на досвід». Він вказував на значний вплив оточуючого середовища на молодь і позашкільні виховні заклади. Проте на перше місце ставив родину. Він вважав, що школа не може виконати свої функції, якщо при місцевих владах не створити виховних рад з правом втручання у виховну діяльність родин з метою захисту прав дітей аж до позбавлення батьківських прав.

Прийнято вважати, що започаткував соціальну педагогіку як окрему галузь знань, німецький філософ, педагог Пауль Наторп, він намагався визначити її суть, поняття, категорії. Сам термін «соціальна педагогіка» ввів німець Ф.В.А. Дістервег реформатор народної освіти і творець нових програм з підготовки вчителів, що викладені у праці «Посібник до освіти німецьких вчителів».

Спираючись на педагогічні погляди Й.Г. Песталоцці, А. Дістервег вказував на роль освіти і школи у розвитку середовища та необхідність підготовки вчителя до роботи у ньому. Соціальну педагогіку він називав «засобом діяльності вчителя у середовищі». А. Дістервег стверджував, що саме вчителі несуть відповідальність за виховання в учнів соціальних умінь.

За іншими літературними джерелами, першим, хто використав цей термін, був К. Магер, який спеціально досліджував соціальні аспекти освіти і виховання. Він зазначав, що соціальна педагогіка це досить широке поняття, яке передбачає виховання суспільства в цілому.

На початковій стадії розвитку соціальної педагогіки як теорії і методики виховної справи, вона скеровувалася на поширені кризові явища бездомність дітей, дітей-сиріт, та ін., виконуючи функції соціальної роботи. Ця соціальна допомога включала в себе педагогічну частину у випадках опіки над дітьми чи підлітками та виховний вплив на об'єкт турботи. Вважалося, що соціальна педагогіка повинна не лише задовольняти базові потреби, але й формувати відповідальність за своє життя, самостійність, вміння і бажання діяти, вчитися навичкам життя у суспільстві.

Отже, на початку соціальна педагогіка займалася насамперед сиротами, але охопила інші верстви населення після введення принципу обов'язковості освіти. На її розвиток вплинули культурні зміни, їх доступність до поширення, поява мас-медіа. До виховних впливів школи і родини додалося безліч інших від бібліотеки до кінотеатрів, що є типовою ознакою індустріалізованого суспільства. З кінця XIX ст. соціальна педагогіка розвивалася переважно у руслі вирішення суто соціальних проблем періоду війн і дезорганізації суспільства.

Тема 8. Соціально-педагогічні дослідження в Україні (кін. XVIII- поч. XX ст.)

1. Основні напрями соціально-педагогічних досліджень
2. Проблема щастя людини та гармонійного розвитку в творчості Г.С. Сковороди. Висвітлення шляхів запобігання бідності
3. Т.Г. Шевченко про соціальне виховання
4. Соціально-педагогічні ідеї К.Д. Ушинського
5. М.І. Пирогов про необхідність зв'язку школи з життям
6. Філантропічна діяльність О. Духновича, Х. Алчевської, М. Корфа
7. Соціально-педагогічні погляди С. Русової

1. Основні напрями соціально-педагогічних досліджень

Основоположником соціальної педагогіки як науки традиційно вважається П. Наторп, який започаткував її у другій половині XIX ст. Проте питання впливу соціального середовища на формування особистості та шляхи громадянського виховання, що забезпечують таку поведінку людини, яка буде відповідати нормам і правилам поведінки, прийнятим в даному суспільстві,

висвітлювались в творчості як зарубіжних, так і національних педагогів ще задовго до офіційного створення соціально-педагогічної науки.

У посібниках з історії названої галузі знань відзначається діяльність національних мислителів К.Д.Ушинського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського. Рідко зустрічаються посилання на творчість видатних українських діячів Г.С.Сковороди, Т.Г.Шевченка, О.В.Духновича, С.Ф. Русової.

У колі наукових інтересів національних педагогів перебували проблеми:

- усунення соціальної несправедливості та встановлення соціальної гармонії в суспільстві, один із шляхів для досягнення якої соціальне виховання (Г.Сковорода, Т.Г.Шевченко та ін.);
- вплив соціального середовища і колективу на формування особистості (Т.Г.Шевченко, К.Д.Ушинський, С.Ф.Русова та ін.);
- соціально-педагогічна діяльність в системі освіти, наближення закладів освіти до життя (М.І.Пирогов, С.Ф.Русова, Х.Д.Алчевська);
- роль засобів виховання у соціалізації особистості (Г.С.Сковорода, К.Д.Ушинський, О.В.Духнович, С.Ф.Русова і т.д.);
- особливості педагогічної роботи з дефективними дітьми (С.Русова);
- розширення сфери дії соціальної педагогіки (крім дітей з девіантною поведінкою, хворих, сиріт сюди попадає доросле населення) – С.Русова, Х.Алчевська та ін.;
- виховання милосердя, смиренності, притаманних християнській релігії («Руська трійця» – М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький; Г.С.Сковорода та ін.).

Окрім того, необхідно відзначати філантропічну діяльність національних діячів із створення шкіл та благодійних установ, зокрема, недільних шкіл, чим плідно займались О.Духнович, М. Корф, Х. Алчевська, С. Русова.

Українських мислителів, у творчості яких є елементи соціальної педагогіки, можна умовно віднести або до буржуазно-демократичного чи ліберального або до радикального (революційно-демократичного) напрямів соціально-політичного руху. Представники першого напряму прагнули реформ в галузі освіти та виховання, але не пов'язували їх з перебудовою суспільного устрою (К.Д.Ушинський, М.І.Пирогов та ін.). Представники другого - прагнули до повалення існуючого ладу, навіть революційним шляхом, тому що тільки при зміні устрою можлива реорганізація освітньо-виховних процесів (Т.Г.Шевченко, І.Я. Франко та ін.).

2. Проблема щастя людини та гармонійного розвитку в творчості Г.С. Сковороди.

Висвітлення шляхів запобігання бідності

Одним з видатних педагогів, що прагнув розв'язати проблему щастя, його сутності, є Григорій Сковорода (1722-1794), видатний український педагог, поет, мандрівний філософ, представник етико-гуманістичного напрямку вітчизняного просвітительства. У центрі його філософських поглядів стояли етичні питання: проблема людини, її природа, щастя. Висунув концепцію про

«сріду працю» - Людина щаслива тоді, коли її життя відповідає своєму призначенню, коли вона зайнята діяльністю за покликанням, що приносить користь суспільству і внутрішнє задоволення.

Подібно до Сократа, мислитель закликає людей пізнавати самих себе, адже шлях до щастя лежить через самопізнання своїх здібностей і нахилів до певного виду діяльності. Г.Сковорода був прихильником гуманістичного підходу у вихованні, прагнув до формування мислячої, чуйної, освіченої людини зі світлим розумом, гарячими почуттями, яка б жила на благо народу. Виховним ідеалом Сковороди є благородство, вдячність.

Він першим в історії української педагогічної думки висунув ідею природного виховання, тобто спорідненого з природою. Під природою людини розумів її обдарування, нахили, а головне завдання виховання полягає в тому, щоб допомогти розкрити в дитині її природні здібності та спрямувати її на шлях дійсного щастя та служіння батьківщині.

У думках Сковороди про виховання, про природу дитини є багато такого, що нагадує ідеї Руссо про вільне виховання, за що його називали українським Руссо. Він першим у вітчизняній педагогіці поставив у центр уваги почуття дитини, її стосунки із світом, її справи, її щастя. На відміну від французького просвітителя, Сковорода не розглядав природу як засіб ізоляції дітей від розтлінного суспільства. Г.Сковорода – прихильник принципу природності у вихованні. Він вважав, що виховання повинно відповідати інтересам народу, живитися з народних джерел і зберігатися в житті кожного народу. У притчі «Вдячний Еродій» він висміяв прагнення українського дворянства механічно наслідувати французам і німцям, розповів про мавпу, яка дає своїм дітям особливе «благородне» виховання. Г.Сковорода був прихильником гармонійного виховання, розуміючи його як єдність розумового, фізичного, морального і естетичного виховання.

Розумове виховання – важливий елемент його педагогічної системи. Спираючись на знання, людина спроможна піznати добро і зло, оцінити явища навколошньої дійсності. Мислитель обстоював необхідність навчання всіх дітей, незалежно від їх соціального стану. Він підкреслював важливe значення морального виховання, головним завданням якого є виховання людяності, благородства і вдячності.

Сковорода був прихильником трудового виховання, саме через працю лежить шлях до морального самовдосконалення людини. Важливим є положення Сковороди про корисність і почесність будь-якої праці, професії, тільки щоб вона відповідала покликанню людини і приносила користь суспільству. Успіх у діяльності людини зумовлюється не лише її здібностями, а й такими якостями, як працьовитість, терплячість, вміння володіти собою, поміркованість, добросердечність, справедливість, доброчесність, доброзичливість, вдячність, бадьорість духу, а також гуманізм та милосердя.

Г.С.Сковорода приділяв увагу фізичному вихованню. Воно повинно почнатися ще до народження дитини і полягати в здоровому способі життя батьків, в турботі про матір в період вагітності і годування дитини.

Ідеї Г.С.Сковороди про залежність суспільного прогресу від поширення освіти та виховання, необхідність самопізнання для вибору «сродної» праці свідчать про те, що у його творчості є елементи соціальної педагогіки. Він також аналізував фактори соціалізації особистості, серед яких – традиції, звичаї та обряди рідного народу.

3. Т.Г. Шевченко про соціальне виховання

Тарас Шевченко (1814-1861) видатний український письменник, поет, художник, громадський діяч. Педагогічні погляди Шевченка знайшли місце у його віршах, публіцистичних і художніх творах. Виняткову роль у вихованні відводив сім'ї. З великою симпатією писав про виховання дітей у трудових сім'ях, де матері піклуються про своїх дітей, де наполеглива праця зміцнює порядність у стосунках. З повагою ставиться до жінки-матері. Зовсім по-іншому змальовує поміщицькі сім'ї, де убога мораль згубно впливала на виховання дітей. Затаврував тих аристократок, які безвідповідально ставляться до виховання своїх дітей. Такою є мати-поміщиця з твору «Прогулка с удовольствием и не без морали», яку більше цікавить вбрання, ніж власні діти.

Сімейне виховання не може замінити виховання суспільного, яке передбачає життя серед однолітків, спілкування з дорослими, ознайомлення з соціальними обставинами. Ніяке, навіть найкраще поставлене сімейне виховання не в силі забезпечити підготовку добре зорієтованих в життєвих умовах юнаків і дівчат.

Він виділив три фактори формування особистості: задатки, набуті в дитинстві; система виховних впливів учебного закладу; вплив соціального середовища, яке оточує виховання.

З творів Шевченка можна отримати чітке уявлення про його виховний ідеал, яким для нього була людина з багатогранними знаннями і високими моральними якостями, що здатна застосовувати свої знання в житті, уміє цінувати мистецтво, любить працю. Виховному ідеалові Шевченка властива така риса, як працьовитість. Праця повинна займати, на його думку, головне місце в житті людини.

Шевченко піддав гострій критиці станову систему освіти в царській Росії. Він вказував на недостатню кількість навчальних закладів на Україні, а з тих закладів, що існували, виходили духовно скалічені молоді люди. У творах Шевченка звучить також критика навчально-виховної практики станових закладів: кадетських корпусів, пансіонів та інститутів шляхетних дівчат.

Т.Г.Шевченко належить до радикального революційно-демократичного напряму соціально-педагогічних досліджень. Він мріяв про школу та виховання, створення яких пов'язував, передусім, з революційною перебудовою суспільства. Народну школу уявляв як школу, де панує рідна мова. Ставив також питання про необхідність освіти для жінок нарівні з чоловіками.

Як революційний демократ Шевченко гаряче вболівав за відкриття недільних шкіл, які відігравали важливу роль у поширенні освіти серед

трудящих. Надавав їм матеріальну підтримку. Так, у 1860 році в Петербурзі він, разом з іншими письменниками, виступив на літературному вечорі на користь недільних шкіл, передавав їм частину своїх коштів після реалізації видань «Кобзаря», написав «Букварь Южнорусский» для такого типу шкіл.

4. Соціально-педагогічні ідеї К.Д. Ушинського

Соціальна педагогіка як наука зобов'язана своїм становленням серед плеяди інших видатних діячів українському педагогу Костянтину Ушинському (1824-1870). Безсумнівно, його творчість дала могутній поштовх подальшим соціально-педагогічним дослідженням. К.Д.Ушинський обґрунтував педагогіку як науку, довівши, що вона може стати науковою в повному смислі слова, якщо буде тісно пов'язана з життям, виражати потреби суспільства і спиратися на дані наук про людину. Джерелом теорії педагогіки називав весь комплекс «антропологічних наук»: анатомія, фізіологія і патологія людини, психологія, логіка, філософія, географія, політекономія, історія. Тільки знання наукових основ педагогіки дає можливість творчо розв'язувати складні проблеми формування людини.

Головне в педагогічній системі Ушинського – звернення до принципу народності, як особливої для кожного народу ідеї виховання. Термін «народність» Ушинський пояснює як своєрідність кожного народу, яка зумовлена його історичним розвитком, географічними, економічними, політичними та іншими умовами його життя. Народність – це національна самобутність народу і коріниться вона, на думку видатного педагога, перш за все, у характері народу.

Його вчення про народність пов'язано із завданнями формування особистості, виховання в дітей любові до батьківщини, гуманності, чесності, працелюбства, відповідальності. Всі ці якості виходять від народу і співвідносяться з його характером і традиціями.

К.Д.Ушинський визначив фактори, які особливо сильно впливають на виховання особистості: навчання, праця, гра, природа, життя, релігія. Першоджерелом формування моральної сторони дитини, так само як і всіх інших її сторін, у житті і у вихованні виступають засоби природи. За твердженням Ушинського, ці засоби є найдоступніші для дитячого сприймання. Головне завдання педагога навчити дітей помічати і спостерігати красу природи.

Велике значення на формування моральності дитини справляє гра. У ній формуються всі сторони душі людської, її розум, її серце, її воля... У грі діти випробовують свої сили і вчаться самостійності. Через колективну гру здійснюється пізнання і входження у систему суспільних відносин.

Основним соціальним фактором і засобом виховання К.Д.Ушинський називає працю. На його думку, вона є джерелом не лише фізичного, розумового і морального вдосконалення, але і існування людини взагалі.

Перед вихованням ставить завдання формувати у дітей серйозне ставлення до праці, прищеплювати вихованцям не лише повагу і любов до неї, але і

звичку працювати. Відводить важливу роль не лише фізичній праці, але й розумовій. Вказує, що розумова праця – один з найважливіших видів людської діяльності.

Обґрунтовуючи у статті «Праця в її психічному й виховному значенні» роль праці як чинника, який особливо сильно впливає на формування особистості, К.Д.Ушинський по суті обґрунтував гостру потребу створення соціально-педагогічної науки в період нових економічних відносин і зв'язаної з ними соціальної політики.

Таким чином, К.Д.Ушинським поставлено питання про радикальне перетворення суспільства, яке можливе лише через освіту та виховання, яке на думку видатного педагога, досягає успіху, коли на нього в однаковій ступені впливають церква, сім'я і школа. Батьки перш за все повинні турбуватись про релігійне виховання дитини, і основна роль тут належить матері.

На працях Ушинського виросло декілька поколінь учителів, його називають вчителем російських вчителів. Його творчість сприяла подальшим соціально-педагогічним дослідженням в Україні та за кордоном.

5. М.І. Пирогов про необхідність зв'язку школи з життям

Микола Пирогов (1810-1881) вчений, хірург, анатом, основоположник військово-польової хірургії, просвітитель-демократ, визначний теоретик у галузі педагогіки, організатор народної освіти. Пирогов зробив великий внесок у розвиток освітньої справи в Україні. У період 1856-1858 рр. він був попечителем Одеського учбового округу, а в 1858-1861 рр. попечителем Київського учбового округу. Ім'я Пирогова стало широко відомим після появи у журналі «Морской сборник» його статті «Питання життя». Нею він започаткував широкий суспільно-педагогічний рух, став представником ліберального напряму, сформулював свої погляди на роль, значення та сучасний стан виховання, на його характер і завдання, проводив думку про те, що вихованню належить дуже відповідальна роль у житті суспільства в цілому і кожної особистості зокрема, що від виховання в значній мірі залежить майбутнє людини.

Пирогов з болем відзначав, що питання виховання не стали поки що питаннями життя. Сучасне йому суспільство не приділяло їм потрібної уваги, не піклувалося про забезпечення виховання правильним спрямуванням. Найбільш суттєвим недоліком, а вірніше, вадою сучасного виховання, М.І.Пирогов називав становість освіти і виховання, вважаючи цю перешкоду несправедливою, такою, яка не відповідає інтересам держави, педагогіки і моралі. Не належність до якогось стану і матеріальна забезпеченість, а нахили і здібності до навчання ось що, на його думку, повинно визначати фактичну можливість для кожного отримати ту чи іншу освіту.

Не менш серйозною вадою, ніж становість, М.Пирогов вважав вузькопрофесійну та чиновницьку кар'єристичну спрямованість виховання. Свою педагогіку він назвав «духовно-моральною», через те, що захищав загальнолюдський характер виховання, де пріоритетними є цінності світової

цивілізації. Добивався, щоб школа змінилась і готовала істинно широкосвічену людину. Виховання щирості і відвертості душі і таке виховання душі, щоб вона, розвиваючись не роздвоювалась і не втрачала своєї щирості ось той ідеал виховання, який виставляє автор.

М.І.Пирогов розвивав важливий напрямок соціально-педагогічних досліджень соціально-педагогічної діяльності в системі освіти - вплив соціальної педагогіки на зміст навчання, мету і характер виховання, про боротьбу та формування особистості.

М.І.Пирогов стверджує, що і батьки, і суспільство, і держава повинні прагнути відновити смисл школи і її права, що витікають з самого життя. Треба повернутися до прямого призначення школи – бути керівником життя на шляху до майбутнього. Школа не зможе іншим шляхом цілковито і нероздільно злитися з життям, як взявши на себе справу і загальнолюдської, і спеціальної освіти.

Пирогов виступав проти бюрократичного характеру керівництва навчально-виховною роботою. Переїдаючи на посаді попечителя учебових округів, він підняв роль педагогічних рад, розширивши коло питань, якими вони займались. На педрадах заслуховувались доповіді і обмін думками з дидактичних питань, у їх компетенцію входили питання виховання і поведінки учнів. М.І. Пирогов був одним із пionерів організації недільних шкіл для освіти дорослих, підписавши на пропозицію передового студентства у 1859 році дозвіл на їх відкриття.

М.Пирогов вважав, що необхідного покращення життя можна досягти шляхом широких соціальних перетворень, в основі яких повинні бути радикальні зміни системи освіти і виховання, розвиток науки і освіти в Україні. Його вимоги ліквідації станового характеру системи народної освіти, відкритого доступу в середню і вищу школу широким масам трудящих, ідея гармонійного розвитку всіх вроджених «сил народу» висунули М.І.Пирогова в ряди видатних громадських діячів, тих педагогів, у творчості яких простежуються елементи соціальної педагогіки.

6. Філантропічна діяльність О. Духновича, Х. Алчевської, М. Корфа

Одним із напрямів соціальної педагогіки є соціально-педагогічна діяльність із створення благодійних (або близьких до них) навчально-виховних закладів.

На Україні такими закладами були, перш за все, недільні школи, для розвитку яких чимало життєвої енергії вкладали Х. Алчевська, С. Русова. Поряд з ними, великими філантропами і ентузіастами створення шкіл для простого народу є О. Духнович, М. Корф.

Олександр Духнович (1803-1865 рр.) найбільш видатний представник культурно-освітнього руху на Закарпатті, письменник, один із перших професійних вчених-педагогів у Західній Україні. Він став автором першого на Закарпатті народного букваря – «Книжиці читальної для початківців» (1847), підручників для початкової школи з географії та історії (1831), російської мови (1853), а також «Народної педагогії на користь училищ та вчителів сільських»

(1857), яка була першим систематизованим підручником з педагогіки для народних вчителів не лише Закарпаття, а й інших регіонів Західної України.

Виходячи з реальних умов, О.Духнович запропонував у кожному селі обирати «шкільного куратора», який би збирав кошти на шкільний будинок, оплату вчителів та створення шкільного фонду для забезпечення сиріт і дітей незаможних батьків навчальними посібниками і приладдями.

У 30-40-х роках О.Духнович розпочав на Закарпатті свою літературну та педагогічну діяльність виступав за народність навчання, за викладання рідною мовою, відіграв велику роль у відкритті більше 70 шкіл. Серед соціальних факторів становлення особистості називав працею. Сформулював ідею поєднання навчання з сільськогосподарською працею. Був прихильником принципу природовідповідності у вихованні. На його основі вимагав врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців.

Вирішальну роль у формуванні людської особистості відводив вчителеві. Сімейне виховання О.Духнович розглядав як природній обов'язок батьків.

Діяльність О.Духновича була спрямована на те, щоб не тільки діти міста, а й сільські діти, незалежно від свого матеріального становища, мали змогу опанувати науку.

О.Духнович сприйняв передові педагогічні ідеї свого часу, творчо розвинувши їх на принципах народності, демократизму та гуманізму.

Христина Алчевська (1841-1920) український педагог просвітитель, харківська вчителька. Відіграла провідну роль у розвитку недільних шкіл на Україні. Недільні школи набули великої популярності наприкінці 50-х років. Так називалися школи різного типу для дорослих і підлітків, для тих і інших одночасно, а разом з тим і для дітей: чоловічі і жіночі, а де-не-де змішані.

Перша недільна школа відкрилася у 1859 р. в Києві на Подолі в будинку повітового дворянського училища, загальне керівництво якою було покладено на професора університету Павлова. До недільної школи пішов учитися трудовий народ. Крім читання і письма тут викладали основи рідної історії.

Наприкінці 1859 року такі школи були створені в Білій Церкві (1), у Могилів-Подільському (4), у 1860 р. в Одесі (5). Засновуються такі школи в Полтаві, Миколаєві, Єлисаветграді та інших містах.

У 1862 році у Харкові заснувала недільну школу Христина Алчевська.

Недільна школа Х. Алчевської являла собою унікальне, гідне наслідування явище в історії вітчизняної педагогіки. Вона проіснувала півстоліття і стала організаційно-методичним центром створення недільних шкіл для навчання дорослих і підлітків на Україні. У ній щороку навчались сотні учениць. Робота школи експонувалась на всесвітніх виставках. Серед учнів були малі дівчатка й зовсім дорослі жінки, жительки міста і селянки з харківських околиць. Поділ на класи здійснювався одночасно за віком і рівнем підготовки. Учні мали можливість отримати початкову освіту безкоштовно. Навчання з усіх предметів велося за спеціальними програмами, що передбачали посилену роботу в класі; на домашнє завдання необхідно було читати художні твори.

На свої кошти Алчевська відкрила школу для сільських дітей у с. Олександрівка на Луганщині. Для дорослого сільського населення вона проводила недільні читання, розробила методико-бібліографічний порадник «Що читати народові?». Цей порадник одержав багато схвальних відгуків з боку прогресивної громадськості.

Алчевська відстоювала ідею всезагального народного навчання рідною мовою. Вона є основоположником методики навчання дорослих грамоти, розробила цінні зразки уроків письма, читання, бесід про прочитане. З цією метою разом з групою вчительок створила трьохтомний навчальний посібник «Книга дорослих».

Певний внесок у розвиток недільних та земських шкіл зробив *Микола Корф* (1834-1883) видатний педагог і методист, основоположник земських шкіл на Україні, послідовник К.Д.Ушинського. Він, виконуючи обов'язки голови повітової училищної ради у м. Олександрійську (нині м. Запоріжжя) багато зробив для створення в повіті нових навчальних земських шкіл, пропагував організацію недільних повторювальних шкіл.

У створених М.Корфом початкових земських школа (з трирічним курсом навчання) заняття проводив один вчитель одночасно у трьох класах. Підготовці вчителів для цих шкіл він віддавав багато сил, розроблюючи плани занять і методики проведення уроків, а також сам проводив уроки. Пропагуючи ідею загальної обов'язкової початкової освіти, він відкрив понад 100 таких земських шкіл в Олександрійському і Бердянському повітах. Земська школа стала найкращим типом початкових навчальних закладів. У ній вчителі використовували більш прогресивні методи навчання, зміст передбачав ознайомлення дітей з відомостями з географії, історії, природознавства. Для діячів земських шил Корф написав першу в Росії книгу з школознавства. Вона являла собою педагогічну енциклопедію початкової освіти.

М.Корф є організатором учительських з'їздів.

7. Соціально-педагогічні погляди С. Русової

Софія Русова (Лідфорс) (1856-1940) активний громадський діяч періоду української революції, перша жінка педагог-теоретик в Україні, соціальний педагог, письменниця. У теоретичній спадщині С. Русової є велика кількість книг та журнальних статей з педагогіки, історії освіти, порівняльної та соціальної педагогіки, у яких систематизовано найкращі здобуття світової педагогіки та знайшли місце глибокі роздуми і висновки видатної просвітительки про майбутню українську школу.

Основна ідея і тема, що об'єднує більшу частину досліджень Русової - концепція національного виховання. Русовій було притаманне гостре зацікавлення справами розбудови національного шкільництва. Вслід за К.Д. Ушинським, педагогічна система якого теж сформувалася під благотворним впливом української народної ідеології та етнічної педагогіки, Русова твердо стояла на тому, що школа і виховання в ній можуть успішно здійснюватися за умови, коли вони будуть національними, народними.

Для реформування школи мало її націоналізувати, ввести рідну мову, необхідно змінити весь її устрій, запровадити принципово інші цілі і принципи виховання, наповнити роботу новим змістом. Школа повинна бути активною, будуватися на принципі самодіяльності дітей. Вона має стати школою соціального виховання.

У своїх працях С.Русова детально проаналізувала принципи індивідуалізації і соціалізації виховання. Індивідуалізацію називала першою вимогою справедливого виховання, яке повинно формувати індивідуальну моральну свідомість кожної дитини. Мета індивідуального виховання дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам дитини та її здібностям.

Соціальне виховання розвиває в дитині ті особистісні риси дитини, які дадуть їй змогу стати найкращим громадянином. Лише поступова демократизація життя поставила перед школою, педагогами нове завдання: виховати громадянина, підготувати його до активної участі у соціально-політичному, культурному житті.

Кожну окрему людину С.Русова розглядала як члена людського суспільства і тому є дуже важливим введення її в «кооперативні відносини з соціальним середовищем». Школа має стати тим осередком, де всі духовні моральні враження будуть перероблятися в свідомості дитини не тільки відповідно до її індивідуального складу, а і визначатися тією товариською атмосферою, яка складається з однолітками, довірливими стосунками між учителями та учнями, учнівським самоврядуванням, загальною організацією навчально-виховного процесу.

Отже, суть соціального виховання в новій школі полягає у створенні наступних умов:

- 1) товариська атмосфера в школі, довірливі відносини між учителями та учнями;
- 2) учнівське самоврядування;
- 3) заміна класу нечисленними рухливими групами;
- 4) реформа методів навчання (перехід від пасивних до активних);
- 5) заміна навчальних програм в середній школі.

Поряд із школою держава, церква, клуби, кінотеатри та інші соціальні організації також повинні мати соціальний вплив на виховання дитини. Ідея виховання в колективі – одна з провідних у спадщині Русової. Колективне виховання має великий вплив на соціалізацію особистості. В основу колективного виховання вона покладала суспільну мету і спільну діяльність, спрямовану на її досягнення.

За Русовою, соціальне виховання розпочинається з 4-5 літ – дитсадки, школи, гральні майдани. Діти до 5 р. не виявляють соціальних нахилів, вони індивідуалисти, навіть егоїсти. Але з розвитком мови у дитини пробуджується інтерес до товаришування, спочатку з іграшками, потім з друзями. Першою соціальною формою є гра. Потреба у ній залишається і в дорослих.

Крім самоврядування, поділу на групи, колективної праці та спільних ігор на соціалізацію світогляду учнів мають вплив самонавчання і програми

шкільного навчання. З усіх наук на розвиток громадської свідомості найбільш впливає історія і географія, які викликають національну свідомість, розуміння міжнародних взаємовідносин. Необхідно вводити такі науки, які потрібні учням для кращого розуміння соціального життя і своєї ролі в ньому.

Поряд із соціальним вихованням в дитячих садках, школах О.Русова приділяла увагу родинному вихованню і ролі матері. Вона вважала, що треба поширити освіту жінки на селі, щоб підняти свідомість жіноцтва та становище матері.

Для соціальної педагогіки важливою є стаття Русової «Дещо про дефективних дітей у школі». У ній вона визначила особливості, педагогічні підходи до хворих дітей, а також шляхи, як зробити їх життя повноціннішим.

С. Русову турбували проблеми загальної освіти. Для оволодіння нею необхідно ширше використовувати народні бібліотеки, шкільні книгозбірні, читальні, недільні школи, систематичні курси, краєзнавчі музеї, педагогічні курси для батьків тощо.

Відданість соціальній педагогіці простежується в творчості С. Русової також при формулюванні нею мети виховання на основі глибокого аналізу ідей видатних педагогів минулого та передового досвіду зарубіжної педагогіки: допомогти вільній еволюції духовних і фізичних сил дитини і в кінцевому результаті сформувати гармонійно розвинену людину, тобто людину працездатну, соціально свідому, корисну для суспільства, з піднесеною любов'ю до рідного краю і з пошаною до інших народів.

С.Русова увійшла в історію соціально-педагогічної думки як визначний теоретик дошкільного виховання дитини. Спочатку вона виступала однією з провідниць фребелівської системи виховання, яка була тоді поширена в Україні, але згодом, у подальшій своїй діяльності звертається до системи М.Монтессорі, яка на той час була найпередовішою у дошкільному вихованні. Монтессорі звертає особливу увагу на гігієну, психофізіологічний розвиток, антропологічні дослідження дітей. Вважаючи, що дитячий сад має організовуватись на підвалах сучасних досліджень, досягнень психології і педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини, про найдоцільніші методи виховання, Русова вибудовує свою систему дошкільного виховання, наголошуючи на необхідності виховання дошкільнят на національному ґрунті.

Зрештою, в історію свого народу вона ввійшла як великий філантроп, як людина, яка ніколи не стомлювалась надавати допомогу і підтримку жінкам, дітям, сиротам та іншим вразливим категоріям населення.

Тема 9. Основні тенденції розвитку благодійності у Західній Європі, Росії та США (з кінця XVIII до поч. XX ст.)

1. Реформування системи опіки в епоху Просвітництва та розвитку нового суспільного устрою
2. Оформлення наукового етапу соціальної роботи у XIX ст.

3. Державна благодійність у Росії у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.

1. Реформування системи опіки в епоху Просвітництва та розвитку нового суспільного устрою

XVIII ст. увійшло в історію людської цивілізації під назвою Просвітництва. Для філософії цього періоду характерні декілька принципових положень:

1. Раціоналізм, тобто віра в силу людського розуму.
2. Ідея суспільного прогресу – від нищого до вищого.
3. Теорія «природних прав», притаманних людині з народження (особиста свобода, ріvnість перед законом, недоторканість особистості, житла тощо).

Однією з перших держав Європи, що зазнала змін у суспільно-економічному устрою, стала Франція, у якій відбулася Велика революція 1789-1793 рр. Французька революція подарувала світу ідеалізацію буржуазного суспільства. Люди були переконані, що створений істинно моральний лад: нема більше поділу на панів і рабів, а є тільки вільні від народження громадяни. Уявлялось, що це буде суспільство суцільних доброчесностей. Розвірються, як дим, турботи, страх, відчай, біdnість. Проте ера всезагального щастя не могла наступити разом з перемогою буржуазних революцій, перш за все через те, що новий порядок не знищив класових суперечностей, а лише на місці старих поставив нові. Були створені інші умови експлуатації і інші форми боротьби. Ідеали виявилися надто далекими від їх втілення на практиці..

В епоху Просвітництва пройшло розмежування хворих і здорових біdnяків. Убогий, здатний працювати, став позитивним елементом, який можна повернути на користь суспільства. Навпаки, хворий сприймався як «мертвий тягар», що існує в суспільстві тільки на правах споживача. Забиваючи і не турбуючись про знедолених і убогих, суспільство тим самим прирікає себе на самознищення.

Наближення підтримки хвого біdnяка до його сім'ї досягало, зразу двох цілей: «одухотворення» і «олюднення» допомоги, що надається, і економії державних коштів на організацію медичного обслуговування. Таким чином, в епоху Просвітництва пройшло розмежування біdnості і хвороби, руйнувались кордони ізоляції (у її межах залишались тільки позбавлені розуму).

Переворот в суспільній свідомості, здійснений Великою французькою революцією, показав світу, що свобода – найкраща форма благодійності. Людина повинна була отримати свободу, тому що тільки таким шляхом можна було заручитись тими силами і робочими руками, яких новий економічний принцип все більше потребував для завоювання світу.

Філософію життя раннього капіталізму супроводжували найжахливіші методи накопичення капіталу і добування прибутків. Промислова революція, розвиваючись, сприяла втягуванню європейського і американського суспільства у дух наживи, який поступово перетворював у товар почуття, думки, любов, науку, мистецтво, усі вчинки і відносини людей.

Про колосальні масштаби застосування дитячої праці в Англії свідчить такий факт: в 1788 р. у ткацьких майстернях працювало 26 тис. чоловіків, 31 тис. жінок і 35 тис. дітей, значна частина яких була молодшою 10 років.

Промислова революція мала своїм результатом багатократне збільшення дітей-сиріт. Пролетаріат, позбавлений сімейного життя, здійснював власне відтворення. Це було дуже вигідно для багатих підприємців, так як молодий робітник, що не мав свого дому і родичів, вартував дуже дешево. Справжнім лихом стала проституція. Більша частина проституток знаходилась у віці від 13 до 15 років. Щоб здійснювати лікарсько-поліцейський контроль засновувались будинки терпіння. Тільки в Мадриді в 1895 р. їх нараховувалось 300.

Дуже складним було становище робітничого класу в періоди економічних криз. Жахливими були їх житлові умови. Все це мало наслідком активізацію революційних виступів робітничого класу.

Проте на межі XIX-XX ст. у ряді країн буржуазія дісталася певні уроки класової боротьби, в результаті чого в свідомості забезпечених верств населення почали переважати настрої реформізму, соціального партнерства та примирення. Якщо при цьому і робітничий клас еволюціонував в ту ж сторону (як, наприклад, у Великобританії та США), то виникали ситуації, названі кооперативною демократією.

Одним з перших, хто проявив нове ставлення до робітників у середовищі підприємців, став американський автомобільний «король» Генрі Форд (1863-1947). Він запровадив конвеєр у автомобілебудування, а також встановив на своїх підприємствах мінімальний рівень зарплатні і 8-годинний робочий день. На заводах Форда була створена соціологічна служба із штатом 60 людей, що на той час було великим новаторством.

Ще один представник класу буржуазії Фредерік Уїнслоу Тейлор (1856-1915), видатний винахідник. На його думку, в якості одного з найважливіших заходів, що мають здійснюватись на будь-якому підприємстві, є створення товариства взаємного страхування від нещасних випадків, в якому повинні брати участь і підприємці, і робітники. Таким чином, стосунки буржуа і пролетаріату протягом XIX ст. піддалися суттєвій еволюції. У розвинутих капіталістичних державах в суспільну свідомість поступово вкорінювалася думка про можливість класового миру і співробітництва, що проявлялось в активізації втручання держави у питання соціальної політики і в появі соціального законодавства.

Перші серйозні спроби законодавчої охорони здоров'я зайнятих на виробництві людей були здійснені в кінці XVIII ст. у найбільш розвинутому промисловому центрі Великобританії Манчестері. Зусиллями лікарів Т.Персиваля і Дж. Ферріера в 1796 р. було створено Манчестерське санітарне бюро, яке ставило своїм завданням оздоровлення умов праці та побуту робітників, законодавче обмеження тривалості робочого дня.

У 1830-1840 рр. становище працюючих на англійських фабриках привернуло увагу британського парламенту. У 1840 р. було створено урядовий заклад Головне управління з охорони здоров'я. В результаті його роботи

з'явилися дослідження, що показували вплив умов праці і тривалості робочого дня на захворюваність і смертність серед робітників.

Спроби вироблення комплексного підходу в галузі соціальної політики визначалися в заходах, проведених в квітні-червні 1871 р. Паризькою Комуною. Серед соціальних лих називались панування монополій, експлуатацію трудящих. Була створена Рада Комуни, яка здійснювала серед інших соціально-економічні заходи. Декретами Комуни заборонялось накладання штрафів, нічна робота в пекарнях, встановлювався робітничий контроль над виробництвом.

Основи соціальної політики були закладені також у Німеччині, де були вжиті заходи з поліпшення становища робітників. У 1896 р. прийнято Німецький громадянський кодекс, де вперше в європейській практиці утверджувались принципи соціальної справедливості і вводилося повсюдне робітниче страхування. В Англії створювались біржі праці, в компетенцію яких входило допомагати бідним у пошуку роботи. Слідом за законом про біржі вийшов закон про страхування з безробіття. Соціальному забезпеченням підлягали також інвалідність, старість, хвороби.

У цей період розвинулася система благодійності для невиліковно хворих дітей, і тих, що мають фізичні та розумові вади, а також перестарілих.

У Франції вже в першій половині XIX ст. були створені спеціальні колонії для бідних, безпритульних і бродячих дітей, будинки милосердя. Згідно із законом 1850 р. у державі створювались виправні колонії для неповнолітніх. Зразком стала колонія в Метtre, що поєднувала притулок, тюрму, школу, майстерню і армійський полк. Особлива роль тут відводилася вихователям, які виконували декілька функцій – суддів, вчителів, майстрів, офіцерів і батьків, стаючи свого роду «спеціалістами з формування дитячої поведінки». У середині XIX ст. створювалися заклади для покинутих або убогих дітей, сирітські притулки і т.д.

У Великобританії до середини XIX ст. отримали розвиток робітничі школи для вуличних дітей, засновані на ідеї про те, що лінощі є основою для розпусти і праця найкращі ліки проти них. Тому в даних школах домінувало навчання ремеслам. Функцію «дисциплінування» виконували також релігійні групи і благодійні організації, переслідуючи і релігійні (наставлення), і економічні (допомога і залучення до праці), і політичні (боротьба з невдоволенням) завдання. На це вказують правила паризьких парафіяльних благодійницьких закладів, створених на рубежі XVIII-XIX ст.

Таким чином, замість практики «ізоляції» прийшла «карцерна» система благодійності, яка включала сирітські притули, благодійні школи, школи для дорослих, безкоштовні лікарні, богадільні і т.д. Вона надавала спеціалізовану допомогу нужденним. В її межах принцип цілковитої ізоляції від суспільства у повній мірі не зберігався, а принцип отримання користі передбачав не тільки використання дешевої робочої сили, але й можливість надати допомогу і одночасно проявити співчуття. Із цієї системи були повністю виключені здорові бідняки.

Особливе місце в «карцерній» системі опіки зайняли заклади для малолітніх дітей: ясла і дитячі сади, створені перш за все для найбідніших верств населення. Ясла вперше виникли в середині 1840-х років у Франції, в Парижі за ініціативою Марбо. Вже в 1855 р. сітка ясел у Франції складалася з 400 закладів.

Іншим типом благодійних закладів стали денні притулки, метою яких було забезпечення нагляду за дітьми, чиї батьки працювали. Один з перших таких притулків з'явився у 1780 р. в Штейнгалі (Ельзас, Франція) з ініціативи місцевого священика Оберліна. Він зняв за свій рахунок кімнату, куди збирал залишених дітей (в основному дівчаток), причому старші з них навчались шиттю і плетінню. Згодом подібні заклади з'явились у Німеччині.

Згодом денні притулки, що отримали назву «дитячих садків», отримали широке розповсюдження у європейських державах завдяки діяльності німецького педагога Фрідріха Фребеля.

У другій половині XIX ст. дитячі сади з'явились і в інших державах Європи (Франції, Великобританії, Бельгії, Нідерландах), а також у США. У той же час застосування методики Фребеля привело до її змін у відповідності з національними особливостями. У США виник особливий тип дитячих садів для дівчаток, де намагались розвинути господарські здібності дітей.

Особливим типом благодійницьких закладів стали школи для дітей, що мали відхилення у фізичному та розумовому розвитку. Перший заклад для сліпих дітей був створений в Парижі ще в 1784 році з ініціативи В.Гюні та Т.Параді. Через століття, в середині 1880-х рр. у Західній Європі нараховувалось більше 120 закладів для дітей з вадами зору. У цей же час у США існувало 23 школи для сліпих. Перші заклади для глухонімих дітей були створені на початку 1760-х рр. в Парижі і Лейпцигу. У першій половині XIX ст. виникли особливі заклади для розумово відсталих дітей. У 1841 р. в Абендберзі (Швейцарія) була створена перша школа для розумово відсталих, у 1842 році аналогічний заклад був відкритий при Берлінському інституті глухонімих.

Таким чином, на межі XVIII - XIX ст. з'явилися нові сфери опіки, пов'язані з навчанням дітей, які страждають як фізичними, так і розумовими вадами в розвитку. У США у 1845 р. з ініціативи Д.Діксс були відкриті притулки для розумово відсталих дітей у Трентоні. В основі їх виховання і навчання, за рідкісним виключенням, лежала вузькопрактична освіта з метою перетворення дітей в «корисних членів суспільства».

Отже, «карцерна» система, що прийшла на зміну системі ізоляції, також повинна була забезпечити соціальний мир в суспільстві. В межах цієї системи працездатні бідняки повинні працювати на заводах і фабриках, приносячи користь суспільству, але «вільно» розпоряджаючись своєю робочою силою; невиліковно хворі і позбавлені розуму повинні знаходитись в лікарнях та клініках; діти в притулках, благодійних школах і колоніях; одинокі, немічні перестарілі – в богадільнях; злочинці в тюрмах. Безперервне функціонування такої системи забезпечували адміністративний і караючий апарат (служба правосуддя, поліція, армія, і нарешті, благодійні товариства). Покарання і

співчуття переплелися тут в дуже суперечливий симбіоз. Суперечливість полягала в тому, що інститути «карцерної» системи, покликані надавати необхідну допомогу тим, що потребують, протидіяли реальній соціалізації людини, визначаючи їй певне місце в ієрархічній становій системі і перешкоджаючи розвитку соціальної мобільності у суспільстві. Саме ця суперечливість дала поштовх розвитку на межі XIX-XX ст. теорії соціальної роботи.

XIX ст. відзначилося пожвавленням приватної і суспільної благодійності, заснованої на принципах індивідуальної підтримки і надання адресної допомоги. У Німеччині в 1852 році в м. Ельберфельді була запроваджена принципово нова система допомоги (так звана «ельберфельська»): допомога надавалась лише тому, хто не міг самостійно забезпечити собі пристойне існування. Місто було поділено на 31 округ. У них працювало 434 опікуни. Кожен опікун мав по 5-6 підопічних. Особи, які попали у списки тих, що потребують, поділялись на дві категорії: здатні до роботи і непрацездатні. Перші отримували одноразову допомогу для працевлаштування, інші постійну щомісячну допомогу.

У США в першій половині XIX ст. благодійний рух розвивався завдяки приватній ініціативі. Так, у 1819 р. Томас Чалмерс створив систему порятунку бідних людей. У 1835 р. Т. Тукерман створив «Бостонське товариство запобігання пауперизму», що приділяло увагу роботі в сім'ях, а також підготовці добровільних помічників для цієї роботі. У кінці XIX ст. в західноєвропейських країнах відбулося відновлення «відкритої» системи благодійності, що передбачала надання допомоги тим, що потребують, на дому без вияснення причин бідності. Так, у Великобританії в 1890-ті роки «відкритою» системою було охоплено біля 220 тис. чоловік.

На межі XIX-XX ст. більш активну позицію в наданні соціальної допомоги нужденним почала займати і християнська церква. Реформатором релігійної опіки став протестантський священик Уільям Бут, який працював у другій половині 1860-х рр. у лондонському Іст-Енді і мав справу з девіантними групами населення (злодії, проститутки, п'яниці і т.д.).

У серпні 1878 р. був затверджений статут благодійної християнської організації – «Армії порятунку». В першій половині 1880-х рр. діяльність «Армії» розгорнулася в США, а згодом і в Канаді, Австрії, Франції, Швейцарії, Індії та ін. У. Бут розробив програму соціальної допомоги, в основу якої був покладений принцип її надання без відмінностей рас, віросповідань, політичних переконань і без вимоги підкорення «Армії». «Армія порятунку» одна з небагатьох благодійних організацій, діяльність якої нині нараховує більш ніж столітню історію.

2. Оформлення наукового етапу соціальної роботи у XIX ст.

Науковому етапу допомоги і підтримки передувала законодавча практика, яка на протязі двох з половиною століть розробляла питання регламентації існування бідних і злидарів у державах Західної Європи, а потім у США.

Початок у законодавчій практиці було покладено в середині XVI ст., коли оформлялись закони, спрямовані на ліквідацію професійного злидарства, а також закони превентивного характеру, що попереджують ці явища. У процесі законотворчості були визначені суб'єкти допомоги, їх правові і діяльні повноваження, а також накреслено коло проблем, що вимагають втручання зі сторони держави.

Розвитку суспільної думки в галузі соціальної допомоги послужили теорії природного права, що замінили ідеї середньовічної благодійності. Осмислення людини як культурно-історичного феномену призвело до поняття права людини і рівності людей. На основі такої ідеології з'явились гуманістичні вчення Геллерта, Клопстока, Гердера та інших.

У XIX ст. був сформований соціально-політичний світогляд лібералізму або солідарності, представлений різноманітними концепціями. Їх ключовими словами стали бідність, несправедливість. Велика увага при розробці підходів до надання допомоги приділялась дослідженню соціального становища нужденних. Вивчалися умови їх життя, проблеми проживання, заробітної плати, здоров'я та інші чинники. Однак, значне місце у дослідженнях того часу відводилося особистості помічника, починаючи з визначитися його функції, обов'язки, вимоги як до спеціаліста. Ставало питання про можливість жінок брати участь у благодійницькій діяльності; воно спеціально обговорювалась на Міланському конгресі в 1905 р. Вважалось, що однією з неодмінних умов професійної компетенції соціального помічника є знання особистості і середовища, яке оточує нужденого. Що стосується функцій помічника, то він повинен поєднувати вміння бути і лікарем, і духовним пастором, і державним діячем.

Однак питання про професійну підготовку суспільних помічників в цей період не ставилось. Проте спонтанна робота виробила певні організаційні форми діяльності і спонукала здійснювати пошук моделей допомоги не тільки оперативного, але і превентивного характеру. Такими заходами стали страхування, виховання та освіта.

Назрілі проблеми соціальної допомоги, як у галузі підготовки спеціалістів, так у сфері формування методик вдалося розв'язати Мері Річмонд, відомій дослідниці суспільних негараздів, яка заклали основи майбутньої теорії і практики соціальної роботи як нової професії.

Науковий етап становлення соціальної роботи був пов'язаний з багатьма факторами його еволюції і перш за все з принциповою зміною суспільних відносин у багатьох країнах Європи та США до початку ХХ ст.: руйнуванням єдиної спільноти, урбанізацією, індустріалізацією, розширенням соціальних зв'язків.

Науково-теоретичне осмислення форм допомоги нужденним з самого початку групувалось за різними рівнями практики соціальної роботи, на рівні індивіда; групи і сім'ї; організації, общини і суспільства.

Особливу роль в розвитку теорії соціальної роботи на Заході при дослідженні практики соціальної роботи на рівні індивіда відіграли теорії З. Фрейда, Б. Скіннера, Ж. Піаже.

Зигмунд Фрейд (1856-1939) родоначальник теорії психоаналізу, яка виходить за межі медико-біологічних концепцій психіки. У роботі «Психологія мас і аналіз людського Я» та ін. аналізує механізми функціонування соціальних інститутів, розвиває психоаналітичну концепцію особистості.

Беррес Скіннер – (1904-1990) представник біхевіоризму. У роботах «Поведінка організмів», «Про поведінку» і ін. розглядає проблеми управління поведінкою людей. На його думку, важливо враховувати три фактори: по-перше, подію, яка викликає певну реакцію людини; по-друге, саму реакцію (її характер, форми); по-третє, наслідки.

Жан Піаже (1896-1960) у своїй роботі «Дитяча концепція світу» основний наголос робить на проблемах, пов'язаних з соціалізацією дитини, вважаючи її головним фактором інтелектуального розвитку індивіда.

Ключовими концепціями на початку становлення соціальної роботи як науки були теорії Курта Левіна, Джорджа Хоуманса, Алвіна Бандера. Вони виявили певний вплив на ряд інших сучасних теорій.

Курт Левін – (1890-1947) був одним з перших почав спеціально досліджувати малі групи. Його роботи спирались на експериментальне вивчення внутрішньогрупових відносин, психологічного клімату в групі, ролі лідера-організатора. Він досліджував також механізми і способи розв'язування конфліктів.

Важливу роль у розвитку соціальної роботи у всьому світі відіграли чотири жінки, що представляють два основних напрями соціальної роботи: психосоціальну або клінічну соціальну роботу (Джозефі Шо Лоуелл, Мері Річмонд) і структурну, або роботу, орієнтовану на соціальне оточення клієнта (Джейн Адамс, Берта Рейнолдс).

Джозефін Шо Лоуелл (1843-1905) була членом благодійницької організації в Нью-Йорку. Будучи соціал-дарвіністкою за своїми поглядами, вона вважала, що причини бідності криються у характері самих бідних людей. У зв'язку з цим Лоуелл займалась дослідженням внутрішнього світу убогих. Багато сил вона віддала адміністративній роботі, вивчала становище жінок, брала участь у жіночому русі.

Мері Річмонд (1861-1928) добилась найбільшого успіху в галузі теоретичних досліджень. Її підхід формувався на основі медичних методів, біхевіористичної школи психології, психоаналізу З. Фрейда.

Першою книгою М. Річмонд в галузі теорії соціальної роботи стала праця «Дружній візит до бідняків: посібник для працюючих в благодійницьких організаціях» (1899). Допомога і підтримка нужденних осмислюються нею як дружня акція одного суб'єкта по відношенню до другого.

У наступній книзі «Соціальні діагнози» (1917 р.) М. Річмонд описала теоретико-методологічні основи індивідуальної соціальної роботи; підсумувала

попередній досвід і визначила основи наукового підходу до індивідуальної роботи.

В теорію соціальної роботи вводиться термінологія з медичної практики, така як «діагноз», «лікування», «клієнт», але з новим семантичним значенням. Згодом дана модель соціальної роботи буде ідентифіковатись як «медична модель» індивідуальної роботи.

Процес допомоги складався з наступних основних етапів: отримання інформації; діагноз (дослідження стану соціального відхилення); прогноз; лікування (надання допомоги клієнту).

М.Річмонд на основі підходів психоаналізу визначила нові принципи роботи, якими стали методи опосередкованого і неопосередкованого лікування. З теоретичної діяльності М. Річмонд починає оформлятися певна школа соціальної роботи, що отримала назву діагностичної.

Берта Рейнолдс (1883-1978) соціальну роботу почала у дитячому притулку в Бостоні, де було багато кольорових дітей. Ця практика зміцнила її думку, що соціальний працівник – це свого роду інструмент для соціального контролю. Сама Рейнолдс отримала спеціальну соціальну підготовку. Вона професійно займалась психоаналізом, у своїй діяльності намагалась поєднати теорію і практику.

Окрім діагностичного підходу у соціальній роботі, започаткованого М. Річмонд, існувала функціональна школа соціальної роботи. Ідеологами даного напряму виступали О.Ранк, Дж.Тафт. В основу функціональної індивідуальної роботи покладені психологічні підходи О.Ранка. Відштовхуючись від вчення Фрейда, він вважав, що кризові стани, що виникають в процесі розвитку особистості, викликані родовими травмами, отриманими при народженні. Тому зустріч індивіда з соціальним працівником є неминучою, незалежно від конкретних соціальних умов. Суттєве місце в діяльності «функціональної школи» займають стосунки, які встановлюються у результаті взаємодії соціального працівника і клієнта, і які визначають процес допомоги. Таким чином, функціональна школа в основу своїх теоретичних побудов поставила не діагноз, а процес взаємодії соціального працівника і клієнта. Основне завдання у тому, щоб клієнтом була усвідомлена і прийнята допомога. Тоді між соціальним працівником і клієнтом встановлювались інші взаємовідносини: вони ставали партнерами і несли однакову відповідальність за зміну ситуації. Основний напрямок досліджень даної теоретичної думки спеціалісти вбачали у створенні та розвитку технік і методів допомоги клієнту.

У 1928 р. на Мілфордській конференції соціальних працівників були визначені основні аспекти індивідуальної роботи з клієнтом:

1. Знання типових відхилень від загальноприйнятих норм соціального життя.
2. Використання знання норм людського життя і людського спілкування.
3. Ознайомлення з деталями життя конкретної людини, що виявилась у важкому становищі.

4. Застосування загальноприйнятих методів виховання і допомоги людям, які потребують соціальної підтримки.

5. Використання засобів і ресурсів місцевої общини в соціальному лікуванні.

6. Застосування наукових знань і накопиченого досвіду в поєднанні з вимогами індивідуального підходу.

7. Розуміння філософських основ, що визначають мету, етику і особливості індивідуального підходу в соціальній роботі.

Розгляд управлінських аспектів як певної спеціалізації в структурі соціальної роботи був пов'язаний з необхідністю підготовки спеціалістів в галузі управління, менеджменту, організації соціальних служб. Певний внесок у вирішення цих проблем зробили М.П.Фоллетт, Р.Мертон, М.Залд, Е.Гофман, Р.Кантер і ін.

Соціальні працівники, зайняті в сфері соціальної політики, яка має вплив на соціальну роботу, проявляють великий інтерес до питань соціального законодавства, розробки соціальних програм. Особлива роль в розв'язанні цих проблем належить представникам Чикагської школи. У Чикагському університеті з 1900 р. здійснюється підготовка спеціалістів в галузі соціальної роботи і соціології. Дослідники університету поєднують різноманітні концепції, теорії і форми впливу на життя представників груп соціального ризику.

Дослідженням соціальних змін займався К.Маркс. Марксистська соціологічна теорія спирається на положення про визначальну роль економіки, способу виробництва, економічного базису в соціальному прогресі, в соціальній диференціації суспільства, на матеріалістичне розуміння історії і характеру самоорганізації суспільства. Рушійною силою соціально-історичного розвитку є боротьба класів; метою справедливого реформування суспільства в марксистській соціальній філософії є побудова суспільства без експлуатації, де буде досягнута соціальна однорідність, можливість вільного всебічного розвитку кожної людини.

Таким чином, в кінці XIX- на поч. XX ст. виникла соціальна робота як окрема галузь знань. Саме на кінцеву мету – встановлення соціальної гармонії у суспільстві – спрямовувались наукові дослідження в цій науці; було покладено початок професійній соціальній роботі. Розв'язати назрілі у суспільстві проблеми допомоги вразливим категоріям населення могли лише добре підготовлені спеціалісти.

3. Державна благодійність у Росії (др. пол. XVIII – першій пол. XIX ст.)

У др. половині XVIII-XIX ст. продовжує складатися державно-адміністративна опіка в Росії. Її формування розпочалося із реформ Петра I, які суттєво змінили систему захисту і допомоги вразливим категоріям населення. В епоху формування абсолютизму значущість людини розглядалася з позицій її трудової вартості. Розпочалось викорінення професійного жебрацтва, здійснення секуляризації монастирських земель, підсилення ролі держави у підтримці нуждених.

За правління Петра І сформувалась розгалужена система соціального захисту:

- а) центральні органи (Патріарші і Монастирський прикази від 1712 р. Святійший Синод, а від 1724 р. Камер-контора);
- б) міські магістрати;
- в) дідичі (поміщики) у кріпацьких селах;
- г) війти (староста) і соцькі у поселеннях з вільним населенням.

Інститути опіки цього періоду умовно поділяють на інститути соціального контролю (гамівні і прядильні будинки) та соціальної допомоги (шпиталі).

У зв'язку з прийняттям нового адміністративного зводу законів про губернії Катериною II організовано (1775 р.) спеціальний орган – прикази суспільної опіки, які створювалися у кожній губернії під головуванням цивільного губернатора. Прикази суспільної опіки включали в себе інститути підтримки і інститути контролю: народні школи, лікарні, сирітські будинки, аптеки, богадільні, будинки для невиліковно хворих, для душевнохворих, трудові, гамівні.

Створені прикази з метою розширення своєї фінансової бази займалися широкою комерційною діяльністю, утримуючи цегельні, черепичні заводи, крамниці тощо. Пошуки належної системи фінансування приказів суспільної опіки тривали до 1810 р., коли вони перейшли під юрисдикцію Міністерства поліції, а пізніше Міністерства внутрішніх справ. Ці міністерства стимулювали прикази до збільшення фінансових засобів, дозволяючи їм ведення господарських і майнових операцій.

У другій чверті XIX ст. фінансовий стан приказів різко погіршився. У 1856 р. їм було заборонено займатися кридитно-позиковими операціями, що передбачало повернення їх до ролі благодійницьких організацій. У 1857 р. було запропоновано прикази ліквідувати.

На кінець періоду, (станом на 1862 р.), склалася певна структура інститутів допомоги: лікувальні установи (лікарні, будинки для душевнохворих); установи опіки (богадільні, інвалідні будинки для невиліковно хворих); навчально-виховні заклади (виховні будинки, сирітські будинки, училища для дітей канцелярських службовців); інститути пансіонерів, місцеві благодійні товариства.

З середини XIX ст. стало зрозумілим, що система державної опіки в Росії не зможе розв'язати проблеми соціальної допомоги нужденним і необхідний союз із суспільними благодійними організаціями. Станом на 1861 р. благодійні товариства існували лише у 8 містах імперії, а до 1863 р. були закладені ще в 9 губерніях. У зв'язку з цим величезне значення у справі подальшого розвитку системи державної опіки мало заснування у 1864 р. земських, а в 1870 р. міських органів місцевого самоврядування.

У цей період у Росії розвиваються державні підходи до проблем інвалідності, материнства й дитинства і соціальної патології: професійного жебрацтва, проституції, дитячої бездоглядності. Державна участь у розв'язанні проблем, пов'язаних з інвалідністю учасників імперських воєн, полягала в

організації для них притулків, а згодом інвалідами, що не мали власної домівки, опікувалися монастири, постригши їх у ченці.

Катерина II звільнила монастири від утримання воєнних інвалідів, але з церковних і монастирських доходів вилучила 125 тис. крб. на утримання інвалідів війни, їхніх жінок і дітей. Вона заснувала інвалідні будинки в Москві та Санкт-Петербурзі. Мережу цих будинків було розширене за правління Олександра I.

У 1814 р. були утворені Патріотичне товариство, завдання якого - опіка над хворими та пораненими вояками, і спеціальний Комітет, який займався опікою над генералами, офіцерами, що зазнали поранень, та їхніми родинами. Якщо такі колишні військові були спроможні нести цивільну службу, їм надавалися більш-менш високі державні посади (поліцмейстерів, городничих, справників тощо). Покаліченим штаб-офіцерам і обер-офіцерам дозволялося видавати безкоштовно ліки в аптеках. Нижнім чинам виплачувався оклад, який вони отримували у своїх полках (у мирний час).

Зміни стосувалися соціальної допомоги не лише воєнних інвалідів, обов'язковим елементом опіки в губерніях стали будинки для душевнохворих, на поч. XIX ст. закладено основу опіки над сліпими та глухими.

У 1806 р. Олександр I запросив до Санкт-Петербурга французького вченого, автора методики навчання сліпих В.Гаюі, який заснував перший заклад для сліпих. У 1846 р. в Москві була відкрита перша богодільня для незрячих жінок. Опікуватися глухонімы теж почали з 1806 р. (раніше з ініціативи групи доброочинців робота провадилася приватно). Тільки наприкінці XIX ст. ця діяльність набуває системності і оформилася у певний напрямок суспільної опіки.

За правління Катерини активізувалася опіка над дітьми. У російському законодавстві до питання інфантциду повернулися у XIX ст. (зводи законів 1813 і 1845 рр.). Тепер винуватці у вчиненому вже не підлягали смертній карі, а присуджувалися лише до різних термінів каторжних робіт.

Соціального контролю і суспільної опіки вимагали проблеми такої соціальної хвороби, як проституція. У 20-ті роки XVII ст. з'явилися будинки розпусти у Петербурзі, звідницькі квартири. Перші кроки щодо контролю над цим явищем зроблено за правління Катерини II. Домовласникам заборонено віддавати приміщення під «промисел розпусти». Прийнято рішення: хворих на венеричні хвороби лікувати безкоштовно. Під час правління Павла I і Олександра I повії піддавалися жорстоким гонінням, їх висилали до Іркутська, на фабрики.

Так поступово складалися нові інститути, форми допомоги та підтримки нужденних. Росія прагнула перейняти європейський досвід побудови системи опіки різних категорій знедолених, формуєчи державну систему благодійництва за рахунок руйнування колишніх парафіяльної і монастирської.

Тема 10. Соціальна допомога в Україні (кін. XVIII – поч. XX ст.)

1. Суспільна опіка на територіях підросійської України
2. Соціальна допомога в Галичині (на західноукраїнських землях)
3. Приватна благодійність в Україні

1. Суспільна опіка на територіях підросійської України

За результатами Переяславської угоди 1654 р. майже всі українські землі на засадах автономії увійшли до складу Росії. Але після російсько-польської війни 1660-1667 рр. відбувся територіальний поділ України. Під польську сферу впливу відійшли західноукраїнські землі (Східна Галичина і Волинь) та Правобережжя. За Росією залишились Лівобережжя з Києвом, території Запорізької Січі, Слобідська Україна. Після третього поділу Польщі (1795 р.) до Росії відійшло Правобережжя.

Економічний розвиток України в першій половині XIX ст. характеризувався розкладом феодально-кріпосницької системи. У цей період сільське господарство було головним сектором економіки. В аграрній сфері домінувало поміщицьке землеволодіння.

Основними групами селянства в той період були поміщицькі (кріпосні) та державні селяни. Відробіткова, грошова і натуральна ренти були основними формами експлуатації селян. Погіршувалося їх правове становище. Поміщики втручалися у родинне життя, продавали і міняли підлеглих, розлучаючи членів їх сімей, могли позбавити майна тощо. У першій половині XIX ст. відбувається перехід господарської діяльності на засади товарності та підприємництва. З проникненням капіталізму в сільське господарство поглиблювалась соціальна диференціація українського селянства.

Перша половина XIX ст. характеризується глибокими змінами у промисловому розвитку: поступовий перехід від феодальної мануфактури до капіталістичної фабрики. У цей час з'являються нові галузі виробництва – кам'яновугільна, машинобудівна, цукроварна тощо. У межах феодалізму формуються нові капіталістичні відносини.

Перша половина XIX ст. – це період визрівання глибокої соціальної кризи у Російській імперії, складовою частиною якої були українські землі. Гостро у постало питання допомоги тим верствам населення, які потребують. Увійшовши до складу Росії, Україна зазнала впливу законопроектів та реформ у справі опіки нужденних, прийнятих російськими царями та урядовцями. Органами, які надавали соціальну допомогу, створені царицею Катериною, прикази суспільної опіки. Але вони не могли задоволити потреби населення через нестачу засобів і недосконалість адміністративно-господарської системи, цьому сприяла і погана слава закладів суспільної опіки.

Іноді монастирі піклувалися виключно про власне матеріальне благополуччя: змушувала жебраків ділитися своєю «виручкою». Але здебільше, монастирі ставали притулком для кволих, убогих і самотніх.

Упродовж XVIII – поч. XIX ст. на Правобережжі з'явилося близько десяти монастирів сестер милосердя. Найбільше шпиталів, притулків для убогих, сиріт і калік у другій половині XVIII ст. існувало на Лівобережжі та Слобідській

Україні. Відкривалися вони при храмах, монастирях. На Слобожанщині у містах, містечках, селах і слободах їх тоді налічувалось близько 40, в окремих поселеннях їх існувало по декілька (в Охтирці 4, в Ізюмі та Лебедині – 3). При монастирях не лише відкривались лікарні, але й вивчались лікувальні властивості трав, розвивались народні методи лікування, лікарські сади та городи. Згідно указу Катерини II від 6 вересня 1795 р. саме існування василіанських монастирів на правобережжі ставилося у залежність, триматимуть вони чи ні публічні школи. Приводом для масового закриття монастирів у другій половині XVIII ст. слугувало те, що в більшості своїй вони не тримали богаділень та шкіл для молоді.

Скасування кріпосного права (1861 р.) стало ключем до модернізації Російської імперії. У комплексі реформ Олександра II після скасування кріпосного права провідне місце належало земській, судовій та військовій. Земська реформа (1864) передбачала створення виборних місцевих органів самоуправління – земств. Земські установи були створені в усіх губерніях України, крім Правобережжя (запроваджені у 1911 р.). Земським органам належала повнота влади у справі суспільної опіки.

У 1870 р. була проведена реформа міського самоврядування. Судова реформа (1864 р.) базувалася на впровадженні безстановості судочинства, незалежності суддів від адміністрації, гласності судового процесу, змагальності сторін при розгляді судової справи (у судах з'явилися прокурор та адвокат).

Царські реформи багато важили для України: законодавчо закріпили громадянські права населення, розширили його можливості брати активну участь у підприємницькій і торговельній діяльності, сприяли розвитку народного господарства. У др. половині XIX ст. змінюється й управління соціальним захистом. Функції нагляду за суспільною опікою залишаються за Міністерством внутрішніх справ; хоч у більшості губерній його здійснювали земські та міські установи, що стали правонаступниками приказів суспільної опіки на місцях. Але в деяких губерніях продовжували функціонувати прикази. Державна фінансова підтримка (на кінець XIX ст.) закладів опіки вперше набувала систематичного і регулярного характеру.

Виявились нові категорії непрацездатних осіб суспільної опіки: незаконнонароджені немовлята і підкидьки, що потребують загального і амбулаторного лікування, прокажені, хронічні хворі, божевільні, безробітні, сім'ї солдатів, призваних на дійсну службу. Згідно з Лікарським статутом суспільна опіка мала стосуватися породіль, тимчасово безпритульних неповнолітніх, осіб, покусаних скаженими тваринами, алкоголіків.

В пореформений період у губерніях склалася подвійна система управління суспільною опікою через прикази суспільної опіки (стара форма) і через земські установи (нова форма). Порівнюючи приказну і земську системи опіки, можна відзначити, що останні були мобільніші і мали розгалужену мережу послуг, отже, були прогресивніші. У 90-ті роки XIX ст. земська система у 1,5 рази перевершувала всю приказну дореформену систему в усіх 55 губерніях за

кількістю установ; вона надавала і ширшу систему допомоги, що включала нові форми опіки.

Основні напрями соціальної діяльності земських органів:

1. Розвиток освіти і введення всезагального навчання. Земськими органами самоврядування створювались земські школи, які в порівнянні з міністерськими та церковно-парафіяльними відрізнялась більш високим рівнем навчального та виховного процесу.

У земському досвіді представляє інтерес комплексний підхід до постановки народної освіти, що виражалось в органічному поєднанні вирішення таких важливих завдань, як будівництво шкільних споруд, формування кваліфікованих учительських кадрів, введення прогресивної освітньої системи, перехід до безоплатного навчання і безкоштовного забезпечення учнів навчальними посібниками, створення сітки культурних закладів, в тому числі бібліотек, книжкових складів, народних театрів і народних будинків.

2. Опіка бездоглядних дітей. Сформованої системи у роботі не існувало, але можна зазначити певні тенденції на прикладі опіки байстрят і підкидьків. У багатьох губерніях патронаж таких дітей здійснювали земські лікарі, вчителі, священики разом з поліцією. Форми опіки могли бути різні: годування немовлят вдома матір'ю; віддавання немовлят на вигодовування; виховання; навчання майстерності; утримання в сім'ї школярів; віддавання в услуговування на умовах сімейної опіки; опікування за рахунок благодійних товариств.

Бездоглядність дітей викликали до життя такі форми опіки, як «безкоштовні колискові», «дennі сховища», ясла. Для дітей шкільного віку відкривалися ремісничі курси, для дітей-правопорушників землеробські колонії та ремісничо-віправні притулки.

3. Організація медичного обслуговування. У середині XIX ст. лікарська допомога у селі фактично була відсутня. Земські органи самоврядування сприяли відкриттю цілої сітки медичних закладів, вживали заходів з поступової заміни фельдшерської допомоги на лікарську; створювали аптеки, відкривали фельдшерські і медичні курси.

4. Профілактика зубожіння. З цією метою було створено позичково-благодійницькі фонди, емеритальні каси. Кошти використовувалися для підтримки переселенців, на ремонт і будівництво квартир, будинків, на оплату податків тим, хто має велику заборгованість з них. Емеритальні каси виплачували пенсії земським службовцям, а в разі смерті службовця – надавали матеріальну допомогу його родині, дітям.

Вони здійснювали диференційований підхід до проблем нужденних; існували не тільки особливі форми опіки в Богодільнях, а й при розподілі допомоги; створювалися спеціальні фонди окремо для ремісників, «старезних і хворих», «бідних жінок», «вчителів та вчительок».

5. Організація громадських робіт. У проведенні громадських робіт можна виділити два етапи:

а) перше десятиріччя по скасуванню кріпацтва;

б) з початку ХХ ст.

Земські громадські роботи першого етапу пов'язані з будівництвом залізниці, та іригацією полів і лісонасадженнями. Повертаються земства до громадських робіт після 1900 р., коли за новим законодавством на них покладено відповідальність за поліпшення економічного стану місцевих жителів.

6. Соціально-економічна допомога селянству. З допомогою органів самоврядування створювались агрономічна, зоотехнічна, ветеринарна і інші служби. Органи земського самоврядування першими почали відкривати склади з продажу сільськогосподарських машин та інвентаря; створювали машинно-прокатні пункти. Земські агрономи, зоотехніки та інші спеціалісти пропагували сільськогосподарські знання серед селянства; поширення отримали сільськогосподарські читання.

7. Юридична допомога. Практикувались різноманітні форми юридичного обслуговування населення: юридичні консультації.

8. Міська система допомоги. Органами міського самоврядування були міські думи. У відповідності з «Міським положенням» 1870 р. в компетенцію міських дум входили продовольче забезпечення громадян, розвиток системи народної освіти і культурних закладів, турбота про охорону здоров'я; налагоджування місцевої промисловості, торгівлі, організація кредитно-банківської справи, біржових закладів, створення страхових товариств; збереження міського господарства (освітлення, водозабезпечення, транспорт, дорожнє будівництво, благодійницькі та лікувальні заклади тощо).

Міські фінанси як головне джерело фінансування програм суспільної опіки мали міцнішу основу, ніж земські, але й вони не були достатніми. Але навіть і за таких умов міські установи суспільної опіки являли собою досить розгалужену мережу суспільної опіки та підтримки.

Єдиної схеми соціальної допомоги в містах не існувало, але є загальні риси опіки городян: роздавання грошової допомоги, оплата лікування, діяльність щодо локалізації проблем соціальної патології, опікування дітьми.

Для подолання соціальних проблем створювались будинки працелюбності (ініціатива їх створення належала отцеві Іоанну Кронштадтському), які охоплювали різні сфери діяльності від надання допомоги нужденним до створення навколо такого закладу мережі різних інститутів опіки (сирітських будинків, їдалень, притулків, дешевих квартир).

9. Сільська і волосна опіка. Законодавство закріпило за сільськими громадами архаїчні способи допомоги (старезні, каліки опікувалися родичами, а якщо їх не було, селянською громадою). Сільському начальству старостам і волосним старшинам згідно зі ст. 698 і 699 Статуту суспільної опіки належало здійснювати нагляд за закладами суспільної опіки і за тим, щоб члени сільських громад не займалися жебрацтвом.

У практиці селянської опіки переважали наступні види соціальної допомоги: почергове годування нужденних по хатах; надання не імущим

хлібної допомоги із сільських крамниць; грошова допомога; милостиня. Спеціальних закладів соціальної допомоги у сільській місцевості було обмаль.

Стосовно опікування дітьми справа була організована краще: створювалися ясла-притулки, щоб діти не відвертали увагу батьків у напружені періоди року. Таким закладам надавалася допомога і окремими доброчинцями, і громадою у вигляді харчів, дров, транспортних послуг, інколи виділялися певні грошові суми.

10. Церковно-парафіяльна опіка. Парафіяльна благодійність здійснювалася у таких основних формах: матеріальна і медична допомога, допомога в освітній діяльності. Матеріальна допомога включала в себе допомогу натурою: роздавання одягу, харчів, а також внески за навчання, за утримання в богадільннях, плату за житло, надавання дешевих обідів. Медична допомога полягала в оплаті послуг лікаря і безкоштовному наданні ліків хворим. Досить значне місце в народній освіті належало церковно-парафіяльним школам. Духовенству належать ряд ініціатив у справі суспільної опіки: відкриття Полтавської общини сестер милосердя 1869 р. Вагомим був внесок церкви у загальний розвиток культури, розвивалась церковна книговидавнича справа.

2. Соціальна допомога в Галичині (на західноукраїнських землях)

Наприкінці XVIII ст. розпочався новий період у житті західноукраїнських земель. У цей час карта Європи була знову переクロєна відповідно до геополітичних інтересів великих держав. Унаслідок цього до складу багатонаціональної Австрійської імперії після першого (1772 р.) та третього (1795 р.) поділів Польщі відійшла Галичина, а після укладення австро-турецької Константинопольської конвенції (1775 р.) під владою австрійського імператора опинилася Буковина. Крім того, у XVIII ст. у складі Австрійської монархії під владою Угорського королівства перебувало ще й Закарпаття.

До рук австрійської влади Галичина перейшла в стані економічного занепаду: шведські війни, російська окупація, боротьба магнатів між собою, занепад зовнішньої торгівлі привели до зубожіння. Тяжким було становище українських селян. Міщанські братства, у яких зосереджувалось культурно-релігійне життя, були повсюдно закриті ще за часів панування Польщі. Уряд взяв у свої руки опіку над шкільництвом, просвітою, включаючи книги рідною мовою, а також надавав соціальну допомогу нужденним.

Особливу увагу австрійський уряд вимушений був звернути на економічне становище краю і на соціальні відносини в ньому. Особливо значним був вплив реформ у сферах аграрних відносин, релігії, освіти та соціальної підтримки.

У 1782р. патентом (указ) Йосифа II було скасовано особисту залежність селян від дідичів та надано їм певні права обирати професію, без згоди пана одружуватися, переселятися, передавати майно у спадщину. Патентом 1784 р. сільським громадам були надані права самоврядування.

Серйозні зміни відбулися у сфері релігії: церква підпорядковувалась державі; змінився статус священиків – вони стали державними службовцями. Уряд Йосифа II закрив велику кількість монастирів, а з їх майна утворив так

званий «релігійний фонд» для добродійних цілей. Приводом для масового закриття монастирів стало те, що в своїй більшості вони не утримували богаділень і шкіл.

Після смерті Йосифа II у правлячих колах імперії на зміну реформаторству, лібералізму, освіченому абсолютизму поступово приходить консерватизм, контрреформізм, реакція. Таким чином, у кінці XVIII ст. соціальний захист населення Галичини здійснювали: центральна влада в особі цісаря; окружні та губернські органи самоврядування, а також сільські громади; дідичі (поміщики) у кріпацьких селях; церква, монастири та чернечі ордени.

На початку XIX ст. економічне становище погіршилося, як в Австрії, так і на західноукраїнських землях. У Галичині кріпостне право було скасоване у квітні 1848 р. Суть селянської реформи фактично зводилася до трьох положень: ліквідації юридичної залежності селянина від поміщика; наділення селян землею, яка переходить у їхню власність; сплати селянами поміщикам вартості кріпосних повинностей.

Нове пожвавлення в житті українського суспільства в Галичині наступило у 1860 р. під впливом загально-політичних подій. В Австрії було проголошено нову конституцію, створюються найрізноманітніші товариства («Просвіта» – 1868, «Товариства ім. Шевченка» – 1873 рр. та ін.), студентські громади, молодіжні організації. Серед численних програм національного відродження в колі їх інтересів – підтримка нужденних, благодійницька діяльність.

Соціальну допомогу у Галичині продовжувала надавати церква, яка відігравала важливу роль у вихованні, була зacinателем і могутнім рушієм національного відродження. Священики, вище духовенство боролися за навчання дітей рідною мовою, створювали громадські організації і товариства, засновували і утримували навчальні заклади, допомагали молодим талантам здобути освіту в найкращих університетах Європи, розвивали книгодрукування тощо.

В кн. XIX – поч. XX ст. особливо широку діяльність в галузі розвитку освіти та національного виховання дітей і молоді розгорнули чернечі чини. Завдяки їх старанням тут були відкриті інститути і бурси, вселюдні школи і гімназії, вчительські семінарії і фахові школи, діяли бібліотеки і архіви, працювали видавництва і друкарні, були створені спеціальні фонди для дітей з незаможних родин. З-поміж усіх ділянок роботи відзначалася опіка над скривдженими, обділеними і занедбаними дітьми. З цією метою створювалися спеціальні заклади, а саме: фреблівки, притулки, сиротинці та захоронки.

У Галичині згадані заклади були відкриті с. Василіанками у Львові, Яворові, Станіславі; с. Служебницями – у Дрогобичі, Трускавці, Бориславі; отцями і сестрами чину Студитів – Львові, Галичині, Підгайцях, Брюховичах, Уневі, Зарваниці та інших селях. Завдання цих закладів не вичерпувалися опікою над дітьми та їх захистом. Тут дбали не тільки про забезпечення їх харчуванням, одягом, дахом над головою, а й надавали їм можливість в подальшому здобути початкову, середню, фахову, навіть вищу освіту. Вихованням і опікою дітей займались також спеціально створені комітети. Так,

у 1915 р. у Львові з ініціативи «Українського комітету наданням помочі вдовам і сиротам жертв війни» було відкрито перший у повоєнних роках «Захист для сиріт ім. Митрополита А. Шептицького». За шість місяців роботи захисту кількість сиріт, що знайшли тут притулок, збільшилася з 6 до 130 осіб. У 1916 р. Комітет звернувся до монастиря з проханням передняти ведення захисту у власне розпорядження.

Благодійницькою діяльністю в Галичині займались також молодіжні організації. Зокрема, серед завдань «Пласти», поряд із вихованням духу й характеру була самарянська милосердна служба.

Найрізноманітніші просвітницькі товариства сприяли розвитку мережі фахових шкіл та допомагали здібній молоді, яка не мала власних коштів для здобуття освіти. «Просвіта» заохочувала і спонукала молодь до навчання у фахових школах стипендіями, всього «Просвіта» станом на 1928 рік мала 62 стипендіальні фонди.

Серед товариств, що надавали допомогу дітям з бідних сімей, - «Руська Бурса ремісничої промисловості» (Львів), «Шкільна поміч» (Станіслав) та ін.

Розглядаючи питання соціальної допомоги в Галичині, необхідно охарактеризувати з цієї проблеми творчу спадщину *I.Франка*. Будучи добре обізнаним із сучасною йому соціологічною думкою Заходу, I.Франко розвивав своє бачення актуальних на той час в Україні соціальних проблем, давав застереження щодо можливостей і доцільності всеохоплюючої державної влади, в тому числі у справах соціальної допомоги. Відзначивши привабливість таких ідей, як можливість отримання роботи, заробітної плати, «забезпечення старості» та ін., Іван Якович не схвалював державну опіку «від колиски до гробової дошки», відкидав віру в необмежену силу держави (праця «Що таке поступ»).

Таким чином, у справі соціальної допомоги проводилась певна робота: чільне місце в процесах підтримки вразливих категорій населення займали міські та сільські органи місцевого самоврядування; важливу роль у здійсненні опіки над нужденними відігравала церква, монастирі та чернечі ордени; створювались товариства, організації, які крім своїх основних цілей, виконували функції підтримки вразливих категорій населення; розвивалася приватна благодійність.

3. Приватна благодійність в Україні.

Меценатами українського народу у XIX – поч. XX ст. виступили великі підприємці та землевласники, інтелігенція та духовні особи. Особливо було розвинуте благодійництво серед греко-католицького священства.

Отже, в XIX – поч. XX ст. в Україні знайшла своє продовження приватна благодійність, що мала місце в усі часи і в усіх народів, а в українців знаходить своє особливве вираження. Багатьма добродійними справами уславилася родина Терещенків – українських промисловців та землевласників. На благодійність вони витратили майже 5 млн. крб., підтверджуючи тим самим девіз їхнього дворянського герба – «прагнути до громадських справ». Художнє зібрання

Терещенків лягло в основу Київського музею російського мистецтва та інших музеїв столиці.

Особливу вагу у сфері соціальної допомоги вразливим категоріям населення з боку приватних осіб мала діяльність сімейства Т.Ханенка, М.Дегтярьова, С.Могилевцева, Т.Гладинюка, Л.Бродського та ін. Завдяки зусиллям Г.М.Гелеловича, промисловців і фінансистів І. Бродського та його синів Лазаря та Лева Бродських, Ф.Д.Василевського та багатьох ін., виникали великі дитячі санаторії в Євпаторії, лікувальні установи на Одеських лиманах, протитуберкульозні санаторії в Криму та під Києвом. На кошти Лазаря Бродського був створений Бактеріологічний інститут Товариства боротьби з інфекційними хворобами, який відіграв велику роль у захисті населення від епідемій. В основному на гроші Лева Бродського у Києві побудовані лікарня Товариства надання допомоги хворим дітям та лікарня для хронічно хворих дітей.

Щоб запобігти хворобам, підтримати беззахисних і найбільш вразливих, створювалися притулки для дітей-сиріт, богадільні для старих, немічних і самотніх. Купець М.П.Дегтярьов на свої кошти здійснив будівництво багатокорпусної богадільні в м. Києві, яка давала достойний притулок сотням старих і хворих. Г.П.Гладинюк пожертвував свою київську садибу для влаштування в ній лікарні для хронічно хворих, надавши, крім того, понад 70 тис. карбованців на її сучасне за тодішніми часами обладнання, комплектування й утримання. Його ж коштом обладнано дитячий притулок на Байковій горі.

Благодійницькою діяльністю займалися український педагог, письменниця, активний громадський діяч періоду української революції С.Ф. Русова, яка опікала жіноцтво і дітей. Жіночі товариства різних країн, поважні особи, і серед них Андрій Шептицький, надсилали на ім'я Русової кошти на допомогу дітям і жінкам. В еміграції С.Русова багато часу і сил віддала організації і притулку для дітей емігрантів.

Благодійництвом уславився також відомий вчений, творець української національної історії М. Грушевський, який на власні кошти заснував у Києві будинок під школу імені свого батька.

Національна інтелігенція жертувала значні суми грошей для створення вищих шкіл. Так був створений Харківський університет – перший університет на українських землях. У цей період відомою є благодійницька діяльність греко-католицького священства Галичини. У 1816 р. канонік І.Могильницький (1777 – 1813), при покровительстві митрополита М.Левицького, заснував у Перемишлі «Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних», метою якого було поширення віри і моральності шляхом видання шкільних книг народною українською мовою. У 1817 р. приймається рішення про відкриття в Перемишлі дяко-вчительського інституту. Витрати на навчання і утримання вихованців інституту повністю покривалися за рахунок церкви і жертводавців. Для

відродження музичної справи єп. І. Снігурський заснував в Перемишлі в 1828 р. першу в Галичині музичну школу.

Тема 11. Розвиток соціальної педагогіки в період наукової революції ХХ ст.

1. Зарубіжні педагоги-реформатори поч. ХХ ст. про громадянське виховання та вплив середовища на формування особистості
2. Втілення Янушем Корчаком соціально-педагогічних ідей у «Будинку сиріт»
3. Розвиток соціальної педагогіки в Росії в першій чверті ХХ ст.
4. Соціально-педагогічні ідеї А.С. Макаренка
5. В.О. Сухомлинський як соціальний педагог

1. Зарубіжні педагоги-реформатори поч. ХХ ст. про громадянське виховання та вплив середовища на формування особистості.

Кінець XIX поч. ХХ ст. відзначається вступом найбільших держав Західної Європи і США в стадію суспільно-економічних відносин, яка вимагала наукового і технічного переозброєння виробництва і удосконалення соціальних інститутів.

На стику антропології, етнографії, біології, соціології і психології виникла і бурхливо розвивалась педологія (Холл, Біне, Джеймс і ін.). З'явились виправна педагогіка, дефектологія та ряд інших галузей знань.

У пошуках шляхів формування нового типу особистості в існуючих умовах значне місце зайнняли ідеї, викладені в 1899 р. у книзі *П. Наторпа* (1854-1924) «Соціальна педагогіка», у якій проблеми виховання і освіти підростаючого покоління розглядаються в широкому соціально-філософському контексті. Школа стала головною ланкою соціальної співдружності спілки педагогів та учнів. Виховання і освіта в соціальній педагогіці П.Наторпа перетворились у вироблення взаємовідносин особистості і суспільства на основі єдності розуміння життєвих цінностей і норм. Саме з цією метою П.Наторп пропонував створити єдину для всіх верств населення школу, яка змогла б привести до усунення класових протиріч і зняття гострих соціальних проблем.

Проблеми впливу середовища на формування особистості знайшли своє відображення у творчості видатного американського філософа, педагога та соціолога *Джона Дьюї* (1859 – 1952). На його думку школа повинна бути суспільством в мініатюрі, вона повинна надавати дітям максимальні можливості для вироблення суспільного почуття співробітництва і навичок взаємодопомоги. Д.Дьюї є засновником педагогіки прагматизму, пов’язаної з дією людини, яка має служити прогресу в її розвитку, і в цьому найвища і мета виховання. З цього випливає й важлива для навчання ознака: вміння використовувати попередній досвід в нових ситуаціях.

Реалізація ідей Д.Дьюї на практиці здійснювалась в 1884 – 1916 рр. у різних школах. За його методикою проводилась робота в дослідній початковій школі

при Чикагському університеті, організований в 1896 р., де навчались діти з 4 до 13 років. Перші практичні досліди Д.Дьюї були пов'язані з роботою з маленькими дітьми, які з раннього віку привчалися робити все самостійно, в ігровій формі. Завдання школи полягало у підготовці учнів до самостійного розв'язування проблем, що виникають, вироблені вміння пристосовуватись до середовища.

Ідеї соціальної педагогіки та ідеї прагматизму увібрали в себе педагогічний напрям, що виник у Німеччині в результаті різкого незадоволення феодалізмом і пасивністю старої школи і отримав назву «трудової школи» і «громадянського виховання».

Наукове обґрунтування цьому напряму дав німецький педагог *Георг Кершенштейнер* (1854-1932). Основні його наукові праці: «Державно-громадське виховання німецької молоді», «Що таке трудова школа?», «Що таке характер і як його виробляти?» та ін. Кершенштейнер вважав, що основне завдання школи – «громадянське виховання», тобто виховання людей, переконаних у необхідності беззаперечної слухняності існуючій державі. Корисний громадянин повинен прагнути і вміти служити державі, віддавати їй усе, що він має. Школа має озброїти професією і «надати професії морального характеру», тобто досягти того, щоб громадянин дивився на свою професію як на засіб служіння державі і в цьому вбачав мету свого життя.

Педагогічна система Г.Кершенштейнера орієнтована на масову систему виховання. Об'єктивно педагогіка Г.Кершенштейнера орієнтована на природовідповідність, має гуманну спрямованість, становить суттєвий внесок у теорію і практику трудового навчання і виховання, формування громадянських рис. Як бачимо, Кершенштайннер і Дьюї відійшли від учнення великих педагогів про гармонійність і всебічність виховання, від вчення про те, що перш за все треба виховувати людину, а потім уже фахівця.

У прихильників теорії трудової школи не було єдиних підходів до трудового виховання, зокрема його мети.

У 1903 р. вийшла в світ робота *В.А.Лая* «Експериментальна дидактика», в якій він викладав свої вимоги до трудової школи. Праця розглядалась ним не як навчальний предмет, а як принцип викладання всіх навчальних предметів. Ручна праця, вважав Лай, повинна вводитись в народну школу перш за все як засіб розумового, фізичного і духовного розвитку учнів. В.А.Лай намагався створити нову педагогіку – педагогіку дії, взявши за основу дані біології і експериментальної педагогіки.

У книзі «Школа дії. Реформа школи відповідно вимогам природи і культури» він писав про те, що його школа дії ставить своєю метою створити для дитини простір, де б вона жила і всебічно реагувала на світ, що її оточує; така школа повинна бути для дитини общинною, що моделює природне і соціальне середовище. З цієї роботи В.А.Лая чітко помітна його близькість до ідей соціальної педагогіки, які він поповнив власними поглядами для конкретної їх реалізації.

Соціально-педагогічні ідеї простежуються у творчості видатного італійського педагога-жінки, лікаря, філософа *Марії Монтессорі* (1870 – 1952). Її педагогіка виходить з принципу природовідповідності та ідеї вільного виховання. У 1907 р. відродила в Римі «Будинок дитини». Брала участь у підготовці вчителів-фахівців для роботи з розумово відсталими дітьми, створювала школи за своєю системою.

У своїх творах «Метод наукової педагогіки, що застосовується до виховання у «будинках дітей», «Самовиховання і самонавчання в початковій школі», «Будинок дитини. Метод наукової педагогіки» та ін. Монтессорі пропагувала ідеї «вільного виховання». Виходячи з положення про те, що дитина, як активна істота, за своєю природою здатна до самостійного, спонтанного розвитку, М.Монтессорі головним завданням виховання дітей вважала створення такого оточення, яке б давало їм тільки поживу для самовиховання. У питаннях морального виховання Монтессорі дотримувалась принципу свободи. Вона соціалізує виховання, єднаючи дітей у невеличкі гуртки (10 – 12 дітей), викликає в них почуття взаємної симпатії, взаємодопомоги і особистої самостійності.

Для різноманітних напрямів реформаторської педагогіки спільним було визнання того, що істинна школа повинна організовуватись таким чином, щоб дитина знаходилась в середовищі, спілкування з яким розвивало б її розумові і творчі здібності. Школа як органічна частина більш широкого соціального середовища повинна при цьому стати організованим середовищем, основу якого складає трудова діяльність, яка широко трактується.

2. Втілення Янушем Корчаком соціально-педагогічних ідей у «Будинку сиріт»

Януш Корчак (1878 – 1942), польський педагог, письменник, громадський діяч. Свою педагогічну діяльність Корчак почав в дитячих літніх таборах, де пізнав, за його словами, «азбуку виховної роботи». У 1911 р. очолив створений для єврейських дітей «Будинок сиріт», який став його домівкою.

Педагогічні погляди Корчака формувалися під впливом багаторічних досліджень і досвіду спілкування з дітьми. Януш Корчак переконував, що дитина – істота розумна, добре знає потреби і складнощі свого життя, а дитячий вік довгі важкі роки в житті людини, коли їй потрібні від дорослих тактовна домовленість, віра в досвід, співробітництво і спільне життя.

Соціальна педагогіка Корчака отримала своє втілення в його «Будинку сиріт», згодом в «Нашому домі». Тут він спостерігав, аналізував поведінку груп дітей і окремої дитини в різних місцях та ситуаціях. Виходячи з власних спостережень, здійснював діагностику і конкретну виховну діяльність. Архів сирітського притулку «Наш будинок» (50 дітей) за 7 років нараховував: 195 зошитів стінгазети будинку і документів, 41 зошит протоколів, 227 засідань Ради самоврядування, 14 000 подяк, понад 100 зошитів з різними описами, розповідями, спогадами дітей, сотні малюнків, діаграм і ін. Спираючись на 34

блокноти записів про сплячих дітей, він збирався написати книгу про ночі в сирітському притулку і взагалі про сон дітей.

У «Будинку сиріт» існувало дитяче самоврядування. Воно має цікавий досвід: «Дошка оголошень» з повідомленнями, попередженнями, проханнями і звітами; «Поштова скринька» для листування вихованців з педагогами і один з одним; «Дитячий суд», який спонукав дітей задуматись, самокритично ставитись до себе, краще розуміти друзів тощо. Органами дитячого самоврядування були «Рада» та «Сейм», які сприяли тому, щоб правила поведінки дітей відповідали їх моральній свідомості, проходили через призму дитячої справедливості.

Януш Корчак – національний герой Польщі. Після захоплення Варшави гітлерівцями у 1939 р. «Будинок сиріт» зусиллями його керівника протримався ще 3 роки. У 1942 р. фашисти розпочали акцію зі знищення всіх євреїв міста. Загроза нависла і над дітьми «Будинку ...». Я.Корчак мав можливість врятувати своє життя, проте вирішив залишитися разом з дітьми. У газових печах Треблінки загинули Я.Корчак, його найближча помічниця С.Вільчинська та 200 дітей.

Проте його приклад самовіданої любові до дітей та служіння своїй справі надихає педагогів виховних закладів працювати, «віддаючи своє серце дітям».

3. Розвиток соціальної педагогіки в Росії в першій чверті ХХ ст.

У російській педагогіці поч. ХХ ст. відображалися суперечності між традиційною, офіційною установкою на виховання в дусі християнства, народності та підходами, що брали за зразок західну педагогіку і досвід європейської школи, не враховуючи особливості та своєрідність Росії. Відмінними рисами російської педагогіки були гуманізм і демократизм. Різноманітні педагогічні напрями об'єднували такі риси як прагнення осягнути внутрішній світ дитини, створити умови для її всебічного розвитку, шанобливе ставлення до неї.

Розвиток на початку ХХ ст. наук про людину дозволив сформулювати важливе теоретичне положення про необхідність комплексного вивчення дитини як складної системи, що розвивається. Дитина розглядалась не тільки як об'єкт впливу соціального середовища, умов життя, але і як особистість, здатна активно сприймати явища навколошнього світу і переробляти їх, виходячи з внутрішньої мотивації і індивідуальних особливостей.

У 1917 р. в Росії відбулась революція, змінивши долю країни в цілому і соціальної педагогіки, зокрема. Після історичних декретів про відокремлення держави та школи від церкви, релігійні організації позбулись можливості надавати соціальну допомогу нужденним та здійснювати соціальне виховання. Держава взяла на себе функцію соціально-педагогічної допомоги, але не змогла справитись з цим завданням і перетворилася на авторитарну структуру, яка шукала ворогів народу, втому числі і у педагогіці.

Проте у 20-ті рр. соціальна педагогіка добилася суттєвих успіхів, завдяки діяльності таких видатних діячів як С.Т.Шацький, В.М.Сорока-Росинський,

П.П.Блонський, Н.К.Крупська та ін. В цей час починає розвиватись педологія, основним завданням якої стало дослідження дітей на різних вікових етапах з метою допомогти дитині стати особистістю.

В Росії видатними педологами були В.П.Кащенко, П.П.Блонський, Л.С.Виготський та ін. Одним із видатних представників соціальної педагогіки в Росії є *Н.Крупська* (1869 - 1939), організатор народної освіти, працювала у Наркомосі, брала участь у боротьбі з неграмотністю, керувала створенням нових навчальних планів і програм. Н.Крупська вважала, що мета школи, яка є важливим соціальним інститутом, полягає у підготовці підростаючого покоління до життя в класовому суспільстві.

У своїх статтях вона зверталась до широкого кола педагогічних проблем, розкриваючи їх соціальний характер: мета і зміст комуністичного виховання, трудове виховання і навчання школярів, питання колективізму, методика викладання окремих предметів, сімейне виховання і становище жінки-матері, підготовка вчительських кадрів, теорія і методика піонерського руху.

Відомим педагогом дореволюційного періоду, що працював в перші роки радянської влади, розвиваючи соціально-педагогічні ідеї, *С. Шацький* (1878 – 1934). Він одним із перших російських вчених звернувся до соціальної педагогіки дитячого колективізму, до проблеми взаємозв'язку соціального середовища і особистості. Спільно з колегами і при допомозі робітників вперше в Росії створив дитячий клуб і літню дитячу колонію в Щелково. Згодом клуб розгорнувся у сетлмент (комплекс), який складався з майстерень, дитячого саду, школи, невеликої обсерваторії. Мета товариства - поширення культурних здобутків, пошук нових шляхів соціального виховання дітей. Шацький разом з педагогами-однодумцями у 1911 р. організували літню дитячу колонію для дітей і підлітків «Бадьоре життя» в Калузькій губернії. Тут вводилась дитяча праця, спостереження за природою, наукові дослідження, художня творчість, ігри, основи самоврядування. Шацький намагався хоча б тимчасово ізолювати дітей від несприятливих впливів середовища.

У своїх теоретичних підходах він керувався положенням про те, що розвиток людини у взаємодії і під впливом оточуючого середовища, це процес її соціалізації і самореалізації в суспільстві, в якому вона живе. Соціалізація проходить як в процесі стихійної взаємодії людини з оточуючим середовищем і неорганізованого впливу на неї різних обставин життя, так і у відносно спрямованому суспільством процесі впливу на ті чи інші категорії людей, а також в процесі цілеспрямованого створення умов для розвитку людини і виховання. У цьому проявились своєрідність і самобутність педагогічних підходів С.Т. Шацького.

Через теоретичну і практичну діяльність педагога проходить також ідея дитячої праці в соціалізації особистості. У 1919 р. він створив першу дослідну станцію з народної освіти Наркомосу з двома відділеннями: сільським (Калузька губернія) і міським (Москва). Заслуга Шацького полягала в тому, що він зробив предметом своїх досліджень вплив мікросередовищних умов на соціалізацію дитини.

Педагог серед кола важливих проблем виділяв питання самоврядування школярів, виховання як організацію життєдіяльності дітей, в тому числі проблеми лідерства в дитячому співтоваристві. На «Станції» здійснювалась цікава робота: дитячий колектив і жителі району знаходились в постійному співробітництві: вивчали середовище, побутожної сім'ї, залучали населення до виховання дітей, узагальнювали досвід батьківської педагогіки; пропагували педагогічні знання. Вихованці «Станції» надавали економічну допомогу населенню, беручи участь в електрифікації і радіофікації сіл, будинків, агрономічних дослідах, суботниках.

В ході соціально-педагогічних досліджень на Станції проводились спостереження за життям та діяльністю дітей, анкетування, бесіди, аналізи творів тощо. Метою виховання він вважав проектування процесу розвитку особистості учня, що дозволило б розширювати простір його культури, висувати перед ним нові завдання, привчаючи до всього доходити самостійно.

Погляди С.Т.Шацького на використання соціалізуючих факторів в навчально-виховному процесі були новими і самобутнimi не лише для Росії 20-тих рр.

Соціально-педагогічні ідеї простежуються в творчості *В.Бехтерєва* (1857 - 1927). Розкриваючи взаємозв'язок середовища, спадковості і виховання, вирішальну роль у формуванні особистості він відводив суспільному середовищу і вихованню з обов'язковим врахуванням спадковості, яка, на його думку, створює передумови розвитку особистості.

Бехтерев виступав за введення в навчальний план загальноосвітньої школи трудового навчання, вважаючи, що тільки соціально-трудове виховання дозволить усунути суперечність між вимогами до людини суспільства і його індивідуальними інтересами та потребами.

У його працях простежується думка про необхідність взаємозв'язку соціально-трудового, розумового, морального, естетичного і фізичного виховання. У взаємозв'язку сімейного і суспільного виховання видатний вчений вбачав величезні резерви для всеобщого розвитку особистості та її соціалізації. У 1907 р. ним був створений на приватні пожертви *Психоневрологічний інститут*, в якому проводились комплексні роботи з вивчення нервової системи та психічної діяльності.

Соціально-педагогічні ідеї розвивав у своїй творчості педагог і психолог *П.Блонський* (1884-1941). Довгий час разом з Виготським розробляв теоретичні питання педагогії, потім відійшов від неї і зайнявся проблемами загальної, педагогічної і вікової психології. Свої педагогічні погляди виклав у працях «Трудова школа», «Курс педагогіки» та ін.

Блонський намагався запровадити у школах генетичний метод. Він вважав, що дитина у своєму розвитку ніби повторює історію суспільства. Розвиток розуму дитини копія розвитку розуму людства. Дитина генетично (серцем і думкою) пов'язана з рідною культурою, зі своїм народом.

Блонський розширив традиційне розуміння мети трудової школи, яка передбачала передусім ручну працю учнів, замість неї він вводить більш

широке поняття: соціальна праця. Мета трудового виховання полягає у розвитку в дитини «уміння створювати з речей і явищ природи предмети, корисні для людства». Великого значення надавав політехнічній підготовці школярів.

Проблемами педології, а також благодійницькою діяльністю займався *В. Кащенко* (1870-1943 рр.). Ретельно вивчивши дитячу психологію і психопатологію під керівництвом А.Бернштейна в 1908 р. створив санаторій-школу для дефективних дітей, який поєднував у собі педагогічну, лікувальну та дослідницьку мету. За своїми завданнями і постановкою справи він був новим і для Росії, і у світі.

Кащенко розгорнув у країні пропаганду наукових основ виховання і навчання «виняткових дітей», заперечував можливість змішування дітей педагогічно занедбаних з розумово відсталими. Санаторій-школа Кащенко був перетворений у державний заклад. На його основі у 1918 р. було організовано Будинок вивчення дитини. На базі медико-педагогічної консультації розвинулась педагогічна клініка, аналогів якої до того часу не було.

Ідеї Кащенка про єдину сітку спеціальних шкіл для аномальних дітей почали поступово впроваджуватись у життя. Постановою Раднаркому від 1918 р. вони включались в систему народної освіти як державні заклади, поступово витісняючи інвалідно-опікунський підхід в побудові справи навчання і виховання дефективних дітей. За дорученням Наркомосу Кащенко створив спеціальний вищий навчальний заклад «Педагогічний інститут дитячої дефективності» і став першим ректором і професором цього інституту.

У 1928 р. почав видаватись журнал «Питання дефектології», і Кащенко був включений в склад редколегії. Видання відігравало велику роль в підготовці загальної обов'язкової освіти аномальних дітей з недоліками слуху, зору, мови і інтелекту. Більшість із опублікованих статей зберігають наукову цінність на сучасному етапі.

4. Соціально-педагогічні ідеї А.С. Макаренка

А.С. Макаренко (1888-1939), педагог, письменник. Його соціально-педагогічні погляди – суттєвий внесок у розвиток соціальної педагогіки як науки. У 1920 р. Макаренку доручили організувати поблизу Полтави в с. Ковалівка колонію для неповнолітніх правопорушників. За період роботи у цьому закладі він створив принципово нову систему виховання, а сам заклад став відомим у всій країні. У 1921 р. колонії присвоїли ім’я Горького.

Макаренко залишив багату педагогічну спадщину, написав понад 150 творів (романи, повісті, сценарії, науково-педагогічні статті). Найбільш відомими є «Педагогічна поема», «Книга для батьків», «Методика організації виховного процесу» та ін.

Розвиваючи вчення про цілі виховання, Макаренко вказував, що педагог повинен мати перед собою програму людської особи, яка охоплює весь зміст особистості (зовнішня поведінка, внутрішні переконання, громадянське і політичне виховання та знання). Мету виховання вбачав у підготовці

культурної людини, активного громадянина, який повинен отримати освіту, бути політично розвинутим, дисциплінованим із розвинутим почуттям обов'язку і поняттям честі, господарем і організатором.

Стрижнем педагогіки Макаренка є соціально-педагогічне вчення про колектив. Під колективом розуміє не випадкове зібрання людей, а об'єднане спільною суспільно-цінною метою, спільною діяльністю із досягнення цієї мети, де наявні органи самоуправління і координації та існують відносини відповідальної залежності. До організації первинного колективу Макаренко ставив певні вимоги: повна керованість, соціальна нейтральність, наступність поколінь і можливість нагромадження традицій.

У структурній побудові колективу Макаренко важливе місце відводив організації його керівництва. Це питання він вирішував через розвиток органів самоврядування, найголовнішою умовою існування яких була їх регулярна дієвість. Таким органом у колективах були загальні збори колективу, на яких обиралися робочі органи самоврядування: рада колективу, санкомісія, господарська комісія та уповноважені.

У своїх закладах Макаренко запровадив методику паралельної педагогічної дії. Сутність її полягає не в прямому впливові вихователя на особистість вихованця, а через первинний колектив, до якого цей вихованець входить. Ця методика дозволяє зняти опір дитини виховним впливам, оскільки позиція педагога є прихованою.

А.С. Макаренко запропонував класифікацію колективів за стадіями розвитку, виділяючи при цьому наступні чотири стадії:

- перша - колективу ще нема, керівник змушений виступати у ролі «диктатора»;
- друга - виділяються активісти, які підтримують керівника і беруть на себе частину його повноважень;
- третя - колектив повністю склався, більшість функцій керівника переходить до органів самоврядування;
- четверта - кожний перебуває на рівні самовиховання, ставлячи колективну вимогу сам до себе.

Важливою умовою розвитку дитячого колективу називав «закон руху вперед». Цей закон означає те, що виховну роботу треба будувати так, щоб неперервно росла потреба творити щось нове. У цьому зв'язку Макаренко розробив систему перспективних ліній, яка ставила перед вихованцями далекі і близькі цілі, дозволяла жити колективу напруженим, цілеспрямованим життям.

Виховання у колективі Макаренко поєднувало з правильно поставленим трудовим вихованням. Він був прихильником виробничої (сільськогосподарської і промислової) праці, вважав, що лише в такій праці виробляється правильний характер людини, виховується відповідальність за свою роботу, яка є частиною загальної колективної праці. У своїй виховній діяльності використовував й інші види дитячої праці: самообслуговуюча, реміснича, безкоштовна суспільно-корисна у порядку шефства і т.д. Діяльність Макаренка з організації праці у дитячих виправних закладах може

слугувати прикладом для соціальних працівників, які прагнуть подолати бідність.

Соціальні педагоги можуть використати на сучасному етапі ідеї А.С. Макаренка стосовно подолання негативних соціальних явищ, виправлення девіантної поведінки підлітків. Соціальний педагог в особі Макаренка проявляється у його переконанні, що в його країні «вихованню підлягає не тільки дитина, а кожен громадянин на кожному кроці. Підлягає вихованню або в спеціально організованих формах, або у формах широкого суспільного впливу».

Досвід А.С. Макаренка як соціального педагога, унікальний. Мало хто в історії соціальної педагогіки зумів так вдало втілити свою теорію в практику і добитись вражуючих результатів, маючи справу з важкими підлітками. Є статистика: за 15 років своєї роботи (1920-1935 рр.) через колективи, створені Макаренком, прийшло біля 3000 правопорушників і безпритульних, що стали гідними людьми, кваліфікованими спеціалістами. Здобутки виховної системи А. Макаренка є незаперечними, а соціально-педагогічні ідеї актуальні на сучасному етапі.

5. В.О. Сухомлинський як соціальний педагог

В.О. Сухомлинський народився у 1918 р. у с. Василівка Онуфріївського району на Кіровоградщині. З 1948 -1970 рр. директор Павліської середньої школи, кандидат педагогічних наук, член-кореспондент АПН СРСР, заслужений учитель, удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Сухомлинський є автором цілого ряду педагогічних праць: «Павліська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Сті порад учителеві», «Народження громадянина», «Батьківська педагогіка» та ін. Всього написав 41 монографію, понад 600 наукових статей. У педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського яскраво простежуються соціально-педагогічні ідеї. Творчість видатного педагога пронизує проблема проектування людини, яка ґрунтується на ідеї всебічного розвитку особистості. Сухомлинський один із тих діячів, хто стояв біля витоків руху вчителів-новаторів, виникнення оновленої педагогіки співробітництва, відновлення у вихованні пріоритету загальнолюдських цінностей.

Одним з найважливіших завдань практичної та теоретичної діяльності педагога стало формування в дитині особистого ставлення до оточуючого світу, розуміння своєї справи і відповідальності перед рідними, близькими, суспільством і перед своєю совістю, - через особисте. Отже, здійснювалася соціальна орієнтація дитини.

Сухомлинський є продовжувачем соціально-педагогічного вчення А.С.Макаренка про колектив. Одна із перших його книг називалась «Виховання колективізму у школярів». Він вважав, що дитячий колектив створюється поступово і розглядає його як єдність ідейної, інтелектуальної, емоційної, організаційної спільноти.

Одна з найважливіших соціально-педагогічних проблем, яка турбувала Сухомлинського, чим зумовлена девіантна поведінка дітей підлітків і як їй запобігти. Він вивчив матеріали слідства по 460 кримінальним справам. Вияснив, що у багатьох сім'ях існувала духовна убогість людських стосунків, а в школах, в класних колективах, де навчались ці підлітки, ніхто не цікавився, які їх інтереси і потреби, у чому вони знаходять радість буття.

Роздуми над гострими соціально-педагогічними проблемами дозволили Сухомлинському зробити висновок: складність виховання у підлітовому віці полягає в тому, що дитину мало вчать бачити, розуміти, відчувати саму себе як частину колективу, суспільства, народу. На його думку, головним у виховній роботі є не те, щоб оберігати підлітків від поганого впливу, а зробити їх несприйнятливими до чогось аморального. Саме в цьому майстерність і мистецтво виховання.

Сухомлинський як соціальний педагог виявляє себе у висвітленні проблем сімейного виховання. Виходячи з того, що сім'я це цеглинка великої споруди, що звється суспільством і від її міцності залежить міць держави, сімейному вихованню Сухомлинський відводив особливе місце у своїй творчості, при цьому відзначаючи, що воно мусить бути одночасно і громадянським.

Дві важливі соціально-педагогічні проблеми - оптимізація стосунків особистості і соціуму та соціалізація в сім'ї не тільки пов'язані між собою, а лише їх поєднання забезпечує успіх сімейного виховання.

Дослідження творчої спадщини Сухомлинського показує доцільність підготовки юнаків і дівчат до сімейного життя. Новизна поглядів педагога полягає в тому, що до материнського і батьківського обов'язку людину треба готовувати чи не з колиски.

В.Сухомлинський вважав таку підготовку ефективною, якщо сімейне життя розглянатиметься в тісному зв'язку і єдністю з усією життєдіяльністю людини, насамперед з громадянським життям. Існують судження, що педагогіка Сухомлинського дещо випередила свій час. Її Однак вона стала закономірною і серйозною протидією офіційній педагогіці, яка довгий час не помічала ні Сухомлинського, ні інших учителів-новаторів.

Випередили час і соціально-педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського. Створена у незалежній Українській державі соціальна педагогіка спирається на його погляди про громадянське виховання, гармонію стосунків особистості та соціального середовища, профілактику девіантної поведінки підлітків, роль сім'ї в соціалізації дитини та ін.

Тема 12. Розвиток системи соціальної допомоги у Радянській Україні

1. Аналіз системи соціального забезпечення в перше десятиріччя після встановлення Радянської влади в Україні
2. Завершення формування української радянської системи соціального захисту в 30-ті роки
3. Соціальна допомога в роки другої світової війни та повоєнний час

1. Аналіз системи соціального забезпечення в перше десятиріччя після встановлення Радянської влади в Україні

Перша світова війна, революція, громадянська війна привнесли в Україну драматичні соціально-економічні зміни. У 1922 р. Україна увійшла до складу Радянського Союзу. Процеси, що відбувалися в житті суспільства, зумовлювали зміни в соціальній структурі населення. Розвиток народного господарства, індустріалізація, колективізація супроводжувалися зростанням в Україні чисельності робітничого класу, зрушеннями в середовищі селянства. На зміну дореволюційному розшаруванню (батраки, бідняки, середняки, куркулі) було сформовано нову соціальну верству – колгоспне селянство. Масова міграція сільського населення у міста спричинила напружене становище з працевлаштуванням та житлом.

В умовах нового державного утворення змінилась структура управління і господарювання, суспільні відносини, модель соціальної допомоги. Її попередні форми, а також назви органів і структур були визнані не відповідаючими соціалістичному розумінню завдань соціального забезпечення і є пережитком старого часу, коли соціальна допомога мала характер милостині, благодійності.

У державі швидко відбувалось ототожнення суспільства і держави, внаслідок цього, у системі допомоги і захисту починала домінувати держава. Вона стає головним суб'єктом допомоги, причому церква і громадські організації, а також приватні особи як партнери були усунені від цієї діяльності.

Такий підхід призвів до того, що суспільна опіка, яка охоплює різні сфери людської діяльності, практично зводилася лише до проблем соціального забезпечення. Відбувалось звуження парадигми допомоги, багато видів соціального патронажу, що виникли еволюційним шляхом, у суспільній практиці втрачалось.

Після жовтневого перевороту була створена нова структура, яка зайніялась скасуванням чинних органів допомоги з перерозподілом коштів і майна на потреби держави. Спочатку нею виявилось Міністерство, а згодом – Народний комісаріат державної опіки (НКДО). Серед ліквідованих установ перебували благодійні організації й товариства допомоги інвалідам. Їх відмінили 19 листопада 1917 р. А вже до кінця січня 1918 р. було зламано всю попередню систему опіки. Замість скасованих відомств у НКДО утворювалися відділи, які мали курирувати проблеми соціальної допомоги певної категорії нужденних, – відділи з охорони материнства та дитинства, відділ опіки неповнолітніх та інші.

До березня 1918 р. були сформовані основні напрямки діяльності у сфері державного соціального забезпечення: видавання пайків родинам фронтовиків, надання сховища для скалічених на війні і призначення їм пенсій; коригування діяльності навчальних закладів державної опіки. Для розв'язання проблеми фінансового та матеріального забезпечення соціальних заходів, НКДО вдавався до цільового перерозподілу матеріальних засобів, організації благодійницьких лотерей до введення податку на публічні видовища і розваги.

З квітня 1918 р. починає здійснюватися цілеспрямована державна підтримка нужденних як засіб проведення соціальної політики. У цей час був утворений Наркомат соціального забезпечення (НКЗС), який визначив нову стратегію соціальної допомоги, виходячи із завдань побудови соціалістичного суспільства більшовицького зразка. Відтак почав формуватися класовий підхід у наданні різних видів допомоги. Нове законодавство встановлювало основні види соціального забезпечення, на які могло розраховувати трудове населення: медична допомога, видача допомоги і пенсій (у зв'язку із старістю, втратою працевдатності, вагітністю, народженням дітей).

Поступово сформувалась і адміністративна система радянського соціального забезпечення. Значну роль у цьому відіграв І з'їзд комісарів соціального забезпечення (червень 1918 р.). З'їзд визначив організаційну структуру управління соціальним забезпеченням, його центральних, губернських та повітових органів. Зроблено спробу розмежувати повноваження НКЗС з іншими комісаріатами. На середину 1918 р. НКЗС розвивав свою діяльність у таких напрямках: охорона матері та немовляти; робота у дитячих будинках; діяльність із забезпечення неповнолітніх, звинувачених у протиправних діях; роздавання продовольчих пайків; забезпечення скалічених вояків; медична допомога.

Діяльність у сфері соцзабезпу і видача різного роду допомоги, здійснювалася різними відомствами – Комісаріатом праці (надавав допомогу безробітним), Біржею праці, Комісаріатом землеробства та ін., що призводило до дублювання певних функцій. Стратегію соціального забезпечення суттєво змінила нова економічна політика (неп), введена в дію на початку 20-х рр. Основними напрямками діяльності НКЗС у той період були: забезпечення селянства та осіб «самостійної праці» в порядку обов'язкової взаємодопомоги; кооперація інвалідів; соціальне страхування робітників; державне забезпечення родин червоноармійців у містах. Разом з цим, органам НКЗС доручалися наступні види робіт: надання «допомоги жертвам контрреволюції», боротьба з жебрацтвом та проституцією, допомога під час стихійних лих, опіка та піклування.

Допомогу «жертвам контрреволюції» розпочато з 1918 р., коли при губернських та повітових відділах НКЗС були створені спеціальні відділи. До цієї категорії населення належали постраждалі радянські службовці, політичні амністовані, політичні емігранти, політичні біженці, а також сім'ї зазначеного кола осіб. Згідно з постановою уряду їх забезпечували роботою, одягом, житлом, медичною і грошовою допомогою, оформляли їм пенсії, направляли дітей до притулків тощо.

Діяльність, спрямовану на ліквідацію різних проявів соціальної патології – жебрацтва, проституції – НКЗС здійснював разом з Наркоматом охорони здоров'я. Як засіб боротьби з професійним жебрацтвом трудова допомога надавалась з 1919 р. У спеціальних розподільниках жебраків залежно від працевдатності розподіляли по різних типах закладів. Одним із важливих напрямків діяльності державних органів соціального забезпечення у 20-ті рр.

була боротьба з дитячою безпритульністю. Ця проблема вирішувалась через відкриття дитячих будинків, трудових комун, виховних колоній. Тривав пошук шляхів соціального виховання.

У липні 1920 р. Наркомос УРСР видав «Декларацію про соціальне виховання дітей». У ній визначалися основні принципи політики Радянської України у галузі освіти і виховання підростаючого покоління.

Певне значення для розвитку діяльності з порятунку дітей мало створення дитячої соціальної інспекції при відділі Правового захисту дітей Нарком освіти. Вона проводила боротьбу із жебракуванням, безпритульністю, проституцією, спекуляцією, правопорушеннями, експлуатацією дітей, жорстоким ставленням у сім'ях.

Заслуговує на увагу досвід роботи самих інспекторів – братів і сестер соціальної допомоги. Вони відвідували майстерні, сім'ї, установи; затримували малолітніх правопорушників і направляли їх в дитячі приймальники-роздільні. Безпритульних дітей-сиріт і тих, що перебували в дитячих закладах, влаштовували в сім'ї.

Важливим напрямком соціальної допомоги була підтримка селянства. У середині 20-х рр. воно стало головним об'єктом діяльності НКЗС, який сприяв організації селянської громадської взаємодопомоги (СГВ). Вона була узаконена у травні 1921 р., а вже у 1922 р. розгорнулась активна робота із створення селянських комітетів громадської взаємодопомоги. На них були покладені функції самозабезпечення і патронажу нужденних.

Головними формами діяльності таких комітетів були: надання індивідуальної допомоги червоноармійцям, інвалідам (грошова допомога, позики, трудова допомога); соціальна взаємодопомога (громадська оранка, запасні склади, підтримка шкіл і лікарень, хат-читалень, будинків для інвалідів); правова допомога (захист інтересів мало імущих при стягуванні податків, наділенні землею, лісом).

Селянські товариства взаємодопомоги організовувались з метою стабілізації соціального становища на селі. На відміну від колишньої селянської допомоги і взаємодопомоги (XIX – поч. XX ст.) тепер організація комітетів стає обов'язковою повинністю. Тобто держава вирішила допомогти певним групам селян за рахунок коштів інших груп, сама нічого не вкладаючи, хоч податки на селян були на той час головним джерелом наповнення Держбюджету.

Після організації колгоспів відбулися зміни у формах соціальної допомоги на селі. До діяльності селянських товариств були віднесені каси взаємодопомоги колгоспників. Така переорієнтація пов'язана з тим, що почав намічатися перехід від індивідуальних методів допомоги до колективних, а контроль покладався на народні комісаріати соціального забезпечення.

2. Завершення формування української радянської системи соціального захисту в 30-ті роки

У 30-ті рр. основним завданням соціального забезпечення проголошувалась робота із працевлаштування і навчання інвалідів; забезпечення сімей

червоноармійців, забезпечення пенсіями інвалідів війни, сімей, члени яких загинули на війні, непрацездатних; організація кас взаємодопомоги у колгоспах; надання допомоги сліпим і глухим; сприяння кооперативам інвалідів. У цей період отримали розвиток різноманітні кооперативи і громадські організації людей з обмеженими фізичними можливостями: Українське товариство сліпих, об'єднання глухоніміх.

Ці громадські організації займались створенням артілей і кооперативів, вирішуючи питання застосування інвалідів до праці. Вони сприяли проведенню державними органами заходів лікувального характеру, протезування, навчання, перенавчання і направлення на роботу. Ці організації користувались цілим рядом пільг при оподаткуванні, оренді приміщень, медико-санітарному обслуговуванні, квартирплаті і т.п.

У сфері добробуту народу головна увага зосереджувалась на підвищенні оплати праці низькооплачуваним категоріям робітників. Певною надбавкою до реальних доходів трудящих були суспільні фонди споживання – видатки на виплати пенсій, стипендій, оплату відпусток, різні види соціальних допомог, на утримання закладів охорони здоров'я, освіти, культури. Прийняті у 1928-1932 рр. законодавчі акти стали основою для подальшого розроблення законодавства стосовно пенсійного забезпечення по старості в наступні роки.

У 1937 р. вийшло нове положення про Народний комісаріат соціального забезпечення, за яким коло завдань НКЗС розширювалося: державне забезпечення інвалідів праці та інших категорій; організація матеріально- побутового, культурного, лікувально-оздоровчого та санаторно-курортного обслуговування; керівництво діяльністю установ соціального забезпечення, роботою лікарсько-трудової експертизи (ЛТЕК), підготовкою кадрів працівників соціального забезпечення; затвердження законів із соціального забезпечення. Під контролем НКЗС перебувала Рада кооперації інвалідів, Союз кас взаємного страхування та взаємодопомоги кооперації інвалідів, Товариство сліпих, Товариство глухоніміх.

В довоєнний період помилкою було намагання влади замкнути всю діяльність із соціальної допомоги та соціального забезпечення виключно на державі, згорнувши роботу громадських, благодійних організацій та приватних осіб. Здійснення політики соціального забезпечення лише на основі держбюджетних коштів під силу економічно розвинутим країнам. Негативною стороною соціальної політики 20-30-х рр. визнається і практика вирішення соціальних проблем одних категорій людей за рахунок прав і свобод інших. Багато служителів церкви виявились вигнаними із своїх церков і залишились без засобів до існування. За інструкцією влади прийняти їх на роботу можна було лише за умови зренчення віри.

3. Соціальна допомога в роки другої світової війни та повоєнний час

З початком ІІ світової війни усе життя й діяльність багатомільйонного населення було переведено на її засади. У тилові райони країни евакуювалися промислові підприємства, кваліфіковані спеціалісти, діячі науки і культури.

Всього у міста і села Російської Федерації, Казахстану, республік Середньої Азії було переселено 3,5 млн. українського населення.

Таким чином, здійснювалася величезна робота з переміщення і обслуговування евакуйованого цивільного населення: необхідно було надати тимчасове житло, організувати харчування, працевлаштування, видачу товарів повсякденного попиту, виплату допомог і пенсій. Здійснювалося квартировлаштування евакуйованого населення в місцевих сім'ях, з ними ділилися харчами й одягом.

Воєнні та політичні події спричинили появу значної кількості біженців. Уже в 1939-1940 рр. з Галичини до Польщі перейшло 20-30 тис. укр. політичних біженців. Після окупації Польщі німцями для задоволення потреб українського народу у Генеральному губернаторстві, створеному на її території, виникли комітети самодопомоги. Особливе значення в цей період мала діяльність Червоного Хреста України. Товариство Червоного Хреста України підготувало і направило на фронт тисячі медичних сестер, санінструкторів та сандружинниць. Вони були поруч із бійцями, брали участь у підпіллі, працювали в санітарних поїздах. Активісти Червоного Хреста брали безпосередню участь у наданні допомоги пораненим і хворим воїнам на полях битв, при їх транспортуванні в тил, в госпіталях, а також в наданні допомоги населенню, що постраждало від нальотів та воєнних дій.

У 1945 р. у Червоному хресті була організована спеціальна служба розшуку, яка займалась з'ясуванням долі військовослужбовців та цивільних осіб, які пропали безвісти (що дає право на отримання різного роду компенсацій).

З початком війни 1941-1945 рр. вийшла низка указів стосовно соціального забезпечення родин фронтовиків. Перший з них 26 червня 1941 р. (на четвертий день після початку війни), він регламентував порядок виплати грошової допомоги родинам фронтовиків. Указом 1942 р. внесено деякі уточнення у цей порядок. У 1943 р. прийнято постанову Рад наркому СРСР «Про пільги для родин військовослужбовців, що загинули та пропали безвісти на фронтах Вітчизняної війни».

Ще один комплекс проблем - соціальна допомога та соціальна реабілітація поранених. Восени 1941 р. були створені комітети допомоги з обслуговування хворих та поранених бійців Червоної Армії. У 1942 р. Держ. комітетом оборони організовано будинки для інвалідів Великої Вітчизняної війни (пізніше перетворені в трудові інтернати). У них скалічені вояки готувалися до подальшої трудової діяльності, отримували трудові фахи, проходили перепідготовку.

Нових рис і масштабів набули і проблеми охорони дитинства та опікування сиротами. Завдання полягало і в евакуації вихованців дитячих будинків у глиб країни й у відкритгі нових закладів. На 14 грудня 1941 р. було евакуйовано 664 дитячі будинки з 7887 вихованцями. У постанові РНК СРСР «Про влаштування дітей, що залишилися без батьків» передбачалося створення додаткової мережі дитячих будинків і участь громадян у вихованні дітей у формі опіки та патронажу.

У 1949 р. НКСЗ перейменовано на Міністерство соціального забезпечення, а з кінцем 50-х рр. розпочався новий етап розвитку соціального забезпечення в СРСР. У 1956 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон про державні пенсії, за яким розширилося коло осіб, яким надається пенсія й в самостійну галузь виділилося законодавство про соціальне забезпечення.

У 1961 р. змінилося положення про Міністерство соціального забезпечення, внаслідок чого його функції значно розширилися у порівнянні з положенням 1937 р. На Міністерство покладено виконання таких функцій: виплата пенсій; організація лікарсько-трудової експертизи; працевлаштування і фахове навчання інвалідів; матеріально-побутове обслуговування пенсіонерів, багатодітних і самотніх матерів; надання протезно-ортопедичної допомоги.

Найважливішою сферою діяльності соціального обслуговування населення було матеріальне забезпечення, яке здійснювалося у трьох основних напрямках: державне соціальне забезпечення, державне соціальне страхування, соціальне забезпечення колгоспників. Фінансування державного соціального забезпечення здійснювалося за рахунок союзного, республіканських та місцевих бюджетів. Фінансування державного соціального страхування забезпечувалося за рахунок страхових внесків підприємств, організацій і дотацій держави. Соціальне забезпечення колгоспного селянства здійснювалося за рахунок коштів колгоспів і дотацій з Держ.бюджету.

У 70-х рр. декларувалися такі основні засади соціального забезпечення в СРСР: загальність соціального забезпечення; різноманітність видів обслуговування; забезпечення громадян різними видами соціальної допомоги за рахунок державних і громадських коштів. Головним напрямком діяльності Міністерства соціального забезпечення на початку 80-х рр. стає соціальне забезпечення не працевлаштованого населення.

Отже, більшовицька модель політичного, економічного та соціального державного устрою виявилася нежиттєздатною. Проіснувавши понад 70 рр. тільки за рахунок примусу, насильства вона розвалилася. Утопічність ідеології, архаїчність політичної системи не дали зможи побудувати ефективну економіку. А неефективна економіка неспроможна забезпечити високий рівень соціального захисту і соціальної допомоги усім, хто їх потребує.

Незважаючи на задекларовані державні гарантії допомоги і підтримки соціально незахищеного населення, рівень соціальної допомоги у багатьох випадках (особливо колгоспникам, інвалідам, багатодітним родинам, сиротам) залишався суто символічним.

Тема 13. Актуальні проблеми соціальної роботи та соціальної педагогіки на сучасному етапі

1. Розвиток соціальної роботи в незалежній Українській державі
2. Аналіз предметної сфери соціальної роботи/соціальної педагогіки
3. Зарубіжний досвід організації соціальної та соціально-педагогічної роботи

4. Професійна підготовка соціальних працівників / соціальних педагогів в Україні
5. Соціальні служби для дітей і молоді
6. Державна служба зайнятості
7. Недержавні організації соціальної роботи
8. Волонтерство у соціальній роботі
9. Допомога держави малозабезпеченим сім'ям
10. Державна допомога інвалідам з дитинства дітям-інвалідам, «чорнобильцям»

1. Розвиток соціальної роботи в незалежній Українській державі

Соціальна робота в Україні має свої особливості, обумовлені як історичним розвитком, так і впливом сучасних світових тенденцій. Соціальна робота здійснюється в умовах гострої економічної кризи. Моральне здоров'я українського суспільства значно погіршує поглиблення соціальної нерівності, кримінальний перерозподіл народного добра. Сьогодні в умовах складної економічної ситуації, коли кількість нужденних збільшується, а економічні можливості держави зменшуються, актуальною проблемою є формування грамотної соціальної політики державою.

Держава через політику бере на себе найважливіші функції із забезпечення прав людини в соціальній галузі: запобігання подальшому погіршенню життя народу; ефективна зайнятість і обмеження надмірного зростання безробіття; створення необхідних передумов для поступового поліпшення матеріального становища, умов життя різних верств і груп людей. Перспективним шляхом соціальної політики є відмова від узагальненого принципу соціального захисту.

Серед важливих проблем соціальної політики – відсутність чітких уявлень про модель соціального захисту, пріоритет цінностей у суспільній свідомості. Актуальним завданням на сучасному етапі є переведення державної системи соціального захисту на ринкові засади, залучення громадян, роботодавців до витрат на соціальний захист, обмеження кола державної підтримки лише тими категоріями людей, які через відсутність роботи, похилий вік, багатодітність чи вади здоров'я не в змозі забезпечити себе самостійно.

Організаційна структура сучасної соціальної політики включає наступні складові компоненти:

- 1) сферу праці та заробітної плати;
- 2) соціальний захист населення;
- 3) соціальне забезпечення;
- 4) соціальну роботу.

Практичним механізмом реалізації соціальної політики є соціальна робота. Першочерговими заходами щодо формування стратегії соціальної роботи є реформування системи соціальної допомоги, розвиток адресної допомоги; соціальна підтримка сім'ї, ветеранів війни та праці, жінок, дітей і молоді; соціальний захист громадян, які потерпіли від наслідків Чорнобильської катастрофи; забезпечення інвалідам рівних з іншими громадянами

можливостей для участі в економічній, політичній і соціальних сферах життя суспільства, умов для реалізації потенційних можливостей інвалідів; соціальна підтримка громадян, звільнених у запас або відставку з військової служби, служби в органах внутрішніх справ та членів їх сімей. Соціальна робота має місце і при забезпечені розвитку ринку праці і зайнятості, попередженні і скасуванні причин соціального ризику тощо.

Підходи до класифікації інституцій соціальної роботи за різними критеріями.

За критерієм рівня діяльності, її масштабами виділяють:

- міжнародні організації (Міжнародна організація праці, Дитячий фонд ООН та ін.), діяльність яких поширюється на міжнародний простір;
- загальнодержавні організації (Міністерство праці та соціальної політики, Державний центр соціальних служб для молоді та ін.);
- регіональні організації (територіальний центр соціальної допомоги, районний відділ зайнятості населення та ін.).

За критерієм організаційних рівнів діяльності соціальних інституцій соціальної роботи виділяють:

1-й рівень: створення політики та планування, окреслює рамки, в яких існують служби (Верховна Рада та місцеві ради, Адміністрація Президента, Кабінет Міністрів);

2-й рівень: забезпеченість всебічності та широкого територіального охоплення механізмів для організації та формування служб (міністерства та відомства);

3-й рівень: утворення системи, управління цією системою, опрацювання кола проблем (Державний центр зайнятості населення, Державний центр соціальних служб для молоді);

4-й рівень: розв'язання проблеми як окремої ситуації (працюють професіонали з клієнтами: лікарі, соціальні працівники у відповідних установах та службах);

5-й рівень: розв'язання проблеми як вимоги (інформаційні, консультативні служби, відділи, які визначають суть проблеми та спрямовують клієнтів до відповідних спеціалістів).

За критерієм відомчої підпорядкованості соціальних служб та інституцій структура соціальних відомств в Україні:

Мережа соціальних відомств в Україні

1. Міністерство праці та соціальної політики:

- Державна служба зайнятості (мережа центрів зайнятості)
- Мережа обласних та міських управлінь і районних відділів соціального захисту
- Територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян: відділення соціальної допомоги; дитячі будинки-інтернати; будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; спеціальні будинки-інтернати; психоневрологічні інтернати; пансіонати для ветеранів; протезно-ортопедичні заводи; заклади спеціальної освіти.

2. Міністерство охорони здоров'я:

- Заклади охорони здоров'я (лікарняні та амбулаторно-поліклінічні заклади, станції швидкої допомоги, санаторно-курортні, аптечні, санітарно-профілактичні заклади)
- Вищі та середні спеціальні медичні заклади освіти.

3. Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму: Український державний центр соціальних служб для молоді (УДЦССМ), обласні, міські та районні центри соціальних служб для молоді.

4. Міністерство освіти і науки:

- Дошкільні заклади
- Середні заклади освіти
- Дитячі оздоровчі табори
- Школи-інтернати для дітей-сиріт
- Спеціалізовані школи-інтернати (для дітей з різними видами захворювань та дітей, які мають складнощі в навченні)
- Професійно-технічні заклади освіти
- Вищі заклади освіти різних рівнів акредитації.

5. Міністерство внутрішніх справ:

- Виховно-трудові колонії
- Спеціалізовані приймальники-розподільники для неповнолітніх.

6. Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Органи соціальної роботи в Україні є важливою ланкою в системі соціального управління суспільством. Вони розвиваються у нерозривному зв'язку з політичними, економічними, соціальними процесами. Призначення цієї роботи полягає в тому, щоб за допомогою нормативно-правових, економічних, фінансових, соціально-психологічних, організаційно-технічних засобів і важелів здійснювати підтримку і допомогу соціально вразливих груп населення чи окремих громадян.

Складовою частиною загальної системи захисту є установи, які ним безпосередньо займаються. Мета органів соціальної роботи - здійснення політики держави, громадських структур, забезпечення людей потенційними життєвими благами, сприяння нормалізації соціально-психологічних відносин між ними, розвиток самостійності в управлінні. Фактично всі організаційні структури суспільства в широкому розумінні займаються проблемами соціальної роботи. Однак у більш вузькому — вона здійснюється спеціалізованими органами, закладами, відомствами, які безпосередньо причетні до умов праці, побуту, дозвілля, охорони здоров'я, безпеки і т. ін.

Організаційна структура інститутів соціального захисту населення – це усталений, впорядкований зв'язок і взаємодія органів соціальної роботи та його суб'єктів, що забезпечують загальні умови нормального здійснення і раціональної організації системи допомоги та підтримки груп і осіб, які опинилися в стані соціального ризику відповідно до їх інтересів, потреб, можливостей. Головним призначенням структурних органів соціального

захисту є підтримка повноцінного існування індивіда через систему функціонування органів управління, яка передбачає професійну компетентність її працівників.

До 1 січня 1991 р. провідною ланкою в цій системі було Міністерство соціального забезпечення, функції якого полягали в нарахуванні й підготовці документів на виплату пенсій, частковому вирішенні проблем інвалідів та деяких інших питань. Протягом 1989-1990 рр. для матеріального забезпечення виплати пенсій було створено Пенсійний фонд України. З метою кращого соціального забезпечення інвалідів створено спеціальну структуру — Фонд соціального захисту інвалідів. Для міністерства головним завданням стала розробка соціальної політики щодо найбільш незахищених верств населення. Це відбито і в новій його назві — Міністерство праці і соціального захисту.

В апараті управління міністерства визначені важливі *функціональні обов'язки органів соціальної роботи:*

- пенсійне обслуговування і забезпечення субсидіями; соціальне обслуговування; медико-соціальна експертиза, реабілітація інвалідів і надання протезно-ортопедичної допомоги;
- підготовка законодавчих проектів з соціального захисту населення;
- соціальна допомога сім'ї і дітям; зовнішньоекономічне і міжнародне співробітництво; підготовка і перепідготовка кадрів.

Система соціального захисту в Україні перебуває в стадії зміни, оновлення, реорганізації, що зумовлено соціально-політичними й економічними процесами трансформації суспільства. Інститути державної влади структурно діляться на три гілки: законодавчу владу (Верховна рада, органи регіонального і місцевого самоврядування); виконавчу (Президент, Уряд України з відповідними інститутами управління, владними установами); судову, яка теж має свої структури.

У країні формується правова база соціального захисту населення. Прийняті й діють такі закони: «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про пенсійне забезпечення», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про межу малозабезпеченості», «Про статус і соціальний захист населення, що постраждало від Чорнобильської катастрофи», «Про основи соціальної захищеності інвалідів», та ін. Розроблені і здійснюються Державна програма зайнятості населення, Національна програма громадських робіт, Цільова державна програма зайнятості молоді, Комплексна програма розв'язання проблем інвалідності, Національна програма «Діти України» і т. д. Прийнято закони, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України про оплату праці, державну допомогу, компенсації, субсидії, пільги та іншу підтримку соціально вразливих верств і груп людей.

Формується також нова організаційна структура реалізації соціальної політики. У Верховній Раді України діють комісії з праці, соціальних питань, у справах чорнобильців, молодіжної політики. При Президентові України створено Комісію з питань соціального захисту населення, Комітет у справах

жінок, материнства і дитинства; при Кабінеті Міністрів України — Раду у справах інвалідів. Влітку 1994 р. засновано Фонд соціального захисту населення України.

Центральні органи через законодавчу ініціативу, бюджетну і кадрову політику, систему контролю та іншими засобами і способами впливають на всі ланки системи соціального захисту населення — управління праці і соціального захисту обласних, міських і районних державних адміністрацій, трудові колективи.

Причини, що обумовлюють процес розвитку недержавних організацій у соціальній сфері України:

- криза тоталітарної держави та системи соціального захисту;
- зростання недовіри до існуючих державних інституцій та закладів;
- неможливість виконання державою взятих на себе зобов'язань у сфері соціального захисту;
- прагнення людей реалізувати свої інтереси та задоволити наявні потреби; намагання знайти інших людей, що мають аналогічні проблеми.

У розв'язанні гострих соціальних проблем українського суспільства, дедалі більшого значення, поряд з удосконаленням державної системи захисту населення, набуває відродження розвитку благодійної діяльності різних організацій та установ, спеціалізованих громадських об'єднань і приватних осіб. Суб'єктами соціальної і соціально-педагогічної діяльності в Україні є спеціалісти і волонтери всіх трьох секторів суспільства: державного, комерційного і громадського, у функціонуванні і розвитку яких є проблема їх гармонійної взаємодії.

Крім об'єктів та суб'єктів до структури соціальної роботи належить і соціальна ситуація, яка, окреслюючи конкретний стан проблеми у конкретного клієнта соціальної роботи, орієнтує, на що має бути спрямована соціальна допомога в даному випадку. Отже, соціальна ситуація клієнта є предметом соціальної роботи, полем докладання зусиль соціального працівника.

Провідним державним органом з цих питань є Міністерство праці і соціального захисту населення, рівень компетенції якого визначається Верховною Радою, Президентом і Кабінетом Міністрів України. Для регіонального (місцевого) рівня основні функції регламентовані вищевказаними органами і передбачають певну свободу своєї компетенції з урахуванням специфіки та можливостей територій. На них державою покладено розв'язання виробничо-економічних проблем для забезпечення соціальних завдань; планово-управлінську діяльність, згідно з якою здійснюється гнучка політика адміністративних і самоврядних форм керівництва галуззю; фінансово-економічну діяльність, створення різноманітних фондів соціальної допомоги, виконання регіональних програм і т. д.; створення сприятливих умов для проживання населення та ін. Загалом через різні управлінські органи (комітети, відділи, сектори, фонди і т. д.), що мають певні рівні функціональних обов'язків, розв'язуються проблеми соціальної захищеності людини.

Соціальна робота в Україні протягом останніх десятиріч почала формуватися у трьох основних значеннях: як професійна діяльність, як галузь наукових знань (наука) та як навчальна дисципліна.

Так формується і функціонує теорія соціальної роботи — система поглядів та уявлень щодо використання чи пояснення соціальних явищ, процесів, відносин, пов'язаних з діяльністю відповідних органів і служб соціального захисту і допомоги населенню. Отже, соціальна робота як самостійна наука і навчальна дисципліна має складну інтегральну природу. Свій творчий потенціал вона реалізує через функції: гносеологічну, організаційно-виховну, регулятивно-профілактичну, інформаційно-комунікативну, соціointеграційну, аналітико-прогностичну.

За своєю сутністю соціальна робота покликана сприяти зміцненню стабільності і безпеки суспільства. Соціальні проблеми і деформації можуть завадити економічному відродженню, політичній стабільності країни. У їх подоланні, відверненні пов'язаних з ними загроз важлива роль належить досягненню соціальної безпеки.

2. Аналіз предметної сфери соціальної роботи/соціальної педагогіки

Термін «соціальна робота» прийнятий у всьому світі і означає вияв гуманного становлення людини до людини.

Представники однієї групи науковців переконані, що *метою соціальної роботи* є оптимізація здійснення суб'єктивної ролі людей у всіх сферах життя суспільства в процесі життєзабезпечення і діяльності особистості, сім'ї, соціальних та інших груп і спільнот в суспільстві.

Представників другої групи науковців об'єднує *розуміння соціальної роботи* як своєрідного «інституту допомоги в тій чи іншій сфері», покликана допомагати у вирішенні «проблем, що відображають суспільне чи індивідуальне неблагополуччя», надавати допомогу «в реалізації соціальних прав громадян і компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних недоліків, що заважають їх повноцінному функціонуванню».

Національна асоціація соціальних працівників США розуміє соціальну роботу професійну діяльність з надання допомоги індивідам, групам і спільнотам, посилення чи відродження їх здатності до соціального функціонування та створення сприятливих соціальних умов для досягнення цих цілей.

У соціальній роботі як професійній діяльності виділяють три рівні: макрорівень – соціальна політика; мезорівень – соціальні програми регіонального, місцевого рівня і за місцем проживання; мікрорівень – соціальна робота з клієнтом.

До основних професійних завдань соціальної роботи на макрорівні російський дослідник Є.І.Холостова відносить:

- ціленаправлений вплив на формування і реалізацію соціально-економічної політики на всіх рівнях – від місцевого до державного – з метою забезпечення соціально здорового середовища життєвого існування і

життєвої діяльності людини і створення системи підтримки людей, які опинилися у скрутній ситуації;

- аналіз впливу змін, які відбуваються в соціальному розвитку суспільства чи окремого регіону, на соціальне становище різних груп населення;
- забезпечення взаємодії державних, громадських і благодійних установ у сфері соціального захисту громадян;
- розробка поряд з державними критеріями додаткових (місцевих) показників і критеріїв надання соціальної допомоги населенню.

Соціальна робота на макрорівні реалізується через систему закладів і організацій соціальної роботи у їх вертикальних і горизонтальних зразках, яку очолює Міністерство праці і соціальної політики України. Загальним критерієм ефективності соціальної роботи на макрорівні можна вважати стабілізацію негативних тенденцій у соціальному здоров'ї суспільства і його поступове поліпшення.

На мезорівні соціальна робота відображає специфіку об'єктів її діяльності, конкретних соціальних груп і направлена на профілактику важких життєвих ситуацій, реабілітацію і адаптацію окремих людей чи груп до нових незвичних умов життедіяльності. *Мета* соціальної роботи на даному рівні зводиться до:

- створення спеціалізованих соціальних служб для різних груп населення для вирішення їх типових соціальних і особистісних проблем;
- організації комплексних служб підтримки найбільш соціально незахищених (вразливих) груп населення;
- розробки технологій роботи з різними проблемними групами, допомоги їм у процесах соціальної адаптації, реадаптації і реабілітації і отримання відчутних соціальних послуг;
- розробка комплексних соціальних програм з вирішення соціальних проблем конкретної групи населення і т. п.

Мікрорівень соціальної роботи – це та ж сфера практичної психосоціальної діяльності, але в більшій мірі представлена індивідуальною роботою з клієнтами. Соціальна робота на цьому рівні направлена на вирішення наступних професійних завдань:

- надання допомоги окремій людині, яка опинилася у важкій життєвій ситуації, шляхом підтримки, консультування, реабілітації або використання інших видів соціальних послуг;
- актуалізація потенціалу самодопомоги людей, що опинилися у складній життєвій ситуації, активізація потенціалу власних сил і можливостей конкретної людини;
- здійснення профілактичної роботи з попередження виникнення факторів, які негативно впливають на життедіяльність особистості і т.п.

Діяльність спеціалістів даного рівня базується на принципах співпраці і розуміння, відкритості і конфіденційності, своєчасної соціальної допомоги і підтримки, пріоритетності профілактики психосоціальних проблем, визнання цінності особистості клієнта і значущості його проблем.

Діяльність працівників соціальних служб, незалежно від спеціалізації регламентується *принципами, які складають інваріантний професійний зміст:*

- активний характер соціальної роботи, зорієнтованої на збереження чи створення умов, які дозволяють залучати до роботи самих клієнтів як суб'єктів дії;
- цільовий характер соціальної роботи, що проявляється у формуванні принципів і положень, правових норм, які забезпечують соціальний захист різних груп населення, у здійсненні заходів з підтримки належних умов існування з врахуванням індивідуальних потреб людей;
- превентивний характер соціальної роботи, який передбачає здійснення профілактичних заходів з попередження девіантної поведінки.

Соціальна робота є універсальним видом діяльності, яка вимагає від спеціаліста знань у найрізноманітніших сферах і умінь використовувати їх на практиці.

Професійна діяльність соціального працівника характеризується трьома основними підходами при вирішенні проблеми:

1. Виховний – роль учителя, консультанта, експерта.
2. Фасилітативний – роль помічника, прихильника або посередника при подоланні труднощів чи проблем.
3. Адвокативний – роль адвоката від імені конкретного клієнта або групи клієнтів, а також помічника тих людей, які спроможні самостійно захищати свої права, допомога окремим людям у висуненні аргументів, підборі документальних і законодавчих матеріалів.

Аналізуючи сфери діяльності соціального працівника, необхідно підкреслити, що вона, обумовлюється його спеціалізацією. Сьогодні соціальні працівники спеціалізуються більше ніж по 20 напрямках. У відповідності з спеціалізацією можна виділити групи соціальних працівників, зайнятих переважно управлінською діяльністю (менеджери соціальних служб і органів соціального захисту), контактною соціальною роботою в рамках основних видів соціального обслуговування (соціально-економічні, соціально-медичні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні, соціально-правові і соціально-побутові послуги), профілактичною і превентивною профілактичною роботою і т.д. У 1992 р. з метою консолідації зусиль у становленні й розвитку соціальної педагогіки і соціальної роботи в Україні створена Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників.

3. Зарубіжний досвід організації соціальної та соціально-педагогічної роботи

Для успішності процесів становлення і розвитку соціальної роботи і соціальної педагогіки в Україні величезне значення має вивчення, осмислення і адаптація досвіду, нагромадженого зарубіжними країнами. Перші теоретичні аспекти соціальної роботи були розроблені Мері Річмонд (США) в її книзі «Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих в благодійних організаціях» (1899).

Згодом у своїй наступній роботі «Соціальні діагнози» (1917 р.) Мері Річмонд більш детально схарактеризувала свій метод соціальної роботи, який згодом отримав назву «індивідуальний метод соціальної роботи». Ідеї М.Річмонд внесли вклад в наукову розробку основ нової професії й знайшли свій подальший розвиток в школах і концепціях соціальної роботи.

Виникнення і функціонування *діагностичної* школи пов'язане з діяльністю коледжу Сміта в Нью-Йорку, в якому з 1918 р. здійснювалась підготовка соціальних працівників. Представники діагностичної школи особливу увагу приділяли внутрішньому світу клієнта, відсугаючи на другий план соціальні проблеми і соціальне середовище. Основний акцент ставився на діагнозі.

Функціональна школа бере свій початок з Пенсільванської школи соціальної роботи в 30-х рр. Виникнення даного напрямку пов'язане з посиленням інтересу до соціального середовища і процесу надання допомоги клієнту не у формі лікування, а як послуги, наданої в рамках соціальної служби.

Представниками функціональної школи була запропонована оригінальна методика надання і прийому допомоги. Для формування теоретичних засад функціональної школи мала книга Вірджінії Робінсон «Психологія змін в соціальній індивідуальній психотерапії» (1930р.). У цій роботі автор ставить клієнта в центр процесу надання допомоги, а головним засобом для здійснення змін обґрунтует динаміку у взаємовідносинах між клієнтом і соціальним працівником. Таким чином, представниками даної школи був започаткований перехід до сучасного розуміння сутності соціальної роботи і відмова від авторитарних і формальних відносин між соціальним працівником і клієнтом.

В Україні не є вирішеним як в теоретичному так і на законодавчому рівнях питання сутності соціальної роботи і соціальної педагогіки, розмежування можливих сфер їх професійної діяльності, категорій клієнтів, специфіки послуг, особливостей підготовки фахівців та їх післядипломного навчання. В різних країнах і навіть в рамках однієї і тієї ж країни можна зустріти різні підходи. У німецькомовних країнах більш поширеним є вживання терміну «соціальна педагогіка», ніж «соціальна робота». Проте міжнародним стандартам в більшій мірі відповідає вживання словосполучення «соціальна робота», що пов'язане в свою чергу, з англо-американським терміном *«social work»*.

На основі аналізу зарубіжного досвіду соціальна і соціально-педагогічна робота представляє собою особистісну службу допомоги людям і направлена на вирішення всієї сукупності проблем в контексті «особистості і навколоїшнього середовища», де в епіцентрі завжди повинна стояти людина і зусилля соціальних працівників/педагогів повинні бути спрямовані на вирішення її проблем. Поряд із допомогою людині в періоди особистісного і соціального неблагополуччя соціально-педагогічна допомога передбачає захист її прав, інтересів, людської гідності і права на гідне життя.

Соціальний працівник/педагог працює з людьми різного віку незалежно від їх соціального стану, релігійних переконань, етнічної приналежності. Клієнтом соціального педагога може бути як окрема людина, так і сім'я, група, об'єднання, організація. Новими сферами соціальної роботи стала соціальна

робота за місцем проживання (в сільській місцевості, на підприємствах, в геріатричних центрах, з біженцями, переселенцями, іноземними громадянами, на вулицях, в групах самодопомоги та ін).

Діяльність соціального працівника / соціального педагога повинна бути адресована людям в різних соціумах і в різних сферах діяльності: соціально-педагогічній, правозахисній, просвітницькій, дозвільневій, організаційно-методичній, управлінській, дослідницькій, агітаційно-пропагандистській.

Соціальний працівник / педагог може і повинен працювати в різноманітних установах (освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, комітетів у справах сім'ї і молоді, установи, що відносяться до системи органів внутрішніх справ і юстиції та ін).

У сфері практичної діяльності перед соціальними працівниками / педагогами у багатьох країнах стоять одні і ті ж завдання:

- підтримувати, підбадьорювати і стимулювати людей на розвиток їх власних сил, конструктивну діяльність, на використання наявних у них власних резервів;
- пропонувати допомогу, організовувати її, встановлювати різноманітні необхідні для цього зв'язки і контакти;
- супроводжувати людей протягом певного життєвого періоду, проявляти особисту участь, організовувати контроль за ситуацією з метою захисту клієнта;
- представляти інтереси клієнтів, які потребують допомоги, якщо останні не можуть це зробити самостійно;
- звертати увагу на можливі негативні наслідки і вносити пропозиції щодо їх попередження, пом'якшення чи ліквідації;
- викликати співчуття та активізувати людей для надання допомоги тим, хто її потребує;
- здійснювати вплив на органи влади й управління з метою поліпшення якості обслуговування і соціального захисту;
- інформувати інстанції на всіх рівнях про фактори, які негативно впливають або можуть вплинути на життєдіяльність певних груп населення.

Діяльність соціального працівника/педагога повинна зорієнтовуватись на роботу з усіма категоріями населення, дітьми, дорослими, їх сім'ями, людьми похилого віку; направлена на активізацію соціокультурних і соціально-педагогічних функцій суспільства, сім'ї, громади та особи. Соціальний працівник/педагог покликаний створювати систему соціальної допомоги розвитку і саморозвитку особистості, створювати умови найбільшого сприяння психологічному комфорту. З метою досягнення мети – допомогти людині – повинні об'єднуватися зусилля соціальних педагогів/працівників, усіх фахівців соціальної і соціально-педагогічної сфер.

4. Професійна підготовка соціальних працівників / соціальних педагогів в Україні

Україні притаманна своєрідність процесу становлення професії соціального працівника/соціального педагога: офіційне визнання професій «соціальна робота» і «соціальна педагогіка» це юридичне оформлення того, що було вже нагромаджене практикою, теорією, історією нашого народу.

Навчання соціальній роботі в кожній країні повинно базуватися на власній концептуальній моделі. В процесі визначення моделі підготовки соціальних педагогів необхідно враховувати і опиратися на економічні та соціальні реформи; так як вони впливають на сутність соціальної і соціально-педагогічної діяльності у майбутньому і на систему вимог, що пред'являтимуться до професійних працівників цих сфер.

Підготовка соціальних педагогів/соціальних працівників як напрямок професійної освіти/професійної діяльності почала формуватися на початку 1990-х рр. У квітні 1991 р. Постановою Держкомпраці СРСР Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців був поповнений кваліфікаційною характеристикою «спеціаліст із соціальної роботи», «соціальний педагог» та «соціальний працівник». Ці посади стали еквівалентом прийнятої в світі посади «соціальний працівник».

На даний час професійна підготовка фахівців соціальної сфери в Україні здійснюється у різних формах (очна, очно-заочна, заочна, вечірня, екстернат) і передбачає багаторівневий характер освіти (допрофесійна, професійна, післядипломна, підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів). Соціальні працівники мають можливість отримувати різну професійно рівневу кваліфікацію і спеціалізацію у середніх навчальних закладах (училищах, технікумах, коледжах, ліцеях) та у вищих навчальних закладах (інститутах, університетах, академіях, спецфакультетах) та ін.

На даний час в Україні можна виділити наступні рівні підготовки кадрів для соціальної сфери:

1. Допрофесійна підготовка на курсах, у школах, ліцеях. Випускники цих закладів, отримавши середню освіту, можуть працювати у відповідних закладах і обслуговувати хворих, престарілих, одиноких.
2. Навчання у середніх навчальних закладах дає можливість очолити відділення обслуговування на дому, відділення денного перебування, невідкладної соціальної допомоги та інші відділення із обслуговування хворих, престарілих, одиноких.
3. Навчання у вищих закладах освіти; особи, які мають вищу освіту, можуть навчатись на спеціальних факультетах післядипломної освіти. У свою чергу, вища професійна освіта має 3 ступені: підготовка бакалаврів (4 р.), магістрів (6 р.). Останні після отримання диплому мають право займатися навчально-педагогічною та науково-дослідницькою роботою.
4. Перепідготовка і підвищення кваліфікації працюючих спеціалістів (система різноманітних курсів, стажувань і т.д.).
5. Підготовка науково-викладацьких кадрів. На сьогодні в Україні діють вчені ради по захисту дисертацій, у яких захищаються докторські і

кандидатські дисертації із різноманітних проблем соціальної роботи та соціальної педагогіки.

В Україні підготовка і перепідготовка соціальних працівників і соціальних педагогів здійснюється різними шляхами: в університетах, педагогічних інститутах та університетах, в педагогічних та інших училищах, коледжах, на різноманітних курсах підвищення кваліфікації та ін. Форми підготовки соціальних працівників і соціальних педагогів можна умовно розділити на три рівні:

- 1) курсова або допрофесійна підготовка (курси, школи, ліцеї, коледжі);
- 2) навчання в університетах, галузевих вищих навчальних закладах на денних, вечірніх, заочних відділеннях, на дистанційній, екстернатній формі навчання;
- 3) післядипломна освіта (перекваліфікація на факультетах післядипломної освіти; особи, які мають вищу освіту, підвищення кваліфікації, оволодіння новою спеціалізацією).

Сьогодні в Україні застосовуються різноманітні форми допрофесійної підготовки, які здійснюються у наступних типах освітніх закладів:

- у загальноосвітніх закладах (школах, ліцеях, гімназіях, технікумах);
- у закладах додаткової освіти (будинках дитячої творчості, соціально-педагогічних клубах, гуртках, фахових асоціаціях, групах помічників соціальних педагогів);
- у вищих закладах освіти (факультетах майбутнього соціального педагога, очно-заочних школах соціального педагога);
- у взаємодії «загальноосвітній заклад — вищий заклад освіти» (соціально-педагогічних класах, спеціалізованих класах з конкретного профілю, педагогічних коледжах та ліцеях, школах майбутнього соціального педагога).

Завдання соціальної освіти в Україні — збалансувати складну ситуацію сьогодення, поставивши в центрі уваги людину, чия безпека, життєвий рівень, права і благоустрій бажають значно кращого. Тому навчання соціальній роботі повинно відігравати провідну роль. Для вирішення цього завдання потрібен досвід, знання, які нагромаджені в нашій країні так і за рубежем і які ми повинні навчитися використовувати і розвивати.

5. Соціальні служби для дітей і молоді

Кризові явища українського суспільства торкнулися молоді. Уряд України з моменту її проголошення незалежною державою провадить певні заходи, затверджує програми, створює відповідні структури для підтримки та допомоги молоді. Задля втілення у життя державної політики у цьому напрямку було створено Міністерство у справах сім'ї та молоді, перетворене 2000 року в Державний комітет. Теоретичне забезпечення цієї політики розробляє Український науково-дослідний інститут проблем молоді.

Створено спеціальні соціальні служби для молоді (ССМ) на обласному, міському та районному рівнях. Юридично систему ССМ було закріплено в «Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» та

Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». Затверджено і відповідне Типове положення. Метою цієї системи є створення умов для позитивної соціалізації (долучення до системи суспільних відносин) молоді.

Зміст її роботи, за визначенням Українського державного центру соціальних служб для молоді, полягає в: а) наданні соціальної, психологічної, правової, освітньої та будь-якої іншої підтримки молоді; б) реалізації права молоді на повноцінне життя; в) прищепленні їй навичок соціально схваленої поведінки; г) успішній адаптації молоді до сучасного світу шляхом використання власних ресурсів, правових засобів тощо.

Пріоритетними *напрямками діяльності* центрів ССМ є:

- соціальна підтримка молодої сім'ї;
- соціальна робота з молоддю жіночої статі;
- соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків;
- профілактика негативних явищ у молодіжному довкіллі;
- сприяння працевлаштуванню і вторинній зайнятості молоді;
- соціальна підтримка дітей та молоді з особливими потребами;
- соціальна робота з допризовною та призовною молоддю, військовослужбовцями та членами їхніх сімей, службовцями за призовом, молоддю, яка звільняється з лав Збройних Сил України;
- служба «Телефон довіри».

Однією з соціальних проблем останніх двох десятиліть є зростання кількості дітей-сиріт і так званих «соціальних сиріт» або дітей вулиці. У багатьох регіонах України ця проблема набула виняткової гостроти. Тому ще в 1997 році з ініціативи Міністерства у справах сім'ї та молоді Кабінет Міністрів затвердив «Типове положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх».

6. Державна служба зайнятості

Біржі праці існували в Україні за радянських часів у 20-і роки ХХ ст. Вони займалися працевлаштуванням тимчасово незайнятих громадян і сплачували грошову допомогу безробітним. Сучасна Державна служба зайнятості (ДСЗ) створена постановою уряду СРСР у грудні 1990 року для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки, працевлаштування і соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян. Її діяльність здійснюється під керівництвом *Міністерства праці та соціальної політики*, а також місцевих державних адміністраційта органів місцевого самоврядування і відповідно до Закону України «Про зайнятість населення».

Система ДСЗ складається з таких структурних підрозділів:

- Державного центру зайнятості;
- центру зайнятості АР Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських центрів зайнятості;

- місцевих; районних, міських і районних у містах центрів зайнятості;
- центрів організацій фахового навчання незайнятого населення і центрів фахової орієнтації;
- інспекції з контролю за додержанням законодавства про зайнятість населення.

До складу ДСЗ входять також інформаційно-обчислювальні центри, територіальні та спеціалізовані бюро зайнятості, центри трудової реабілітації населення.

Державна служба зайнятості має виконувати *такі завдання та обов'язки:*

- допомога в отриманні робочих місць тим, хто шукає роботу;
- допомога керівникам підприємств, котрі шукають працівників певного рівня кваліфікації;
- збирання інформації про попит на робочу силу та його задоволення;
- реєстрація вільних робочих місць та осіб, які шукають роботу;
- здійснення фахової підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки вивільнених працівників і безробітних;
- організація оплачуваних громадських робіт;
- сприяння створенню додаткових робочих місць для громадян, неспроможних на рівних умовах конкурувати на ринку праці;
- надання матеріальної підтримки безробітним та членам їхніх сімей тощо.

Послуги щодо забезпечення зайнятості населення, його соціального захисту надаються установами ДСЗ *безкоштовно*. Ця служба також бере активну участь у підготовці та реалізації державних і територіальних програм зайнятості населення.

7. Недержавні організації соціальної роботи

За період становлення Української держави закладів, які б обслуговували користувачів послуг соціальних служб *на комерційних засадах*, у нас, на відміну від країн Заходу, практично не з'явилося. Тому йдеться тут про *неприбуткові і некеровані державою, некомерційні організації*, які декларували вирішення соціальних проблем взагалі чи проблем окремих груп користувачів соціальних послуг як свою місію. Такі організації (НДО), зробивши на рубежі століть свої перші кроки, здебільшого продовжують свою роботу й донині, а ті НДО, що користуються регулярною державною підтримкою, є вельми ефективними.

Виникнення великої кількості різноманітних НДО, зростання їхньої активності та впливу на різні сторони суспільного життя –*найважливіша зміна у соціальній сфері* незалежної України.

Громадські організації соціальної сфери *керуються у своїй діяльності загальними для об'єднань усього неприбуткового сектору законодавчими актами України* і першочергово законами «Про об'єднання громадян», «Про благодійництво та благодійні організації».

Послуги НДО частково заповнюють прогалини у сфері послуг для користувачів, які розраховують на державну систему допомоги, але не

отримують її. Саме НДО розробляють таaproбуують *пілотні моделі та схеми роботи з клієнтами*, відповідні види послуг, котрі загалом часто невідомі працівникам державних установ.

Примітно й те, що, на відміну від практики Заходу, українські НДО соціальної сфери *мають обмежені можливості* брати участь у тендерах на отримання бюджетного фінансування для надання послуг користувачам.

Здебільшого наявні кошти розподіляються і використовуються самими чиновниками згідно зі своїми власними міркуваннями та інтересами, або ж проведення тендеру здійснюється за формально-корупційною схемою. Усе частіше з'являються проекти, які *реалізуються спільними зусиллями як громадських, так і державних організацій*. Хоч більшість українських НДО не отримують фінансової підтримки від держави (головно через те, що це не передбачено чинним законодавством), усе ж можна назвати серед них і такі, що *її отримують регулярно*. Це – організації ветеранів війни, Українське товариство глухих (УТОГ) та Українське товариство сліпих (УТОС).

Відносно новим явищем у соціальній сфері пострадянського українського соціуму є діяльність *організацій самодопомоги або взаємодопомоги*. Однією з перших організацій такого типу в Україні були «анонімні алкоголіки», які започаткували свою діяльність, спираючись на досвід подібних американських груп.

Назовемо основні типи таких груп взаємодопомоги.

1. У сфері фізичного здоров'я – групи, метою яких є задоволення потреб людей, котрі мають проблеми із здоров'ям чи доглядом за хворими родичами.
2. У сфері емоційного та психічного здоров'я відомі групи осіб, хворих на шизофренію й групи дівчат-підлітків та жінок, які зазнали сексуального насильства.
3. Групи для членів сімей, котрі мають дітей з фізичною інвалідністю, дітей з труднощами у навчанні. Такі групи діють на базі Благодійного товариства допомоги інвалідам та особам з інтелектуальною недостатністю «Джерела», у школі «Життя» (м. Київ).
4. Групи зміни поведінки об'єднують людей з різними видами шкідливої залежності. Це вище згадувані групи анонімних алкоголіків, які працюють у відділеннях «Соціотерапії», групи людей з наркотичною залежністю.
5. Групи подолання наслідків життєвих змін, що вимагають від людей пристосування. Така група (безробітних) діяла свого часу при Центрі працевлаштування Мінського району м. Києва.

8. Волонтерство у соціальній роботі

На сьогодні в Україні досить поширеним є волонтерський рух. Основні чинники його розвитку ті ж самі, що і для НДО – загострення соціальних проблем та неспроможність чинної системи соціального захисту надавати відповідні послуги вразливим верствам населення достатньо повною мірою. Волонтери відіграють надзвичайно важливу роль у багатьох неприбуткових організаціях (НДО). Значна кількість волонтерів займається соціальною

роботою як у недержавних організаціях (більшість), так і в державних, причому в усіх регіонах країни. В Україні сформована певна модель волонтерської роботи, яка охоплює ефективні механізми задіяння й відбору, навчання і супервізії підтримки та заохочення, які відносяться до основних складових та потрібних етапів менеджменту волонтерів.

За приналежністю до певної організаційної структури волонтерів України доречно розмежувати на дві умовні групи: а) ті, хто працюють при центрах соціальних служб для молоді (ЦССМ); б) ті, хто є членами різних громадських організацій. Причому волонтери другої групи такими себе не вважають, хоча під визначення «волонтер» підпадають.

Так, на початку розвитку ЦССМ (1992–93 роки) членами волонтерських груп переважно були неповнолітні і молодь (старшокласники, студенти), тобто особи без досвіду і кваліфікації у цій роботі. Але останнім часом усе частіше до волонтерських лав вступають і досвідчені фахівці (правники, лікарі, психологи, педагоги та ін.).

Українських волонтерів слушно розподілити за віковою категорією, основним місцем навчання, роботи, рівнем освіти на чотири групи:

перша – підлітки та юнаки, учні старших класів шкіл та середніх спеціальних закладів, які становлять актив різних груп при ЦССМ (у клубах молодих інвалідів, творчих об'єднаннях, школах лідерів, групах самодопомоги, молодіжних та дитячих об'єднаннях тощо);

друга – студенти вищих навчальних закладів (переважно з відділень педагогіки, психології, соціальної роботи, соціальної педагогіки), які звертаються до ЦССМ з приводу практичної допомоги у навчанні за профілем діяльності центрів або проходять в них навчальну практику;

третя – батьки проблемних дітей та підлітків (дітей-інвалідів, дітей з девіантною поведінкою тощо), які об'єднуються у групи взаємодопомоги;

четверта – волонтери-фахівці (психологи, соціологи, педагоги, соціальні працівники, правники, лікарі), які надають консультивну допомогу соціальним працівникам, іншим волонтерам чи вирішують окремі практичні завдання клієнтів соціальних служб.

Великий обсяг роботи виконують волонтери стосовно розроблення та розповсюдження друкованих агітаційних матеріалів з актуальних соціальних проблем, а також щодо проведення соціологічних опитувань соціального, екологічного та іншого спрямування. Різні міжнародні фонди при виборі партнерів в Україні надають перевагу громадським організаціям, оскільки конкретними видами соціальної роботи займається сама організація, а її члени (волонтери) виконують окремі складові цієї роботи.

Отже, робота з волонтерами – це перспективний напрям поліпшення гуманітарно-правової складової соціального забезпечення населення, що має чималий розвивальний потенціал і перспективу перетворитися в Україні у повноцінний соціальний рух.

9. Допомога держави малозабезпеченим сім'ям

Допомога призначається і виплачується у грошовій формі малозабезпеченим сім'ям, які постійно проживають на території України, мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Названий мінімум – це визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення.

Малозабезпеченю є сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний доход, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Право сім'ї на цю допомогу залежить не лише від доходів, але і від її майнового стану, зайнятості працездатних членів сім'ї та інших факторів. Ця допомога призначається відповідно до закону «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» та Постанови КМ України від 24 лютого 2003 р. №250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям». Середньо-місячний сукупний дохід сім'ї визначається згідно з методикою обчислення її сукупного доходу для всіх видів соціальної допомоги, що затверджується Мінсоцполітики, Мінекономіки, Мінфіном, Держкомстатом.

Розмір соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму, причому для різних категорій осіб він щорічно визначається Законом «Про державний бюджет».

10. Державна допомога інвалідам з дитинства дітям-інвалідам, «чорнобильцям»

Законом України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» визначено право цієї групи дітей на матеріальне забезпечення, а саме отримання щомісячної грошової допомоги, розмір якої встановлюється у відсотках до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність.

Державна соціальна допомога надається інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам віком до 18 років. За допомогою має звернутися один із батьків, усиновитель, опікун або піклувальник, який доглядає за дитиною-інвалідом вказаного віку, отримує допомогу і який не працює, не навчає (крім заочної форми), не проходить службу, не займає виборної посади і фактично здійснює догляд за дитиною-інвалідом.

Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років також призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці без збереження заробітної плати, у разі якщо дитина-інвалід потребує домашнього догляду.

Одинокій матері (одинокому батьку) надбавка на догляд за дитиною-інвалідом призначається незалежно від факту роботи, навчання, служби. Для отримання допомоги потрібно звернутися до відділу соціального захисту населення за місцем проживання (реєстрації). Державна соціальна допомога

призначається у таких розмірах: інвалідам з дитинства I групи – 100% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; II групи – 80%, III групи – 60%, на дітей-інвалідів віком до 18 років – 70% вищевказаного прожиткового мінімуму.

Надбавка на догляд за іншими дітьми-інвалідами встановлюється у розмірі:

- на дитину-інваліда віком до 6 років – 50% прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;
- від 6 до 18 років – також 50% прожиткового мінімуму для дітей цього віку.

Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства призначається на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи. На дітей-інвалідів ця допомога встановлюється на термін, зазначений у медичному висновку, але не більше як на місяць після досягнення дитиною-інвалідом 18-річного віку.

Попри надзвичайно важку економічну та фінансову ситуацію, у якій опинилася Україна, Уряд, приймаючи антикризові заходи, нескоротив пільг для найвразливіших категорій громадян, зокрема, й «чорнобильців». Працюючі пенсіонери й надалі отримуватимуть свої пенсії у повному обсязі.

РОЗДІЛ II МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінар 1. Філантропічний період в історії соціальної роботи. Виникнення елементів соціальної педагогіки

1. Архаїчний період в історії соціальної роботи й виховання.
2. Підходи світової науки до виникнення виховання як суспільного явища.
3. Особливості соціального виховання на різних етапах первіснообщинного ладу
4. Соціальне виховання та суспільна опіка у Древній Греції та Древньому Римі
5. Релігійні вірування про виховання моральних якостей та благодійність.
6. Зародження елементів соціальної педагогіки у творчості давньогрецьких та давньоримських мислителів. Висвітлення проблем соціальної допомоги

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.
2. Самостійний добір літературних джерел до теми.
3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: соціальне виховання, соціальна допомога, соціальна робота; благодійність, соціальна допомога

Література:

Основна: 2, 12, 21

Додаткова: 13, 17, 20,

Семінар 2. Організація соціальної допомоги у середньовічному суспільстві

1. Християнська церква як перший соціальний інститут.
2. Становлення і розвиток конфесійних теоретичних підходів до проблем допомоги і підтримки.
3. Педагогічні ідеї християнських теологів

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.
2. Самостійний добір літературних джерел до теми.
3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: Кирило-Мефодіївська писемна традиція, Часослов, Псалтир, «розрізна азбука», «школи грамоти», «школи книжного вчення», монастирські та парафіяльні, «Повісті минулих літ», «Златоуст», «Ізборник», «Повчання»

Література:

Основна: 11, 12, 22

Додаткова: 1, 11, 22, 25

Семінар 3. Соціальна допомога у найдревніших слов'янських обицинах і Київській Русі.

1. Формування гуманістичних традицій у древніх слов'ян.
2. Форми соціальної допомоги.
3. Основні тенденції благодійності в Київській Русі.
4. Княжа підтримка і захист.
5. Церковно-монастирські форми опіки.
6. Теоретичні аспекти соціальної роботи та їх висвітлення у творах письменників княжих часів

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.
2. Самостійний добір літературних джерел до теми.

3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: гуманістичні традиції, соціальна допомога, благодійність, княжа підтримка, княжий захист, церковно-монастирська опіка

Література:

Основна: 1,4,7,14, 17, 19, 22,25,32,36,

Додаткова: 1,3,6,10,22

Семінар 4. Соціальне виховання, соціальна робота і соціально-педагогічні дослідження в Україні в епоху Відродження (др. пол. XV-XVII ст.)

1. Особливості соціальної роботи в період Українського Відродження.

2. Філантропічні функції братств України та їх продовження у братських школах.

3. Соціальна допомога у Запорізькій Січі.

4. Приватна благодійність в Україні.

5. Створення перших вищих навчальних закладів України – Острозької та Києво-Могилянської Академій як результат філантропічної діяльності видатних українських меценатів.

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.

2. Самостійний добір літературних джерел до теми.

3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: національна самосвідомість, козацькі школи, кобзарі, лірники, козацька педагогіка, спас, гайдок, характерники, Київська братська школа, Лаврська школа, Києво-Могилянська Колегія.

Література:

Основна: 4, 13,15, 19,20,22

Додаткова: 3, 6,24

Семінар 5. Становлення державної системи благодійності у Західній Європі та Росії (з XVI до середни XVIII)

1. Обґрутування необхідності переходу до нової системи благодійності.

2. Соціальна допомога у Західній Європі.

3. Висвітлення проблем суспільної гармонії та державного виховання у соціально-педагогічній творчості.

4. Церковно-державна благодійність у Росії

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.

2. Самостійний добір літературних джерел до теми.

3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: суспільна гармонія, церковно-державна благодійність

Література:

Основна: 1,3,4,9,12,21,34,36

Додаткова: 1,6,7, 20,24,25

Семінар 6. Виникнення соціальної педагогіки/роботи як окремої галузі знань.

Характеристика провідних концепцій соціалізації особистості.

1. Розвиток провідних напрямів соціально-педагогічних досліджень XVIII-XIX ст.
2. Створення Джоном Локком першої світської системи виховання та концепції усунення бідності.
3. Ідея вільного та природовідповідного виховання в творчості Жан-Жака Руссо.
4. Соціально-педагогічна діяльність зі створення філантропічних навчально-виховних закладів (філантропіни Базедова, «Новий інститут» Оуена, товариство дворянських дівчат Бецького).
5. Характеристика соціально-педагогічних експериментів Й.Г. Песталоцці.
6. Реалізація Ф. Фребелем ідей соціалізації дитини в умовах дитячого саду.
7. П. Наторп як засновник соціальної педагогіки. Історичні аспекти виникнення терміну.

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.
2. Самостійний добір літературних джерел до теми.
3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: світська система виховання, концепції усунення бідності, програма виховання джентльмена, ідея вільного та природовідповідного виховання, педагогіка філантропізму, радикальна педагогіка, соціальна педагогіка (А.Дістервег), теорія народної трудової школи (Й. Песталоцці), індивідуалістична і соціальна педагогіка

Література:

Основна: 17,21,22,33, 36

Додаткова: 7,18,19,20,23

Семінар 7. Соціально-педагогічні дослідження в Україні (кін. XVIII-поч. XX ст.)

1. Роль національної еліти у формуванні свідомості нації.
2. Скасування кріпацтва для українців – поштовх для зростання населення.
3. Еміграція у пошуках кращої долі.
4. Основні напрями соціально-педагогічних досліджень.
5. Соціально-педагогічні ідеї К.Ушинського.
6. Соціально-педагогічні погляди С.Русової, філантропічна діяльність О.Духновича, Х.Алчевської, М.Корфа.
7. Приватна благодійність в Україні.

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.

2. Самостійний добір літературних джерел до теми.

3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: становість, монархізм, релігійність, василіани, єзуїти, дяківські школи, приходські школи, церковнопарафіяльні школи, покатоличення, мадяризація, народні училища, класичні і реальні прогімназії, класичні і реальні гімназії.

Література:

Основна: 8, 10,11, 39

Додаткова: 5, 10,11,22,24

Семінар 8. Соціальна допомога в Україні в кін. XVIII до поч. ХХ ст.

Розвиток соціальної роботи і педагогіки в період наукової революції ХХ ст.

1. Суспільна опіка на територіях підросійської України.

2. Втілення Янушем Корчаком соціально-педагогічних ідей у “Будинку сиріт”.

3. Розвиток соціальної педагогіки в Росії в першій чверті ХХ ст.

4. Соціально-педагогічні ідеї А.С. Макаренка.

5. В.О. Сухомлинський як соціальний педагог

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.

2. Самостійний добір літературних джерел до теми.

3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: суспільна опіка, соціальна допомога, приватна благодійність, філантропічна діяльність; формування особистості, громадянське середовище, педагогіка «добра», педагогіка індивідуальоні дій, педагогіка паралельної дії, суспільно-корисна праця, «зелений клас», «школа радості», дитяча кімната казки, продуктивна праця

Література:

Основна: 3,4,9,12,16, 30,34,36,38,41

Додаткова: 3,11,21,22,24, 28,29,32

Семінар 9. Розвиток системи соціальної допомоги у Радянській Україні

1. Аналіз системи соціального забезпечення в перше – третє десятиріччя після встановлення Радянської влади в Україні.

2. Соціальна допомога часів голodomору й колективізації в Україні

3. Друга світова війна як випробування радянської родини та виховного потенціалу суспільства.

64. Соціальна допомога в роки другої світової війни та повоєнний час

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.
2. Самостійний добір літературних джерел до теми.
3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: Всеукраїнська вчительська спілка, Педагогічна Академія, Народний Комісаріат Освіти, «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», педагогія, антропологія. Державна вчена рада, психорефлексологія, «центри інтересів», біогенетичний напрямок, фабрично-заводські семирічки, школи селянської молоді, школи фабрично-заводського учніства, робітничий факультет, дитячий будинок, притулок, школа-інтернат.

Література:

Основна: 22,24,34,41

Додаткова: 4,5,25,30

Семінар 10. Актуальні проблеми соціальної роботи та соціальної педагогіки на

сучасному етапі

1. Розвиток соціальної роботи в незалежній Українській державі.
2. Аналіз предметної сфери соціальної роботи/соціальної педагогіки.
3. Зарубіжний досвід організації соціальної та соціально-педагогічної роботи.
4. Професійна підготовка соціальних працівників / соціальних педагогів в Україні.
5. Законодавча база України щодо соціального захисту населення

Форми організації діяльності студентів на занятті: індивідуальні доповіді, реферування пропонованої літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Вивчення рекомендованої літератури.
2. Самостійний добір літературних джерел до теми.
3. На основі пропонованої літератури письмово доповнити ключові поняття до теми: предметна сфера соціальної роботи, організація соціальної та соціально-педагогічної роботи, професійна підготовка соціальних працівників; ультуровідповідність; гуманізація; демократизація; безперервність; етнізація.

Література:

Основна: 3,12,16,35,38

Додаткова: 2,5,22

ТЕМАТИКА ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота набуває все більшого значення й актуальності сьогодні, оскільки обсяг навчального матеріалу з правознавства досить значний, і не все можна встигнути розглянути під час аудиторних занять. Отже, правильна

організація власної самостійної роботи з боку студента є важливою запорукою успішного навчання і ефективного засвоєння ним знань.

Метою самостійної роботи є вироблення навичок опрацювання нормативно-правових актів, спеціальної літератури та інших матеріалів, необхідних для належного засвоєння предмета навчальної дисципліни, а також для розвитку сталих умінь до самостійного вивчення і викладання одержаної інформації.

Самостійна робота є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, без участі викладача. Лише у ході самостійної роботи студент має можливість розвинуті пізнавальні та виконавчі здібності, пам'ять, самостійне мислення, наполегливість, виробити вміння самостійного здобуття знань.

Під час самостійної роботи краще за все проявляються індивідуальні особливості студента, його здібності та нахили.

Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, необхідних для вивчення навчальної дисципліни чи окремої теми: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій викладача тощо. Серед них значне місце посідає саме методичні матеріали, завдання та вказівки викладача, а також рекомендована спеціальна література та нормативно-правові акти.

Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу може виконуватися у бібліотеці, навчальному кабінеті або комп'ютерному класі університету, а також у домашніх умовах.

Головне в правильній організації самостійної роботи - її планування, яке, в принципі, вже задане робочою програмою навчальної дисципліни. Приступаючи до самостійного вивчення матеріалу, перш за все треба уважно ознайомитись з джерелами, що стосуються певної теми, розподілити питання на більш та менш складні. Виконуючи самостійну роботу студент повинен законспектувати основний зміст теми, при цьому уникаючи механічного переписування джерел. Окремо слід виділяти основні теоретичні положення, ключові слова, спеціальні терміни і поняття.

Самостійна робота студента повинна розпочинатися ще до початку лекційних занять, тобто слід активно використовувати систему упереджуvalного читання підручників та навчальних посібників. Це дозволяє закласти теоретичну базу для більш глибокого сприйняття інформації під час лекцій.

Під час самостійної роботи студенту пропонуються наступні види завдань для опанування матеріалу з конкретної теми курсу:

- ✓ вивчити матеріали теми;
- ✓ скласти термінологічний словник;
- ✓ продумати відповіді на питання для самоконтролю;
- ✓ підготувати тези виступу під час аудиторного заняття і підготовити реферат з рекомендованих тем;

- ✓ виконати завдання, передбачені робочою програмою навчальної дисципліни.

Самостійна робота носить індивідуальний характер, однак можливе й колективне осмислення та вивчення навчального матеріалу. Однією з таких форм є проведення самостійної роботи студентів під керівництвом викладача, яке проводиться відповідно до розкладу навчальних занять, з метою підвищення рівня підготовки студентів, ознайомлення їх з нормативно-правовими актами та отримання необхідної допомоги з боку викладача щодо теоретичних положень окремих галузей законодавства чи аспектів їх практичного застосування.

Перевірка виконання самостійної роботи проводиться викладачем на семінарських заняттях, а також може виноситися на підсумковий модульний контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при проведенні аудиторних навчальних занять.

При підготовці до письмової контрольної роботи кожному студенту необхідно в першу чергу ознайомитись з переліком запитань, що виносяться на модульний контроль.

Практична спрямованість дисципліни «Історія соціальної роботи» визначається його змістом і співвідношенням видів занять: поєднання лекцій, практичних занять, семінарських, обговорення результатів педагогічної практики. Таким чином активізуються аналіз конкретного досвіду, самостійна навчальна і практична робота студентів.

Самостійна робота з вивчення курсу є окремою формою організації навчальних занять поряд з лекцією, практичним заняттям та ін. При цьому її суттєвими ознаками вважають обов'язковість заняття у відведеній розпорядком дня ЗВО час, роботу без безпосередньої участі викладача, але за обов'язкового його контролю. Самостійна робота сприяє формуванню у студентів інтелектуальних якостей, необхідних майбутньому спеціалістові, виховує у студентів стійкі навички постійного поповнення своїх знань, самоосвіти, сприяє розвитку працелюбності, організованості й ініціативи, випробовує його сили, перевіряє волю, дисциплінованість тощо.

Самостійна робота – навчальна діяльність студента, спрямована на вивчення та оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача, за його інструкцією і під його контролем.

Під час самостійної роботи студенти мають змогу краще використати свої індивідуальні здібності. Все це сприяє глибокому осмисленню навчального матеріалу, виробляє в студентів цілеспрямованість у здобутті знань, самостійність мислення. Самостійна робота здійснює і виховний вплив на студентів, сприяє формуванню і розвитку необхідних моральних якостей.

Студенту під час самостійної роботи доводиться вивчати різні види літературних джерел, наукової літератури, періодичної літератури, державних документів, нормативних, методичних джерел, оскільки це дозволяє їм сформувати об'єктивне уявлення про суперечливі процеси становлення і

розвитку соціальної роботи, виробити власне ставлення до педагогічних ідей і поглядів провідних українських та зарубіжних учених, практиків.

Види узагальнення роботи з науковою, навчальною, навчально- методичною літературою з курсу «Історія соціальної роботи».

Конспектування - це систематичний, логічно пов'язаний запис, що відображає суть тексту. Конспект – універсальний документ, що повинен бути зрозумілим не тільки його авторові, але й іншим людям, що ознайомлюються з ним. З цієї ж причини до конспектів можна з успіхом звертатися через кілька (або багато) років після їх написання.

Під час самостійної роботи з підручниками, навчальними посібниками, науковою літературою можна складати різні види конспектів.

План-конспект з вивчення курсу «Історія соціальної роботи» готується за допомогою попередньо зробленого плану всієї наукової праці, окремого розділу чи статті, що розробляється спеціально для написання конспекту. Кожному питанню плану в такому записі відповідає певна частина конспекту. Однак якщо пункт плану не вимагає доповнень і роз'яснень, він не супроводжується текстом.

Зміст праці закріплюється в пам'яті вже при написанні конспекту. Він учиє послідовно і чітко викладати свої думки, працювати над книгою, узагальнюючи її зміст у формулованнях плану.

За наявності навички складання конспекту не вимагає багато часу. Завдяки своїм перевагам - стисливості, простоті і ясності формулювань - він стає незамінним посібником, якщо необхідно швидко підготувати доповідь, виступ. Однак через тривалий час з моменту написання конспекту працювати з ним важко, тому що не завжди легко відновити в пам'яті зміст джерела.

Питально-відповідний конспект з вивчення курсу «Історія соціальної роботи» – один із найпростіших видів плану-конспекту. На пункти плану, виражені в питальній формі, даються точні відповіді.

Тезовий конспект з вивчення курсу – це стислий, у формі коротких тез, переказ прочитаного або почутого. Такий конспект швидко складається і запам'ятується. Студенти вчаться вибирати головне, чітко і логічно викладати думки, що дає можливість засвоїти матеріал ще в процесі його вивчення. Цей вид конспекту можна використовувати під час підготовки доповіді, виступу. Проте працювати з тезовим конспектом через певний час важко, тому що зміст матеріалу погано відновлюється в пам'яті.

Цитатний конспект з вивчення курсу «Історія соціальної роботи» створюється з уривків оригіналу – цитат, які повинні бути зв'язані одна з одною ланцюгом логічних переходів. Цей вид конспекту є найбільш ефективним у процесі вивчення й аналізу праць класиків педагогічної думки.

Недолік такого виду конспекту полягає в тому, що він не активізує увагу і пам'ять (якщо, звичайно, він заздалегідь не був покликаний стати посібником для порівняння різних точок зору).

Швидкісний конспект з вивчення курсу «Історія соціальної роботи» є ефективним під час слухання й конспектування лекцій, вимагає застосування

певних прийомів швидкісного конспектування: ранжування (виділення абзаців, спеціальна система відступів тощо), рубрикації (виділення кольором), скорочень, гіперабревіатур тощо. Розглянемо окремі прийоми докладніше.

Тематичний конспект з вивчення курсу передбачає компонування відповіді на поставлене питання або конспект навчального матеріалу теми. Складання тематичного конспекту учає працювати над темою, всебічно обмірковуючи її, аналізуючи різні точки зору на те саме питання. Створюючи тематичний конспект, студент активізує особистий досвід, спостережливість, пам'ять. Так автор конспекту поступово привчає себе мобілізувати свої знання.

Під час роботи з додатковою літературою з курсу «Історія соціальної роботи» доцільно складати *оглядовий тематичний конспект*. У *хронологічному конспекті* запис підпорядковується побудові в порядку послідовності подій.

Теза – це доказуване або спростовуване положення, що чітко визначає суть значної частини тексту і підживить до логічних висновків з вивчення курсу «Історія соціальної роботи». Тези завжди підтверджуються доказовими міркуваннями. Тези цінні, а часто зовсім необхідні для критичного аналізу книги, статті або доповіді. Суть питання ними особливо акцентується, загострюється. Тези полегшують можливість протиставити свої погляди думкам і переконанням інших. Мета дослідника – виявити помилкові судження і зробити потрібні висновки, якщо навіть вони явно не були сформульовані автором.

Процес складання тез дозволяє глибоко розібратися в питанні, всебічно продумати його, акумулюючи за допомогою тез зміст декількох книг, статей. Уміння правильно складати тези до матеріалу дозволяє судити про рівень підготовленості студента з вивчення курсу «Історія соціальної роботи», розуміння ним теми, ступінь оволодіння матеріалом і методами самостійної роботи над книгою. Хоча тези і є досить складним видом запису, вони часто доцільніше конспектів, створених з простих, а тим більше цитатних виписок.

Основні тези з вивчення курсу «Історія соціальної роботи» – це принципово важливі положення, що узагальнюють зміст джерела і у своїй сукупності носять характер головних висновків. З основних тез складають окремий самостійний запис, що відображає зміст усього матеріалу, іноді, щоправда, під тим або іншим кутом зору (тематичний запис). Заключні основні тези повинні узагальнювати зміст попередніх, забезпечуючи логіку розумового процесу.

Прості тези з вивчення курсу «Історія соціальної роботи» – це головні думки, що іноді є складовою частиною конспекту, реферату і не мають багатьох специфічних особливостей основних тез.

Тетатика завдань до самостійної роботи

1. Особливості історичного розвитку теоретичних та прикладних зasad соціальної роботи. Специфіка курсу. Основні проблеми вивчення історичних етапів розвитку теоретичних проблем соціальної роботи в Україні і за її межами.

2. Розвиток ідей благодійності в період Козацької республіки, зародження української державності.
3. Суспільні реформи Петра І та розвиток традицій благодійності на Україні в умовах Російської імперії.
4. Діяльність благодійних товариств і закладів в пореформений час (1861).
5. Визначення поняття «благодійність». Основні соціально-економічні, правові та моральні чинники зростання благодійної діяльності на межі XIX-XX ст. в Росії.
6. Соціально-економічні, правові, ідеологічні та моральні фактори становлення системи соціального піклування у період функціонування радянської влади.
7. Становлення соціальної роботи в Україні як професійної діяльності в 90-ті роки.
8. Конституційні та соціально-правові чинники розвитку соціальної роботи.
9. Підготовка соціальних працівників у вищих навчальних закладах України
9. Соціальний захист населення у скандинавських країнах (Фінляндія, Швеція, Норвегія, Данія): охорона здоров'я, пенсійне забезпечення, догляд за людьми похилого віку, дитяче дошкільне виховання, допомога багатодітним сім'ям і матерям-одиначкам, безробітним, інвалідам, страхування по причинам хвороби та нещасних випадків.
10. Система соціальної захищеності в США. Волонтерські засади соціальної роботи в США.
11. Конституційні засади сучасної соціальної політики в Україні. Мета, завдання та напрямки соціальної політики в Україні.
12. Роль та значення соціальної роботи в процесі практичної реалізації завдань соціальної політики.
13. Основні гарантії і принципи сучасного соціального забезпечення населення України. Основні види та форми соціальної допомоги населенню України. Компенсаційні заходи підтримки життєвого рівня громадян України.
14. Діяльність територіальних центрів соціального захисту населення як інститути соціальної роботи.
15. Проблеми розвитку органів соціального захисту в сільській місцевості та взаємовплив наукового та етичного підходів у дослідження бідності.
16. Сучасна сім'я і соціальна робота. Проблеми організації соціальної роботи в багатодітних та неповних сім'ях.
17. Особливості функціонування державної системи захисту материнства та дитинства в Україні. Сучасні заходи з покращення соціального захисту дітей та підлітків.
18. Система професійної підготовки соціальних працівників в Україні. Професійні вимоги до соціального працівника.

ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ РЕФЕРАТУ

Рефератом з вивчення курсу «Історія соціальної роботи» називають короткий і стислий виклад основних положень наукового дослідження, наукової праці; виклад суті будь-якого питання на основі аналізу літературних або інших джерел.

Вимоги до написання реферату:

1. Зміст реферату повинен відповідати темі, зазначеній у заголовку. Обсяг реферату може становити від 10 до 15 аркушів формату А 4 друкованого тексту.

Сторінки роботи повинні мати поля: ліве – 30 мм, верхнє та нижнє – 20 мм, праве – 10 мм. Кількість опрацьованої літератури – не менш ніж 5 джерел (крім підручників). У залежності від теми реферату список літератури може складати від 5 до 25 джерел.

2. Зміст реферату складається зі вступу, 2-3 розділів (можливі підрозділи), висновків та списку використаної літератури. У вступі зазначається актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження, подається короткий огляд-аналіз опрацьованої літератури з посиланнями на неї.

В огляді літератури потрібно вказати на значущість, новизну, переваги та недоліки розглядуваних робіт, які доцільно згрупувати таким чином: роботи, що висвітлюють історію розвитку проблеми; роботи, які повністю присвячені темі; ті, що розкривають тему частково. Закінчити огляд треба коротким висновком про ступінь висвітленості в літературі основних аспектів теми.

У кінці кожного розділу повинні бути короткі висновки. Загальні висновки до реферату повинні відповідати темі та завданням, вказаним у вступі. Список літератури повинен бути побудований за такою схемою: підручники (за абеткою), монографічна література (за абеткою), періодика (за абеткою), довідникова література (за абеткою). Нумерація джерел та літератури наскрізна.

3. Посилання на літературу вміщуються у тексті у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела у списку літератури, через кому – сторінка (з маленької літери), на яку посилається. Наприклад, [5, с. 15].

4. Реквізити реферату:

а) 1-й аркуш – титульний (не нумерується). Титульна сторінка (назва закладу, в якому навчається автор; назва кафедри (циклової комісії), на якій виконано роботу; тема реферату; прізвище, ім'я, по батькові, посада, науковий ступінь керівника роботи; прізвище, ім'я, по батькові, група, курс автора реферату; місце й рік написання)

б) 2-й аркуш – зміст реферату із зазначенням сторінки, з якої розділ (підрозділ) починається (аркуш зі змістом також не нумерується),

Зразок оформлення реферату:

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. Назва	5
1.1. Назва	5
Розділ ІІ Назва	10
ВИСНОВКИ	14

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	15
ДОДАТКИ (якщо вони є)	16

в) вступ, список літератури, висновки та додатки не мають порядкового номера у змісті реферату.

г) нумерація сторінок починається з третього аркуша (на ньому ставиться цифра 3, проставляється посередині верхнього поля;

д) кожний розділ пишеться з нової сторінки, в тексті обов'язково подаються назви розділів та підрозділів;

е) на останньому аркуші вміщується список джерел та використаної літератури;

є) у висновках даються узагальнення проблеми, яка розкривалася у змісті реферату.

ж) після списку літератури вміщаються додатки (якщо вони є), які нумеруються літерами алфавіту. У тексті обов'язково повинно йти посилання на кожен додаток, наприклад, (див. дод. А), та короткий аналіз його змісту.

5. Зразок оформлення списку літератури:

а) монографії: Хорунжий Ю. Українські меценати: Доброчинність – наша риса. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 137 с.

б) підручники, навчальні посібники: Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні: Курс лекцій. – Тернопіль, 2001. – 66 с.

в) статті у періодичних виданнях: газета: Кравченко І. Патріот, інженер, меценат // Урядовий кур'єр. – 1999. – 11 грудня;

г) журнал: Васильєва О. З історії милосердя // Соціальний захист. – 1994. – №4. – С. 71- 72.

Зверніть увагу: Якщо у списку літератури ініціали автора ставляться після прізвища (Кравченко І.), то у тексті – перед ним (І.Кравченко стверджує, що...).

6. Зразок оформлення таблиць. Якщо в тексті є таблиці, то вони оформлюються таким чином. Справа ставиться слово Таблиця 1 (якщо таблиця кілька; якщо вона одна, то просто слово Таблиця), потім подається назва таблиці з посиланням на джерело, далі наводиться сама таблиця, після неї – обов'язковий аналіз даних, наведених у ній.

Наприклад, про масштаби допомог, які надавалися безробітним, дає уявлення нижче наведена таблиця. Як бачимо з таблиці, ... Аналогічним чином оформлюються схеми, діаграми.

7. Реферат оцінюється від 0 до 15 балів. При нарахуванні балів беруться до уваги:

а) відповідність змісту реферату зазначеній темі та плану;

- б) кількість опрацьованої літератури та якість її опрацювання;
- в) наявність аналізу літератури, співставлення різних точок зору авторів, узагальнень та обґрунтованих власних висновків;
- г) кількість та якість зазначених посилань;
- д) логічний, ясний та правильний виклад матеріалу; грамотна, літературна українська мова;
- е) відповідність оформлення реферату до поданих вимог.

Тематика рефератів

1. Виникнення й розвиток благодійності в античні часи.
2. Розвиток благодійності в середні віки.
3. Розвиток благодійності в Новий час.
4. Князівська благодійність в Київській Русі.
5. Відображення ідей милосердя в пам'ятках давньоруської літератури.
6. Основні етапи розвитку благодійності в Україні.
7. Роль меценатства у розвитку вітчизняної культури.
8. Основні форми допомоги та взаємодопомоги у слов'ян.
9. Вплив введення християнства на Русі на піднесення благодійності.
10. Діяльність земств у напрямку допомоги населенню.
11. Створення та діяльність Товариства Червоного Хреста.
12. Найвідоміші українські меценати.
13. Меценатство українських гетьманів.
14. Благодійники литовсько-польської доби.
15. Допомога населенню в козацькій державі.
16. Становлення й розвиток системи соціального забезпечення населення у 1920-1930-ті роки: надбання і прорахунки.
17. Ліквідація дитячої безпритульності у 1920-1930-ті роки.
18. Соціальна політика стосовно селянства у 1920-1930-ті роки.
19. Соціальна допомога дитинству у 1920-1930-ті роки.
20. Розвиток системи соціального забезпечення населення у 1940-ві – у кінці 1980-х років.
21. Діяльність російських імператорів у напрямку благодійності.
22. Розвиток благодійності в Російській імперії у другій половині XIX – на початку ХХ ст.
23. Жіноча благодійність в історії.
24. Історія та сучасний стан соціальної роботи країнах американського континенту (країна на вибір студента).
25. Історія та сучасний стан соціальної роботи в європейських країнах (країна на вибір студента).
26. Історія та сучасний стан соціальної роботи в скандинавських країнах (країна на вибір студента).
27. Соціальні служби для молоді та дітей в Україні на сучасному етапі

28. Основні напрямки соціальної допомоги населенню України у 1920-1930-х рр.
29. Система соціального забезпечення населення України у другій половині 1940-х – у кінці 1980-х років.
30. Реформування системи соціального захисту населення в Україні в умовах незалежності.

ТЕМАТИКА ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Індивідуальне науково-дослідне завдання (ІНДЗ) є додатковою частиною самостійної роботи студента над навчальною дисципліною. Творча (евристична), наближена до наукового осмислення і узагальнення робота можлива лише як результат організації самостійного навчання з обов'язковою присутністю в ній цілей дослідження та їх досягнення за допомогою ефективних технологічних схем самоосвіти.

Крім того, така робота повинна бути індивідуалізованою, з врахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, навчальної активності тощо. Практична реалізація такого принципу навчання пов'язана із використанням в навчальному процесі індивідуальних навчально-дослідних завдань.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання є видом позааудиторної самостійної роботи студента навчального, навчально-дослідницького характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчальної дисципліни і завершується разом із складанням підсумкового заліку із даної навчальної дисципліни.

Метою ІНДЗ є самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчальної дисципліни «Історія соціальної роботи» та розвиток навичок самостійної роботи.

Зміст ІНДЗ. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах програми навчальної дисципліни, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних, семінарських занять, охоплює одну тему (декілька тем) або зміст навчальної дисципліни в цілому. Індивідуальні завдання виконують студенти самостійно під керівництвом викладача. Як правило, індивідуальні завдання виконуються окремо кожним студентом. Завдання можуть мати комплексний характер і тоді до їх виконання можуть залучатися кілька студентів. ІНДЗ виконується студентом після самостійного вивчення програмного матеріалу. У НДР необхідно розкрити основний зміст як теоретичних питань (номер питання обирається за погодженням з лектором) за допомогою рекомендованої літератури та інтернет-джерел.

ІНДЗ може виконуватися у формі *eсе* або *презентації*.

Від традиційного реферату *есе* перейняло краще: визначення мети, завдання роботи, формулювання об'єкта, предмета самостійного дослідження, структурованість, послідовність викладення теоретичного обґрунтування та практичних аргументів, критерії оцінки роботи (певні шаблони-орієнтири) тощо. Зазначене не дозволяє спокуситися до рівня бачення, що *есе* - альтернатива традиційній роботі студента.

Есе (фр. *essai* «спроба, проба, нарис», від лат. *exagium* «зважування») — *літературний жанр прозового твору невеликого обсягу й вільної композиції*. *Есе* виражає індивідуальні враження й міркування автора з конкретного приводу або предмета й не претендує на вичерпне трактування. Відносно обсягу й функції межує, з одного боку, з науковою статтею й літературним нарисом (з яким *есе* нерідко плутають), з іншого боку — з філософським трактатом.

Есе (трансформований, адаптований, змінений жанр літератури) набуває все більшої популярності як вид письмової самостійної роботи українського студента, а саме: *як твір-міркування невеликого обсягу з вільною композицією, що виражає індивідуальні враження, міркування з конкретного питання, проблеми й свідомо не претендує на повному й вичерпне трактування теми*.

Мета есе – це самостійне бачення студентом проблеми, питання, теми на підставі опрацьованого матеріалу та аргументів, у відповідності до обраного підходу, стилю.

Структура есе - це відповідь на питання або розкриття теми, що засновано на класичній системі доказів.

1. Титульний аркуш (заповнюється за рекомендованим зразком);
2. Вступ: місія студента щодо розгляду теми *есе*, його авторське бачення або сутність та обґрунтування вибору цієї теми. Мета та завдання роботи — очікуваний результат роботи в цілому та конкретні результати, які будуть отримуватися в ході розкриття теми.
3. Основна частина: теоретичні основи обраної проблеми й виклад основного питання. Ця частина припускає розвиток аргументації й аналізу, а також обґрунтування їх, виходячи з наявних даних, інших аргументів і позицій щодо питання
4. Висновок: узагальнення й аргументовані висновки до теми й т.д.

Підсумовує *есе* або ще раз вносить пояснення, підкріплює зміст і значення викладеного в основній частині.

Комп'ютерна презентація – це пов'язаний набір послідовних слайдів (кадрів) спеціального формату з лаконічною інформацією на певну тему, тобто зручний інструмент, за допомогою якого можна наочно і в доступній формі донести до глядача певну інформацію. Всі слайди зберігаються в одному файлі. Презентації можуть містити текст, графічні об'єкти (рисунки, діаграми, автофігури тощо), засоби управління, звук, відео та анімовані зображення (три останні компоненти відносяться до мультимедіа).

Слайд – це окремий кадр презентації, тобто сторінка з матеріалами, незалежно від того, буде вона використовуватись в роздрукованому або

електронному вигляді. Слайд може містити в собі заголовок, текст, графічні об'єкти, діаграми звукові фрагменти, відеокліпи. Готові слайди можна роздрукувати на прозорих плівках для звичайного проектора або на папері для використання в якості роздавального матеріалу.

Демонстрація презентацій – це процес показу слайдів у деякому порядку. Порядок може бути будь-який, який обирає доповідач. При цьому показ може управлятися як вручну, так і автоматично. Крім слайдів презентація включає роздавальний матеріал, структуру презентації, замітки.

Роздатковий матеріал – це роздруковані в компактному вигляді слайди презентації: по два, чотири або шість слайдів на одній сторінці.

Структура презентації – це документ, що містить тільки заголовки слайдів та основний текст без графічних зображень і спеціального оформлення.

Через комп'ютерні презентації студенти можуть представляти різні навчальні проекти, науково-дослідницькі роботи, розкривати теми з будь-яких навчальних предметів, досліджень, реклами, створювати й демонструвати навчальні та довідкові слайд-фільми тощо. Останнім часом презентації ефективно використовуються в освіті для представлення результатів навчальної та наукової діяльності студентами.

Метою створення навчальної презентації є формування в студентів навичок представлення результатів навчальної та наукової діяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), розвиток у них навичок творчої самостійної роботи, оволодіння новітніми інформаційними технологіями представлення даних, наукових досліджень, закріплення знань, набутих у процесі навчання дисциплін інформаційно-комунікаційного циклу.

Зміст завдань до індивідуально-дослідної роботи

1. Проаналізувати праці науковців щодо процесу соціалізації виховання у мікро- та макросередовищах (есе або презентація).
2. Здійснити аналіз основних напрямів наукових досліджень у соціальній педагогіці, скласти схему.
3. Підготувати презентацію за темою «Дві протилежні системи виховання молоді в Давній Греції».
4. Розкрити ідею сполучення розумового, морального, естетичного та фізичного виховання в Афінській педагогіці (у вигляді есе або презентації).
5. Зробити аналіз праць стародавніх мислителів про виховання (Демокрит «Фрагмент про виховання», соціальне вчення Епікура, теорія «суспільної домовленості»; Праці Сократа, Платона; Аристотеля, Катона («Повчання сину»), Квінтіліана («Про виховання оратора»)).
6. Проаналізувати підходи вчених до виникнення виховання (презентація).
7. Написати есе на тему «Передача досвіду поколінь через усну народну творчість», дібрати зразки усного фольклору.
8. Написати есе «Передача досвіду поколінь через релігійні язичницькі вірування та обряди».

9. Підготувати презентацію за темою «Розвиток освіти і виховання в період існування Київської Русі».
10. Скласти таблицю «Благодійницька робота в Київській державі».
12. Написати твір-есе «Козацтво як форма протесту українського народу проти зростаючого соціального та національно-релігійного гноблення, посилення кріпацтва і розвитку кріпосного права».
13. Дібрати приклади, що ілюструють народну виховну мудрість козацької педагогіки.
14. Скласти таблицю «Типи навчальних закладів у козацьку добу в Україні».
15. Написати есе за темою «Козацькі традиції фізичного та психофізичного загартування підростаючих поколінь».
16. Презентація на тему «Життя і педагогічна діяльність О.В. Духновича».
17. Викласти сучасні погляди на спадщину К.Д. Ушинського (презентація)
18. Зробити аналіз змісту та форм фізичного виховання дітей у «Педагогічній антропології» К.Д. Ушинського (есе).
19. Написати есе на тему «Ідея народності як основа педагогічної системи К. Ушинського».
20. Написати есе «Порівняльний аналіз поглядів К.Д. Ушинського та В.О. Сухомлинського щодо ролі вчителя, його підготовки».
21. Написати есе на тему «Особливості соціального виховного середовища в Україні після скасування кріпацтва».
22. Написати есе «Т.Г. Шевченко - ідеал втілення національного духу».
23. Про роль сім'ї, жінки-матері у правильному вихованні людини в творах Т. Шевченка «Катерина», «Наймичка», «Сова», п'єсі «Назар Стодоля» (есе).
24. Проаналізувати підручник для шкіл Т.Г. Шевченка «Буквар Южноруський»
25. Проаналізувати досвід роботи передових російських педагогів А.Ободовського, П. Гур'єва і Е. Гугеля, створення школи для малолітніх дітей, що знаходилися на патронуванні (есе).
26. Написати есе «Діяльність УНР щодо створення нової української системи виховання».
27. Написати есе «Діяльність Центральної Ради щодо створення нової української системи виховання».
28. Написати есе «Діяльність Гетьмана Павла Скоропадського щодо створення нової української системи виховання».
29. Презентація: Найважливіші віхи життя А.С. Макаренка. Завідування колонією для неповнолітніх правопорушників імені Горького.
30. Написати есе «Система індивідуального виховання в колективі».
31. Зробити змістовний аналіз книги В.О. Сухомлинського «Народження громадянин» (есе).
32. Г. Сковорода про роль педагога у вихованні молоді (есе).
33. Презентація: Виникнення інституту класного наставництва (перша половина XIX ст.) .

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ ПРОМІЖНОГО (МОДУЛЬНОГО) КОНТРОЛЮ

- 1.** Соціальна робота як вид професійної діяльності утвердила:
а)100 років тому б) 50 років тому в) 80 років тому г)120 років тому
- 2.** Хто є основоположником української школи соціальної роботи
а) Фирсов М.В. б) Коваль Л.Г. в) Зверева І.Д. г)Мигович І.І.
- 3.** Підберіть правильне визначення функціям: коммуникативна (б)
організаційна (а) прогностична (в)
а.) Характеризує соціальну роботу с позиції соціального менеджменту
б.) Забезпечує взаємодію між суб'єктами і об'єктами соціальної роботи
в.) Виконує стратегічні і тактичні завдання
- 4.** У якому році і де був відкритий перший у світі інститут соціальних працівників:
а) 1899 Амстердам б)1908 Англія в)1898 США г)1909 Німеччина
- 5.** Що є одним з найдавніших видів прояву гуманістичних якостей
а) Призирство б) Жалість в) Філантропія г) Мілостиня
- 6.** У архаїчний період благодійності самим поширеними видами допомоги було
а) Годування по домівках б) Установи для жебраків
- 7.** «Інститут старців» з'явився у
а) Архаїчний період б) Період громадської благодійності в) Період державної благодійності
- 8.** Термін «potlach» визначив а) Франц Боас б) Дж. Форд в) В. Герье Кр. Ул. Хан
- 9.** А.І.С.Р. (США), що базується на концепції соціального контролю, оформилася як ідеологія протестантів, як рух а) Квакерів б) сеттльмент, в) «батьківських опікунів» г) кальвіністів.
- 10.** В XI ст. вийшов Ізборник, який сформулював «теорію милостині» або «теорію суспільного примирення і згоди» а)1077 р. б)1076 р. в) 1079 р., г) 1078 р.
- 11.** «Руська правда» була видана а)Володимиром Мономахом б) Ярославом Мудрим в) Іваном Грозним г) Борисом Годуновим
- 12.** «Духовна дітям» була видана а)Володимиром Мономахом б) Ярославом Мудрим в) Іваном Грозним г) Борисом Годуновим
- 13.** «Домострой» був виданий у: а) IX ст. б) X ст. в) XV ст. г) VI ст.

- 14.** Завдяки яким документом при Івані Грозному було визнано регулювати піклування про жебраків з боку держави: а) Стоглав б) Домострой в) Російська правда г) Ізборник
- 15.** Коли з'явився указ про «Забранії жебраків, прикидаються каліками, про пересилання оних на колишні проживання, і про покарання їх, коли спіймані будуть в жебрацтво вдруге» а) 1667 р. б) 1697 р. в) 1691 р. г) 1678 р.
- 16.** В якому році створюється Піклування імператриці Марії Федорівни для глухонімих: а) 1898 р. б) 1990 р. в) 1896 р. г) 1997 р
- 17.** Вчення про «сяо» було розроблено:
- а) Конфуцієм б) Хамураппі, в) Тутанхамона
- 18.** При якому імператорі ще до н.е. було організовано перше благодійна установа: а) Пліній Молодший б) Імператор Август в) Марк Аврелій г) Пліній Старший
- 19.** В якому році був виданий звід канонічних законів – Decretum:
- а) 1100 б) 1110 в) 1000 г) 1111
- 20.** Де зародилося поняття «філантропія»: а) Др. Рим, б) Др. Греція в) Др. Егіпет г) Др. Індія
- 21.** Закони Ману» мали місце: а) Др. Рим, б) Др. Греція в) Др. Егіпет г) Др. Індія
- 22.** «Ятрейи» - це: а) Місця по догляду за хворими б) Місця, де годували жебраків Місця в) де жебраків навчали ремеслу г) Місця, де проживали жебраки
- 23.** «Будинок Господа» був відкритий в Ліоні: а) 542 б) 524 в) 523 г) 521
- 24.** В якому році в Антверпені була заснована «Палата будинків»:
- а) 1545 б) 1458 в) 1548 г) 1485
- 25.** Ксендохій – це: а) Католицькі монастири б) Богадільні для убогих в) будинки для жебраків в) Столові для жебраків
- 26.** «Карітас» - це: а) Католицька організація б) Православна організація в) Іудейська організація г) Мусульманська організація
- 27.** Проти ідеалізації жебрацтва вступали представники: а) Православ'я б) протестантизму в) Католицизму г) Іудаїзму
- 28.** Закят – це: а) Вчення про турботу до жебраків б) Вчення про співчуття до нужденних в) Правило жертвопринесення г) Обов'язковий податок на користь жебраків
- 29.** Практика прощення боргів була поширена у: а) Стародавніх єгиптян б) Стародавніх греків в) Древніх євреїв г) Древніх римлян
- 30.** Цдака Гдола – це: а) Назва їдалень б) Назва богаділень в) Назва благодійних товариств г) Назва місць для хворих і прокажених
- 31.** Завдяки Петру I були побудовані: а) Гамівні будинки б) Прядильні будинки в) Сирітські будинки г) Будинки для хворих
- 32.** Перший в Росії притулок для незаконнонароджених дітей був заснований у: а) 1706, б) 1700, в) 1705, г) 1704
- 33.** Монополія церкви на продаж воскових свічок була введена: а) Петром I, б) Іваном Грозним в) Володимиром Великим г) Катериною II

- 34.** Долгаузи – це: а) Будинки для жінок б) Будинки для дітей в) Будинки для божевільних в) Будинки для інвалідів
- 35.** Ким був створений «Медико-філантропічний комітет»: а) Петром I, б) Олександром I в) Марією Федорівною г) Єлизаветою Олексіївною
- 36.** «Імператорська Человеколюбивое суспільство» виникло у а) 1800 б) 1802 в) 1801 г) 1803
- 37.** У структурі якого суспільства були створені: а) «Благодійний комітет» б) «Вчений комітет» в) «Опікунська комітет» г) «Юридичний комітет» д) «Імператорська Людинолюбиве суспільство», і) «Медико-філантропічний комітет» к)«Комісія прохань» л) «благодійність суспільство»
- 38.** Статутом якого князя соціальне піклування було передано в заступництво церкви: а) Князь Володимир, б) Князь Олег в) Князь Олександр Ярославович в) Князь Ігор
- 39.** Суспільство Благодійності виникло у 90-еті рр. XIX ст.. у: а) Лондоні б) Амстердамі в) Москві г) Києві
- 40.** Перший навчальний заклад орієнтований на соціальну роботу виник в 1899 р. у: а) Лондоні б) Амстердамі в) Москві г) Києві
- 41.** Загальноприйнятим класиком теорії та методології соціальної роботи є: а) Мері Річмонд б) Аліс Саломон в) Джейн Адамс г) Абрахам Флекснер
- 42.** «Гільдія сусідів » була заснована в: а) 1899 б) 1888 в) 1886 г) 1889
- 43.** В благодійній організації «Гільдія сусідів» брали участь: а) Мері Річмонд, б) Аліс Саломон в) Джейн Адамс г) Абрахам Флекснер
- 44.** Міжнародний комітет соціальних шкіл очолив в 1929 р.: а) Мері Річмонд, б) Аліс Саломон в) Джейн Адамс г) Абрахам Флекснер
- 45.** Київське товариство надання допомоги бідним виникло у: а) 1844 б) 1843 в) 1845 г) 1846
- 46.** У 1882 р на території Російської імперії були відкриті завдяки: а) І. Кронштадському б) Будинки Працьовитості в) Будинки Смирення г) Будинки Притулки
- 47.** Суспільство сестер милосердя Червоного хреста в Києві було засновано в: а) 1878 б) 1879 в) 1897 г) 1887
- 48.** У XIX ст., у Російській імперії фінансова допомога некредитоспроможним платникам податків з метою попередження руйнування їх виробництва або господарства: а) Емерітельні каси б) Позиково - благодійні капітали в) Одноразова допомога до різних свят; г) Місцеві благодійні товариства
- 49.** В якому році Бісмарк запровадив обов'язкове пенсійне страхування: а) 1889 б) 1898 в) 1880 г) 1890
- 50.** У якому місті з'явилася страхована компанія «Дністер» в 1895 р.: а) Львів, б) Білгород в) Миколаїв г) Одеса
- 51.** Кредитна справа і розвиток кооперативів в Україні виникло у: а) кінці XIX ст. б) на початку XX ст. в) на початку ХХІ ст. г) в кінці ХХ ст.
- 52.** Закон про бідних був прийнятий в Англії вб а) 1600 б) 1601 в) 1602 г) 1603
- 53.** Національна конференція добродійності і перетворення була скликана в: а) 1873 б) 1874 в) 1875 г) 1876

- 54.** У якому році в США законом про соціальне страхування були встановлені пенсії по старості і допомоги по безробіттю: а) 1935 б) 1936 в) 1937 г) 1938
- 55.** Що необхідно було мати кожному церковному приходу в Швеції з 1862 р.: а) Будинку-Столові, б) будинки- Богадільні в) Будинки-Лікарні г) Будинки для Бідних
- 56.** Громадський союз заступництва в 1866 р. створюється в: а)Лондоні, б) Амстердамі в) Стокгольмі г) Женеві
- 57.** Біхевіоризм вивчає: а) Допомогу у побутовій та господарській сферах б) Розподіл залишків продуктів в) Добровільне благодіяння г) Поведінка людини
- 58.** Першим хто став досліджувати малі групи людей був: а) Піаже Жан б) Левін Курт в) Георг Каспар г)Алвін Зандер
- 59.** У Чиказькому університеті об'єктом дослідження були: а) діти б) інваліди в) волоцюги г) вдови
- 60.** Німецький благодійний союз турботи про бідних був заснований в: а) 1881 б) 1882 в) 1879 г)1880
- 61.** Богадільні – це: а) соціальні установи для людей, які не мають родичів б) установи, де відбували покарання неповнолітні в) установи, де навчали різному ремеслу
- 62.** Девіантность – це: а) ставлення до людини б) процес утримання людей в лікувальних установах в) характеристика поведінки, яка не збігається з соціальними нормами і цінностями
- 63.** Братчина – це: а) стародавній звичай слов'ян б) система ціннісних орієнтацій в) будинки для бідних
- 64.** Соціальне страхування і соціальну допомогу надає: а) Міжнародна організація праці б) Європейський Союз в) Міжнародний Банк Реконструкції та Розвитку
- 65.** Німеччина, Франція, Бельгія, Люксембург відносяться до групи країн, де соціальний захист базується на: а) страхових накопиченнях б) договірно-страхових принципах в) змішаної групи соціального забезпечення
- 66.** У Німеччині Закон про ранній вихід на пенсію був прийнятий в: а)1982 б) 1984 в) 1948 г)1981
- 67.** Який закон регулює в Швеції соціальний захист населення з 1962 р.: а) Закон про загальне страхування б) Закон про соціальні пенсії в) Закон про соціальні допомоги
- 68.** Програма «Медікер» надає: а) право на виплату допомоги по безробіттю б) право на виплату допомоги в) право на медичне страхування особам у віці 65 років і старше
- 69.** Хто є сучасним представником соціальної роботи в Британії: а) Піаже Жан б) Левін Курт в) Франц Баас г)Алвін Зандер
- 70.** У який період соціальна робота оформилася як професійна діяльність а) 1900-1940 б)1940-1970 в)1970-1990
- 71.** В який період американська модель соціальної роботи проводила експансію: а) 1900-1940 б) 1940-1970 в)1970-1990

- 72.** В який період відбулося повсюдне поширення в системі шкіл, західної моделі соціальної роботи : а) 1900-1940 б) 1940-1970 в) 1970-1990
- 73.** Який термін з'явився в США в 1956 році: а) соціальний психолог б) соціальний працівник в) сімейний психолог г) соціальний шкільний працівник
- 74.** Служба «гайденс» - це: а) Ссоціально-консультативна служба б) реабілітаційна служба в) психолого-педагогічна служба
- 75.** Френком Парсоном була організована: а) служба «Медікер» б) служба «гайденс» в) служба «Армія порятунку»
- 76.** Хто і коли створив міжнародну організацію Червоного хреста: а) Анрі Дюнан 1919 р. б) Френк Парсонс 1918 р. в) Теодор Монуар 1917 р.
- 77.** Армія порятунку є: а) військовою організацією б) медичної організацією в) релігійної організацією г) психологічною службою
- 78.** Вільям Бут в 1865 році організував: а) організацію «Червоний хрест» б) організацію «Армію порятунку» в) товариство «Анонімні алкоголіки»
- 79.** Програма Товариства «Анонімні алкоголіки» викладена в: а) 12 кроках б) 12 планах в) 12 ступенях г) 12 гріхах
- 80.** Товариство «Анонімні алкоголіки» виникло у: а) 1933 р. б) 1934 р. в) 1935 р. г) 1936 р.
- 81.** Статут організації «Анонімні алкоголіки» викладено в книзі: а) «Анонімні Алкоголіки», яка вийшла в 1939 р. б) «12 кроків анонімних алкоголіків», яка вийшла в 1938 р. в) «Анонімні Алкоголіки», яка вийшла в 1938 р.. г) «12 кроків анонімних алкоголіків», яка вийшла в 1939 р.
- 82.** Медікер – це: а) програма медичного обслуговування інвалідів б) програма медичного обслуговування дітей в) програма медичного обслуговування військових г) програма медичного обслуговування пенсіонерів
- 83.** Медікер була створена в: а) 1966 б) 1965 в) 1967 г) 1964
- 84.** Медікейд – це: а) програма Медичного обслуговування осіб, що живуть нижче «межі бідності» б) медичного обслуговування дітей в) програма медичного обслуговування військових г) програма медичного обслуговування пенсіонерів
- 85.** Які групи населення отримували пенсійне забезпечення з другої половини 20-х рр. ХХ ст. в СРСР: а) Всі групи населення б) робітники і службовці в) селянство
- 86.** З якого року пенсійне забезпечення по інвалідності було розповсюджене на робітників усіх галузей в Радянський союзі: а) 1926 б) 1927 в) 1931 г) 1932
- 87.** З 1922 р. для самозабезпечення и патронажу сільських мешканців в СРСР були створені: а) Комітети Громадської допомоги б) Комітети народного господарства в) Комітети допомоги селянству
- 88.** Міністерство соціального забезпечення утворилося у 1949 р. в СРСР здійснювало допомогу в напрямках: а) соціальне забезпечення військовослужбовців б) соціальне забезпечення робітників та службовців в) соціальне забезпечення колгоспників г) в усіх трьох напрямку
- 89.** В якому році законом Верховної Ради СРСР було закладено початок загального пенсіонного забезпечення трудящих: а) 1954 б) 1955 в) 1956 г) 1957

- 90.** Основні напрями державної Молодіжної політики візначені законом 1992 р., який має назву: а) «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в країні» б) «Про зайнятість населення» в) «Про запровадження адресної соціальної політики»
- 91.** З якого року діє закон «Про благодійництво и благодійні організації»: а) 1997 б) 1998 в) 1999 г)2000
- 92.** У якій державі існує взаємодопомога «денна мама»: а)Німеччина б) Україна в) США г) Франція
- 93.** «Кіндер кер» це: а) американські дитячі заклади б) німецькі дитячі заклади в) англійські дитячі заклади
- 94.** Коли в США був прийнятий закон «Про Запобігання поганого поводження з дітьми та ліквідації його наслідків»: а) 1974 б) 1975 в)1976
- 95.** Сімейний проект «Мостова сім'я» був розроблений у Великобританії для того, щоб: а) допогти розмістити дітей у прійомні сім'ї б) прійомні сім'ї могли брати дітей з других країн в) після невдалого разміщення дітей у прійомні сім'ї
- 96.** Коли почали працювати хоспісні центри: а) з кінця 1970-х рр. б) з середини 1970-х рр. в) з кінця 1970-х рр.
- 97.** Мета хоспісу: а) надати допомогу безпритульним іноземцям б) надати допомогу невиліковно хворим в) надати допомогу дітям - сиротам
- 98.** Перший лікувально - педагогічний центр для сумісного життя хворих та здорових людей був заснований в Шотландії у: а) 1938 р. Гаррі Пента б) 1939 р. Карлом Кенігом в) 1937 р. Меррі Річмонд
- 99.** Який проект був розроблен в Голландії для молоді, яка не має постійного місця існування та не має судимості: а) Проект ТТ б) Проект VT в) Проект PPI г) Проект HVT д) Проект NP
- 100.** Який проект був розроблений в Голландії для дітей, які здійснюють постійну втечу з інтернатів: а) Проект ТТ б) Проект VT в) Проект PPI г) Проект HVT д) Проект NP
- 101.** Який проект був розроблен в Голландії для підлітків, які мають умовну судимість: а) Проект ТТ б) Проект VT в) Проект PPI г) Проект HVT д) Проект NP
- 102.** Термін «соціальний працівник» як юридичне визначення професії існує з: а) 1956 р. б) 1957 р. в) 1958 р.
- 103.** «Аніматор» - це: а) педагог- психолог б) організатори позаурочної діяльності дітей у вільний час в) професійні соціальні працівники
- 104.** Для виховання молоді в Швеції створені: а) підліткові клуби б) кризові центри в) притулки для підлітків
- 105.** До працівників сфери соціального забезпечення можна віднести: а) листонош б) двірників в) фармацевтів
- 106.** Яка країна витрачає більш всього відсотка внутрішнього валового продукту на освіту: а) Японія б)Франція в) Канада г) Ізраїль
- 107.** Мамзери – це: а) соціальні працівники в Ізраїлі б) дитина, яка народилась поза шлюбом в) діти, які не мають прийомних батьків

- 108.** В якій країні існують обов'язкові дитячі садки для дітей 5-6 років: а) Канада б) Німеччина в) Ізраїль г) США
- 109.** Яка країна першою включила до Конституції положення про рівність інвалідів: а) Канада б) Німеччина в) Ізраїль г) США
- 110.** Яка країна має програму «Політика відносно інвалідів», згідно з якою, кожна фірма повинна мати кількість робочих місць для інвалідів: а) Японія б) Німеччина в) Ізраїль г) США
- 111.** Яка країна працевлаштовує інвалідів, так як це вигідніше ніж сплачувати ім пенсії та видатки: а) Німеччина б) Канада в) Ізраїль г) США
- 112.** Які країни мають всі установи адаптовані для потреб інвалідів: а) Італія б) Франція в) Німеччина г) Канада д) Ізраїль і) США
- 113.** В якій країні компанії, які відмовляються надати роботу інвалідам обкладаються значним штрафом: а) США б) Японія в) Німеччина г) Ізраїль

ТЕЗАУРУС

Альтруїзм - моральний принцип, який полягає у безкорисливому служінні людям, готовність жертвувати для їхнього блага особистими інтересами; протилежний егоїзму; це поняття вводиться Контом; зацікавленість в добрій роботі інших, ніж у власному

Аніматор - фахівець з організації дозвілля

Анімація - свідома діяльність, спрямована на усвідомлення і розкриття прихованого потенціалу індивідів, груп, громад, створення умов для повнішої реалізації потенціалу різnobічних людських можливостей, здійснення соціокультурних та соціоосвітніх програм і проектів

Аномія (від франц. – відсутність закону, організації) – соціологічне й соціально-психологічне поняття, що позначає морально-психологічний стан індивідуальної та суспільної свідомості, яка характеризується розкладанням системи цінностей, обумовленим кризою суспільства. Виявляється у відчуженості людини від суспільства, апатії, розчарованості в житті, злочинності. Поняття введено Е. Дюркгеймом, теорія розроблена Р.К. Мертом.

Антропософія — релігійно-містичне світобачення, різновид теософії. Послідовники антропософії твердять, що в людині є особливі «надприродні якості», які дають їй можливість вступати у пряме спілкування з існуючим світом духів. Згідно з антропософією, фізичний світ є тільки часткове відображення духовного світу, який і керує всім через духовні істоти і сили.

Армія спасіння – міжнародна організація, яка займається благодійною та євангелістською роботою. Утворена в 1878 р. англійським священиком У.

Бутом. Її метою є боротьба зі злом і людськими стражданнями. У неї є своя програма, яка реалізується в більш ніж 100 країнах. Міжнародний центр А.С. знаходиться в Лондоні. Армія налічує 14 тис. корпусів (приходів), а також велику кількість соціальних, медичних, освітніх та інших громадських служб.

Архаїка (від гр. – старовинний, давній) – ранній етап в історії розвитку будь-якого явища

Бідність (злидениність) – показник критично низького рівня життя малозабезпечених громадян і категорії населення, недостатнього ступеня задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб; соціальний індикатор необхідності здійснення адресної соціальної допомоги, введення законодавчо установлених додаткових соціальних гарантій для найбільш уразливих верств населення. Відображає грань фізіологічного виживання людини й характеризується системою кількісних і якісних показників: співвідношенням реальних доходів на душу населення й прожиткового мінімуму, соціально-економічним потенціалом сім'ї та ін.

Біхевіоризм - розглядає особистість як об'єкт впливу зовнішніх факторів

Благодійність - особлива форма соціальної підтримки, яка заключається в безвідплатному наданні матеріальної допомоги. У ХХ ст. до 90-х років це поняття інтерпретується у вітчизняній науковій літературі як форма класового маніпулювання суспільною свідомістю в капіталістичному суспільстві; сьогодні під благодійністю розуміється некомерційна діяльність, спрямована на надання допомоги тим, хто її потребує

Богодільня - благодійний заклад для утримання осіб, з якоїсь причини непрацездатних, наприклад: пристарілих, немічних, інвалідів, калік і видужуючих (проте, не тимчасово хворих і психічно нездорових, для яких існують спеціальні установи)

Братчина - сільська община, релігійно-общинна чи міська реміснича (цехова) корпорація, що мала свого святого-патрона і річне свято. Найдавніший обрядовий звичай слов'ян. «Браття» – люди, об'єднані спільними заняттями, умовами життя; свято, святковий ритуал. Б. – так називались спільні свята у складчину: зсипщина, зсипка, мирщина (вони несли не тільки обрядовий, але й благодійний характер). У південних слов'ян Б. виражалася в піклуванні хворих і бідних, похованні умерлих.

Больниця – місце в монастирі, особливо віддалене для піклування й лікування скорбних, які не тільки тут живуть, але й подорожніх; хвора жінка.

Братський двір – слобідський двір, збудований або найнятий на суспільні слобідські гроші для зборів у справах общини. Такі двори знаходилися у кожній слободі й керувалися своїми виборними людьми.

Будинки знань – освітньо-культурні комплекси періоду розквіту стародавньої Вавилонської держави (перша половина II тисячоліття), у яких провідну роль відігравали едубби при храмах і палацах, що містилися переважно в культових приміщеннях – **зіккуратах**, в яких були бібліотеки і приміщення для занять.

Будинки мудрості – просвітницькі гуртки, в яких видатні вчені збирались для проведення дискусій. Тут також сформувалися великі сховища рукописів.

Вальдорфська педагогіка – сукупність методів і прийомів виховання й навчання, яка ґрунтуються на антропософській інтерпретації розвитку людини як цілісної взаємодії тілесних, душевних і духовних факторів. Теоретичні та практичні основи Вальдорфської педагогіки були розроблені австрійським філософом та педагогом Рудольфом Штайнером. Перша Вальдорфська школа була заснована ним разом із директором і співласником фабрики «Вальдорф-Асторія» Емілем Мольтом у м. Штутгарт 1919 року.

Взаємодопомога - діяльність індивідів, спрямована на взаємну підтримку з метою спільного виживання і збереження групи.

Взаємодія соціальна – процес спілкування, у результаті якого виробляється спільність у розумінні соціальної ситуації між його суб'єктами й досягається певний ступінь солідарності.

Віктимузація – процес і результат перетворення людини, соціальної групи на той або інший тип жертви несприятливих умов соціалізації.

Віктимність – схильність людини стати жертвою тих або інших обставин.

Віктимогенність – наявність у тих або інших об'єктивних обставинах соціалізації характеристик, рис, небезпек, вплив яких може зробити людину жертвою цих обставин.

Вільне виховання – течія в педагогіці другої половини XIX – початку XX ст., для якої характерним був крайній індивідуалізм і категоричне заперечення сувереної регламентації всіх сторін життя й поведінки дитини.

Виктимологія – наука, що вивчає різноманітні категорії людей, які стали жертвами несприятливих умов соціалізації і насильства.

Виховання (соціологічне) – відносно соціально контролюваний процес розвитку людини в ході її соціалізації.

Великодушність - позитивна моральна якість; така форма прояву людяності в повсякденних взаєминах людей, при якій гуманність перевищує міру загальноприйнятих норм або проявляється по відношенню до того, хто її не цілком заслуговує

Волонтер (лат. voluntarius – воля, бажання; voluntary – добровільний, доброволець, їти добровільно) – людина, яка з доброї волі надає допомогу іншим, не вимагаючи чогось навзапер.

Гільдійські школи – школи в середньовічній Європі, які відкривали купці, де їх діти вивчали рідну мову, рахунок, елементи геометрії й природознавство, релігію, а також граматику й елементи риторики.

Гладіатори (лат. gladiator, від gladius – меч) – у Стародавньому Римі раби; військовополонені та інші особи, яких примушували битися на арені цирку між собою або з дикими звірами.

Граматичні школи – навчальні заклади підвищеної типу, які спочатку відкривалися грецькими вчителями і були подібними до тих, що існували в інших частинах елліністичного світу.

Групи ризику - медичний і соціологічний термін, збірне визначення для представників населення, найбільш вразливих до певних медичних, соціальних обставин або впливу навколошнього середовища

Дидаскал (пайдатес) – учитель

Директивне лікування (у підході М. Річмонд) – соціальна терапія, що ґрунтуються на прямому (безпосередньому) методі впливу на клієнта з метою його залучення до вироблення та ухвалення рішень засобами умовляння, переконання, порад, пропозицій, раціональних дискусій.

Дискримінація (від лат. – розрізнення) – приниження прав якоїсь групи громадян у силу їхньої національності, раси, статі, віросповідання тощо. У галузі міжнародних відносин – надання громадянам і організаціям якоїсь держави менших прав і привileїв, ніж громадянам і організаціям іншої держави.

Еллінізм (грец. hellen – грек) – період в історії Східного Середземномор'я, Передньої Азії та Причорномор'я з часу завоювань О. Македонського (IV ст. до н. е.) до 30-х рр. н. е. Дoba Еллінізму – це історія військової та мирної колонізації греками величезних територій Східного Середземномор'я, Передньої Азії, Причорномор'я та утворення ними різних за обширами і формою правління держав.

Ефебії – з 18-ти до 20-річного віку афінські юнаки навчались в дворічному військовому державному закладі, в якому їх навчали військовій справі.

Жерці – суспільний стан чи кастова група людей, що виконували релігійні обряди. Жерці - люди, які з дитинства виховувалися в храмах, вивчали науку і магічні знання, і служили богам, головні носії і хранителі культур у всіх народів.

Індивідуальний підхід у вихованні - це психолого-педагогічний принцип, що передбачає таку організацію педагогічного впливу у виховному процесі освітніх закладів та сім'ї, яка враховує індивідуальні особливості дитини та умови її життя

Ініціація (11-15 років) – перша в історії виховання інституалізована форма соціалізації дітей, яка була системою випробувань та церемоніалу посвяти підлітків у повноправні члени суспільства. Цьому передувала тривала спеціальна підготовка, яку і можна вважати елементом соціального виховання того часу.

Інквізиція (буквально – розслідування) – створена католицькою церквою для боротьби із єрессю (відхилення від правдивої віри і церковного вчення).

Інструменталізм – новий напрям теорії прагматизму, запропонований Дж. Дьюї, згідно з яким усі види діяльності тлумачилися як інструменти, створені людьми для розв'язання індивідуальних і соціальних проблем. Метою здобуття освіти проголошувалося формування уміння пристосовуватися до дійсності, досягати прикладних цілей використовувати у якості інструментів вміння і навички діяльності.

Їдальні – заклади приватної благодійності, призначені для роздачі бідним безкоштовних обідів. Перша народна кухня відкрита 21 лютого 1872 р. у

Москві на Хитровому ринку Товариством заохочення працелюбства. У 1876 р. на Міжнародній виставці в Брюсселі модель Московської народної їдалньі удостоєна похвального відгука й бронзової медалі

Егалітізм - рівність у споживанні матеріальних благ і послуг

Заклади соціального обслуговування – державні інститути допомоги й підтримки різним категоріям населення РФ у 90-ті рр. Основні З.с.о.: центри соціального обслуговування, центри соціальної допомоги сім'ї й дітям, будинки для ветеранів війни і праці, соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, соціальні готелі, соціальні притулки для дітей і підлітків, кризові центри для жінок, геронтологічні центри, центри екстреної психологічної допомоги по телефону.

Кафедральні школи – тип церковних шкіл в середньовічній Західній Європі, які створювались при соборах, де сидів єпископ – наглядач, керівник церковного життя.

Клімат соціальний – переважна в даній групі соціальна атмосфера, що виявляється у вигляді сукупності соціальних умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності й розвитку особистості в групі.

Клініцист - практичні працівники, які проводять безпосередню роботу з індивідом, сім'єю, групою, займаються психотерапією, приватною практикою

Когнітивний напрям - досліджує внутрішні розумові процеси, як-от процес вирішення проблеми, пам'ять та мовні процеси

Колегії для юнацтва – виховні центри для дітей римської знаті. Вперше були утворені у Римі імператором Августом для молоді патриціанських родів з метою формування правлячої еліти, пізніше поширилися по всій імперії.

Концепція (від лат. – розуміння, система) – певний спосіб розуміння, трактування яких-небудь явищ, основна точка зору, панівна ідея для їхнього висвітлення; головний задум, конструктивний принцип різноманітних видів діяльності.

Лібералізм – буржуазно-ідеологічний і суспільно-політичний рух, що об'єднує прихильників парламентського ладу, буржуазних свобод і свободи капіталістичного підприємництва. Основний постулат світогляду лібералізму в межах соціальної роботи пов'язаний з питанням відповідальності й морального обов'язку держави перед особистістю за неможливість надати всі умови для її нормального існування.

Лісові школи – давньоіндійські школи поблизу міст, де навколо гуру-пустельників збиралися їхні вірні учні. Спеціальних приміщень для навчальних занять не було; навчання відбувалося на відкритому повітрі, під деревами.

Магістратські школи – початкові міські школи в Європі епохи Відродження, які утримувалися міським самоврядуванням (магістратами) та виникли внаслідок реформування цехових та гільдійських шкіл (відносилися до міського або бургерського виховання).

Мангеймська система – різновид диференційованого навчання, запропонований Йозефом-Антоном Зіккінгером в Німеччині, у м. Мангеймі. Він поділив дітей на 4 групи: 1) основні класи – для дітей із середніми здібностями; 2) класи для учнів малоздібних, які зазвичай не закінчують школи; 3) допоміжні класи – для розумово відсталих дітей; 4) класи – для обдарованих, із них 1-2 % високообдарованих. Поділ дітей здійснювався на підставі результатів психометричних обстежень і характеристик учителів.

Менеджмент у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю - управління системою соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, спрямоване на реалізацію її завдань та пошук оптимальних шляхів їх вирішення

Мережева модель общин - діє на основі координації діяльності між працюючими в общині організаціями та іншими носіями послуг

Милосердя - здатність суб'єкта до співчуття, емпатії та вираження його готовності до надання допомоги, підтримки страждаючого

Мирське піклування - територіальна система допомоги, здійснювана волосними товариствами

Монастирські школи – тип церковних шкіл в середньовічній Західній Європі, які функціонували при монастирях.

Накази громадського піклування - територіально-адміністративний орган управління установами державної допомоги

Насильство – примусовість, яку суб'єкт здійснює для досягнення поставлених цілей. Виділяються такі форми вияву насильства: фізичне, емоційне, психологічне, сексуальне. Проблеми насильства тісно пов'язані з питаннями агресії, і насильство тут виступає однією з форм вияву агресії

Національне виховання - формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної та національно свідомої людини, наділеної глибокою громадською відповідальністю, здоровими інтелектуально творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, підприємливістю та ініціативністю

Недирективне лікування (у підході М. Річмонд) – соціальна терапія, що ґрунтується на опосередкованому методі впливу соціального працівника на життєву ситуацію клієнта шляхом зміни його соціального оточення

«Нова школа» (напрям реформаторської педагогіки кінця XIX – поч. ХХ ст. на Заході) – це приватні, платні заклади, що створювались для дітей із заможних родин. У «нових школах» готували керівників для промисловості та політичних діячів. Представники «нової школи» обстоювали загальноосвітній характер початкового навчання й спеціалізований – у старших класах відповідно до нахилів та інтересів.

Одержання форм суспільної допомоги - держава бере на себе визначення напрямків соціальної політики, її планування, фінансування і реалізацію

Опіка – поняття, яке з'являється в XVII ст. і має такі смислові значення: видіння; доброзичлива увага, ставлення, заступництво; догляд, опіка, піклування; зручність. В активній професійній лексиці XIX ст.

використовується у вигляді словосполучення «суспільна опіка»

Оцінка потреб - процес збору, узагальнення та аналізу соціальними працівниками інформації щодо стану та життєвих обставин об'єкта соціальних послуг з метою визначення видів та обсягів послуг, їх впливу на процес подолання складних життєвих обставин

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація держав, створена з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки й розвитку співробітництва між державами. Головні органи ООН: Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки, Економічна й Соціальна Рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат, Штаб-квартира в Нью-Йорку.

Пансіонери приказів – стипендіати приказів суспільної опіки, які навчалися за державний рахунок у гімназіях і університетах. По закінченні навчальних закладів пансіонери зобов'язані служити за громадянським відомством не менше восьми років, отримуючи оклади відповідно до займаних посад.

Парадигма - сукупність фундаментальних наукових установок, уявлень і термінів, яка приймається і розділяється науковим співтовариством і об'єднує більшість його членів. Забезпечує спадкоємність розвитку науки і наукової творчості

Патерналізм - система відносин, яка основана на захисті, опіки і контролі старшими молодших (підлеглих), а також підкоренні молодших старшим.

Паупер - бідняк, позбавлений усіх засобів для існування

Піклування - надати увагу, зробити милість, приголубити, доглянути, поглянути

Педоном – помічник старшого вихователя; особливі державні чиновники, які спостерігали, як діти проводять вільний час, які казки читають, у які ігри граються.

Переписні книги – з'являються в період правління Федора Іоановича, який заборонив у 1597 р. перехід селян від одного поміщика до іншого.

Періодизація – поділ процесів розвитку на основні періоди, які якісно відрізняються один від одного відповідно до об'єктивних закономірностей природи й суспільства.

Період (від гр. – обхід, колообіг, певне коло часу), 1) проміжок часу, що охоплює будь-який закінчений процес; 2) етап суспільного розвитку, суспільного руху.

Погост – первісно місце «гощення», стан для князів, княжих мужів для збору податі й суду; місце, яке склалося історично для побудови церкви, у подальшому церковний двір отримав назву погост, пізніше – цвинтар при церкві.

Позиково-благодійний капітал – у XIX ст. фінансова допомога некредито спроможним податкоплатникам з метою попередження розорення їх виробництва або господарства.

Полоняничні гроші – зібрання коштів у патріарший державний приказ для викупу полонених.

Помочь (толока, толака) - взаємодопомога односельців-общинників, пов'язана з запрошенням сусідів на поспішну роботу. Спільна селянська робота на допомогу будь-кому, за участь у якій робітникам пропонувалось частування. Основні види помочей: прибирання чого-небудь (хліба, проса та ін. культур); «толоки», «зажони», покіс, молотьба, супряги (взаємне використання биків або коней для обробки землі); помочне – судове мито; допомога тому, кого невинно звинуватили; помічник – у християнському світогляді «істота», яка повинна допомогти у вихованні дітей і у всіх нуждах.

Прагматизм (від гр. πράγμα – діло, дія) – течія у філософії і педагогіці, яка базується на практиці, як критерій істинності і смислового значення.

Прагматична педагогіка базується на таких філософських засадах: спонукальною силою пізнання світу людиною виступають її потреби, а вихідною точкою всякого пізнання є людська діяльність; критерієм істинності тієї чи іншої ідеї є результати її практичного застосування, що підтверджуються експериментальним дослідженням; істина, пізнання, знання та наука служать людині для подолання труднощів і проблем; знання завжди носить практичний характер; розум, розумові здібності є результатом досвіду, активної діяльності; погляд на інтелект, розумові здібності як на основний інструмент, за допомогою якого людина розв'язує проблеми, що виникають у її житті, включаючи й пізнавальні та наукові; розуміння сутності моралі як результату поведінкових актів, що залежать від реальних дій індивіда; що демократія є моральним і етичним способом життя, спільногого існування, в межах якого кожна людина прагне до самореалізації, має самоцінність, внутрішню гідність.

Практичне виховання – виховання дітей селян і ремісників у повсякденній праці. Навички передавались від старших членів сім'ї до молодших.

Приймацтво – найдавніший громадський звичай у східних і південних слов'ян (проіснував до XIX ст.). Полягав у прийомі до сімейного кола осіб, які не мали можливості самостійно розв'язувати питання свого життєзабезпечення - діти, які залишились у силу різних причин без піклування батьків («годованці», «вихованці»), старі, які не мали родичів, робітні люди, у яких немає землі.

Прикази суспільної опіки – територіально-адміністративний орган управління закладами державної допомоги. П.с.п. утворені 7 листопада 1775 р. Катериною II. До їх складу входили: народні школи, сирітські будинки, лікарні, аптеки, богадельні, будинки для невиліковних хворих і божевільних, робітні будинки, смирильні будинки. Основні категорії нужденних: убогі, які не мають можливостей за своїми фізичними або психічними даними отримувати роботу й харчування; діти, які опікуються й виховуються в цих закладах.

Принципи «ментальної гігієни» (у підході М. Річмонд) – основоположні принципи етичного кодексу соціального працівника, а саме: симпатизувати клієнтові, віддавати йому перевагу, заохочувати клієнта, вибудовувати з ним чіткі та прозорі спільні плани

Природовідповідності принцип у вихованні – необхідність здійснювати

виховання у строгій відповідності до природного розвитку дитини, з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей.

Прихід – земська й церковна одиниця суспільного управління; церковна община, яка належить до однієї церкви.

Прихідська благодійність – система територіальної підтримки нужденних на основі конфесіонального і громадянського благоустрою. Основні форми підтримки нужденних: милостиня, безвідсоткове кредитування, матеріальна допомога, просвітницька діяльність. П.б. у XIX ст. здійснювалась на кошти від кружечних зборів, пожертвувань, членських внесків, подушного збору, відсотків з капіталу тощо. Прихідський благоустрій включав у себе такі заходи: будування храму, приходської школи та інших об'єктів конфесіонального й життєвого забезпечення.

Приходські школи – тип церковних шкіл в середньовічній Західній Європі, що утримувались священиками і розміщувалися в церковному приміщені або на квартирі священнослужителя.

Продрозкладка - (скорочення від словосполучення продовольча розкладка) – система державних заходів, здійснена в періоди військового та економічної кризи, спрямованих на виконання заготовок сільськогосподарської продукції. Принцип продрозкладки полягав в обов'язковій здачі виробниками державі встановленої («розподілити») норми продуктів за встановленими державою цінами

«Проектів метод» – запропонована У.Кілпатріком («від душі виконуваний задум») така система навчання, коли учні отримують знання і набувають умінь у процесі виконання завдань, що постійно ускладнюються і наперед плануються. Навчання повинно здійснюватись шляхом організації окремих спланованих актів, включаючи в себе постановку проблеми, складання плану її реалізації і оцінку її виконання. Керівництво самостійною діяльністю учнів при вирішенні цих проблем залишалось за вчителем.

Просвітництво – ідейна течія, яка відображала антиабсолютистські, антифеодальні настрої освіченої частини населення (друга половина XVII – XVIII століття). Представники даної течії, вчені, філософи, письменники, вважали метою суспільства – людське щастя, шлях до якого – перебудова суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом. Просвітники відзначалися розвиненим світоглядом, пропагували концепцію освіченого абсолютизму, ідею цінності людини, критикували церкву, патріотизм, осуджували експлуатацію людини людиною, утвердження самосвідомості й самоцінності особи.

Протестантизм – загальна назва ряду течій у християнській релігії, що заперечували верховенство влади папи римського, відпущення гріхів за плату (індульгенція), спрощували церковні обряди, виступали проти пишності і убранства храмів, визнавали єдиним джерелом віри святе письмо, усували посередників між людиною і Богом (церковну організацію і священників), вводили богослужіння рідною мовою (раніше на латині), сприяли перекладенню Біблії на національні мови, заперечували провіденціалізм

(наперед визначеність усього), пропагували ідею успішності і багатства, як вияву доброго відношення Бога до людини.

Професійні убогі – професійним убогим є суб'єкт, за своїм станом здоров'я здатний трудитися, але у вигляді промислу займається прошенням подаяння в тій чи іншій формі. Основні типи П.у. у XIX ст. – христорадники: богомоли, могильщики, горбачі, єрусалимці, залізничники, севастопольці, барабанщики, безрідні, складчики, погорільці, переселенці; охотники: творці, протекціоністи; убогі-каліки; убогі-діти; церковні зборщики. Як соціальне явище П.у. існують з 20-х рр. ХХ ст. Новий виток П.у. спостерігається в Україні на початку 90-х років. Основні типи П.у. у 90-і рр.: убогі-діти; убогі-інваліди; жертви: репресій, адміністрації, психіатричних лікарень, вимагання; сімейні пари: які мають дитину-інваліда, збирають кошти на дорогу операцію для дитини, біженці, що просять гроші на квиток додому, на благоустрій на новому місці; жінки: «матері-одиначки», які не мають роботи, просять на щось.

Прядильні будинки (*шпінгаузи*) – spinnhaus, прядильний будинок – місце, де в примусовому порядку жінкам, професійним убогим надавали роботу.

Рада захисту дітей – надзвичайний державний орган боротьби з дитячою безпритульністю, який в УСРР утворений у березні 1919 р., опікувався інтернатами, колоніями, дитсадками, школами, дитячими клубами та їх відділеннями

Редистрибуція - збирання воєдино більшої або меншої частини продукту, створеного в тій чи іншій людській групі, найчастіше його концепцію в руках її глави, з наступним його розподілом всередині тієї ж самої групи

Ресоціалізація - повторна соціалізація, яка відбувається протягом усього життя індивіда. Ресоціалізація характеризується змінами установок індивіда, цілей, норм і цінностей життя.

Реципрокачія - взаємність, взаємообмін, взаємозалежність; еквівалентний обмін матеріальними цінностями або послугами; залежність авторитету людини від його заслуг перед суспільством

Реформація – суспільний рух XV-XVI ст. у Західній і Центральній Європі, спрямований на боротьбу з римо-католицькою церквою (реформація – від того, що представники цього руху намагались реформувати католицьку церкву). Реформація намагалась доповнити божественні за своїм походженням істини індивідуалізмом людини «самістю», яка передбачає особисту відповідальність перед Богом без посередників.

Риторські школи – школи для молоді з аристократичних сімей, де учні навчалися укладати промови на задану тему і виголошувати їх. Вчителі риторського мистецтва давали одночасно знання з філософії, історії, права.

Рицарське виховання – передбачало формування у майбутніх рицарів кріпосницької моралі (підкоряйся сюзерену, поводься як пан із селянами), навчання манер поведінки у аристократичному товаристві, оволодіння військовим мистецтвом, необхідним для захисту існуючих порядків і країни. Виховання дворяніна: основи кохання, війни і релігії.

Робітні будинки – заклади суспільної опіки, де примусово здійснювалося

трудове виховання професійних бідних.

Синергетичний ефект – соціальний ефект, при якому результат групової роботи перевищує просто суму результатів роботи її окремих членів; при цьому учасники почують себе комфортно, упевнено, їхня активність підвищується й відбувається якісний стрибок результативності

«Сім вільних мистецтв» - сім шкільних навчальних дисциплін, які призначалися для дітей вільних громадян. Включає 2 цикли: тривіум (граматика, риторика, діалектика) та квадривіум (арифметика, геометрія, астрономія, музика).

«Сім рицарських чеснот»: 1) уміння їздити верхи; 2) плавати; 3) володіти списом; 4) фехтувати; 5) полю

Складна життєва ситуація – ситуація, яка об'єктивно порушує життєдіяльність громадянина, яку він не може самостійно подолати

Софісти – мандрівні вчителі мудрості.

Соціальна адаптація – пристосування громадян, які опинились у складній життєвій ситуації, до життєвого середовища; процес взаємодії особистості або соціальної групи з соціальним середовищем; включає засвоєння норм і цінностей середовища в процесі соціалізації, а також зміну, перетворення середовища відповідно до нових умов і цілей діяльності.

Соціальна допомога – система державної опіки для найменш захищених груп населення. основні види С.д.: матеріальна, фінансова, пенсійна, протезно-ортопедична, кредитна.

Соціальна робота, або соціономія (від лат. – суспільство і закон) – одночасно є формою суспільної діяльності, соціальною практикою, синтезом науково-теоретичних знань і навчальною дисципліною.

Соціалізація (від лат. – суспільний) – процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства; включає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на її формування

Соціальний захист – стратегія державної політики в переходний період у 90-і рр. у РФ з підтримки і захисту найбільш незахищених груп населення: дітей, інвалідів, пенсіонерів, жінок, малоімущих та ін.; система гарантованих державою економічних, організаційних і правових заходів, які забезпечують громадянам умови для переборення важкої життєвої ситуації

Соціальна патологія - явище суспільної поведінки індивідів та груп, функціонування установ, які суперечать вартостям і принципам, сповідуваним на певний момент певним суспільством: злочинність, пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, родинні патології (бездоглядність дітей, розлучення), патології організованих структур (кліки, непотизм, некомпетентність, невизначений розподіл обов'язків та відповідальності).

Соціальна підтримка – 1) сприяння людині в подоланні його життєвих труднощів; 2) надання грошової допомоги, кредитів, інформації, можливості

навчання та інших пільг окремим групам працездатного населення, які тимчасово знаходяться у важкій життєвій ситуації

Соціальна педагогіка - галузь педагогіки, що вивчає закономірності соціально-культурної адаптації людини, групи, суспільства з метою гармонізації, гуманізації їх взаємовідносин на внутрішньо-, між- та надособовому рівні

Соціальна політика - сукупність заходів держави та інших суб'єктів політики, спрямованих на розвиток класів, соціальних груп, соціальних прошарків, національних та інших етнічних спільнот, мовних, конфесійних груп, що утворюють суспільство, а також на розвиток (соціалізацію) людини

Соціальна профілактика - вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді

Соціальна реабілітація - вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді

Соціальна робота - галузь наукових знань і професійна діяльність, спрямована на підтримання і надання кваліфікованої допомоги будь-якій людині, групі людей, громаді, що розширює або відновлює їхню здатність до соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав, запобігає соціальному виключенню

Соціальна робота загального профілю - передбачає три сфери: соціальна терапія, соціальна робота з групами, соціальна робота у громадах

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю - діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців з соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб

Соціальна робота спеціалізованого профілю - охоплює сфери праці і зайнятості, охорони здоров'я, медико-реабілітаційних служб, установ освіти, пенітенціарних установ, Збройних Сил

Соціальна сфера - сфера життєдіяльності людського суспільства, що охоплює весь соціальний простір (умови праці, побуту, здоров'я, етнонаціональні, сімейно-шлюбні відносини та ін.)

Соціальне виховання - це цілеспрямоване створення умов (матеріальних, духовних, організаційних) для розвитку людини

Соціальне інспектування - система заходів, спрямованих на виявлення, здійснення аналізу, нагляду за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, моральним, фізичним і психічним станом дітей та молоді, оцінку їх потреб, контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи

Соціальне забезпечення (соціальний захист) - система суспільно-економічних заходів, спрямована на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість втрати годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо)

Соціальне обслуговування сім'ї, дітей та молоді - система соціальних заходів, спрямованих на сприяння, підтримку і надання послуг сім'ям, дітям та молоді з метою подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримку соціального статусу та повноцінної життєдіяльності

Соціальне страхування - фундаментальна основа державної системи соціального захисту населення, що уможливлює матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства

Соціальне – 1) збігається за значенням із «суспільним», тому що відноситься до аналізу всього суспільного життя і його сфер – економічної, політичної тощо; 2) цим поняттям позначають складну мережу взаємодіючих колективів і груп, що утворюють для індивіда систему підтримки соціальної ієрархії і вираження лояльності (Т.Парсонс).

Соціальний патронаж - форма надання послуг, які надаються на довгостроковій основі сім'ям з дітьми і неповнолітнім, як потрапили у важку життєву ситуацію та втратили можливість самостійно її подолати, на строк, необхідний для подолання цієї ситуації

Соціальний супровід - вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу

Стрес - неспецифічна реакція організму у відповідь на дуже сильну дію зовні, яка перевищує норму, а також відповідна реакція нервової системи

Суб'єкт (від лат. – який лежить унизу, знаходиться в основі) – носій предметно-практичної діяльності й пізнання (індивід або соціальна група), джерело активності, спрямоване на об'єкт.

Супервізія - вид діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спрямований на забезпечення належної якості соціальної роботи, запобігання професійним ризикам шляхом навчання соціальних працівників, наставництва та професійної підтримки на робочому місці

Суспільне презирство - сукупність благодійних установ та заходів, які мають на меті надання допомоги особам, які з різних причин позбавлені можливості здобувати собі прожиток самостійно

Схоластика – середньовічна філософія, представники якої намагались представити у наукоподібній формі релігійне вчення і підкріпити його посиланням на авторитет отців церкви (патристів).

Теорія елементарної освіти («метод» Й. Песталоці) – вихователь, розвиваючи розумові, моральні і фізичні сили дитини, повинен відштовхуватися від першочергових основ освіти, від її найпростіших

елементів; у вихованні дитини необхідно йти від найпростіших елементів до складніших.

Технологія – особливого роду програма діяльності соціального працівника, його співробітництва з індивідом або соціальною групою в певних умовах.

Тривіальні школи (*trivialis*, буквально – «той, що знаходиться на перехрестку трьох доріг», «вуличний») – організовані форми соціального виховання в Римі, приватні навчальні заклади. Незважаючи на погані умови і низьку якість навчання, школи ці були масовими і забезпечували розповсюдження грамотності серед вільного населення.

Трудова школа – реформаторська течія в педагогіці, представники якої виступали за створення навчальних закладів, в яких би навчання, моральне, естетичне й фізичне виховання поєднувалися з виробленням у дітей трудових умінь, підготовкою їх до трудової діяльності.

Українська Захоронка (до 1912 – Руська Захоронка) - товариство, засноване у 1901 р. у Львові з ініціативи Клубу Русинок для матеріальної допомоги, педагогічного нагляду й оборони від денационалізації дітей дошкільного віку з найбідніших верств українського населення. З середини 1920-х рр. «Українська Захоронка» поширила мережу стаціонарних дитячих садків на інші міста.

Університети перші – добровільні об'єднання (корпорації) учнів і вчителів – у Болоньї (1158 р.), Оксфорді (1168 р.), Кембриджі (1209 р.), Парижі (1253 р.), Празі (1348 р.), Неаполі (1224 р.), Лісабоні (1290 р.). Середньовічні університети мали, як правило, 4 факультети: підготовчий (артистичний чи мистецький), богословський, юридичний, медичний.

«Упокорюючі будинки» – спеціальні державні заклади системи соціального контролю, що існували в Росії з кінця XVIII ст. для коригування соціальних відхилень

Фасилітатор - роль соціального працівника, яка полягає у наданні допомоги індивідам, групам виразити потреби, ідентифікувати (з'ясувати) проблеми, розробити і застосувати стратегії їх подолання, внаслідок чого клієнт набуває здатності справлятися з проблемами більш ефективно.

Фахівець із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю - особа, яка має спеціальну освіту відповідно до вимог центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, і здійснює соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю

Філантропія - любов до людства, турбота про поліпшення його долі, благодійність. У V ст. до н.е. божественна благосклонність, з IV ст. н.е. – доброчесливе ставлення до людини, у новий час – індивідуальна благодійність.

Феномен (від грецьк. – те, що з'являється): 1) незвичний, винятковий факт, явище; 2) філософське поняття, що позначає явище, надане нам досвідом, унаслідок чуттєвого пізнання (на противагу ноумену, що осягає розумом і складає основу, сутність феномена).

Формаційний підхід досліжує суспільство з точки зору класової боротьби і абсолютизує економічні чинники, акцентує увагу на властивих певному соціуму способах виробництва, рівнів розвитку продуктивних сил.

Форми роботи республіканської Ради: розширення мережі безкоштовних їдалень, проведення Тижнів захисту дітей, Днів голодних дітей, суботників, під час яких заробітна плата робітників і службовців перераховувалася на допомогу бездоглядним і безпритульним дітям. У голодні роки (1921–1922) цей орган займався організацією прийняття, розміщення та забезпечення дітей, переселених із Поволжя та інших голодуючих районів півдня Росії та Казахстану. Ліквідований 28 листопада 1922 р. Постановою РНК УСРР у зв'язку із заснуванням Центральної комісії допомоги дітям (ЦКДД) при Комісії з ліквідації наслідків голоду. Із серпня 1923 р. ЦКДД стала самостійним органом з остаточної ліквідації безпритульності

Хрестові походи – це воєнно-колонізаторські походи (1096 – 1270) до країн Близького Сходу (Сирії, Палестини, Єгипту), що здійснювалися під релігійними гаслами боротьби християн проти «невірних» (мусульман) та визволення «гробу Господнього» і «святої землі» Палестини.

Цехові школи – школи в середньовічній Європі, які відкривали ремісники, де їх діти вивчали рідну мову, рахунок, елементи геометрії й природознавство, релігію; навчання ремеслу здійснювалося вдома в майстерні батька.

Цивілізаційний підхід – (від лат. *civilis* – громадський, державний) передбачає вивчення способу життя великої спільноти людей, що посідає певну територію, сповідує свою релігію, розвиває власні культурні традиції й систему цінностей, удосконалює оригінальний комплекс суспільно-економічних відносин.

Школи Корана – мусульманські школи, де навчали читанню Святої книги, без уроків письма і рахунку.

Школи персидської мови і Корана – поєднання програми йнятих в школах двох перших типів.

Якість життя – соціальний показник, який характеризує стан людини в різноманітних соціальних системах і ступінь її соціальної свободи. Найбільш повно розкривається в зіставленні з кількісними показниками (рівня життя, життєвого укладу, соціальних норм, стандарту тощо).

Яничари – особиста гвардія турецького султана, яка рекрутувалася із числа полонених хлопчиків вихованих у дусі віданості правителю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

A. Основна навчальна література:
Законодавча база:

1. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України № 5073-VI від 05 черв. 2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.
2. Про волонтерську діяльність : Закон України № 3236 від 19 квіт. 2011 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
3. Про громадські об'єднання : Закон України № 4572-VI від 22 бер. 2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
4. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні : Декларація № 2859-XII від 15 груд. 1992 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>.
5. Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи Україні : Наказ № 1965 від 09 верес. 2005 р. [Електронний ресурс] / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/document/fpart_39/idx39_460.htm.
6. Про кредитні спілки : Закон України № 2908-III від 20 груд. 2001 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2908-14>.
7. Про соціальні послуги : Закон України № 966-IV від 19 черв. 2003 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
8. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України № 2558-III від 21 черв. 2001 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.
9. Про сприяння становленню та соціальному розвитку молоді в Україні : Закон України № 2998-XII від 05 лют. 1993 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>.

Периоджерела:

1. Аристотель. Этика. Политика. Поэтика [Текст]// Собр. соч.: в 4-х т. Т. 4.– М. : Мысль, 1984. – 830 с.
2. Гельвецій К.А. Про людину, її розумові здібності та її виховання [Текст] / Гельвецій К.А.; перекл. з французької Валер'яна Підмогильного. – К. : Основи, 1994. – 416 с.

3. Демокрит. Фрагменты и свидетельства о его учении // История политических и правовых учений : хрестоматія / [сост. проф., д-р. ист. Наук Г.Г. Демиденко]. – Харьков : Факт, 1999. – С. 21-23.
4. Дистервег, А. Избранные педагогические сочинения [Текст]/ Дистервег А.; сост. В.А. Ротенберг; общая ред. Е.Н. Медынского. – М. : Учпедгиз, 1956.
– 374 с.
5. Кершенштейнер Г. Избранные сочинения [Текст] : пер. с нем. / Кершенштейнер Г. – М. : Тихомиров, 1915. – 322 с.
6. Килпатрик В.Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе [Текст] / Килпатрик В.Х.; пер. с 7-го англ. издания
Е.Н. Янжуя с предисл. Н.В. Чехова. – Л. : Брокгауз-Ефрон, 1925. – 43 с.
7. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения [Текст] : в 2 т./ Коменский Я.А. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – 656 с.; Т. 2. – 576 с.
8. Локк Д. Сочинения: в 3 т. Т. 1-2. – М.: Мысль, 1985. – Т. 1. – 622 с.; Т. 2. – 560 с.; Т. 3. – М.: Мысль, 1988. – 669 с.
9. Монтень М. Опыты [Текст] : в 3-х кн. Кн. I-II/ Монтень М. – М. : Наука, 1980. – 703 с.
- 10.Монтецори М. Метод научной педагогики, применяемый к детскому воспитанию в домах ребенка [Текст] : пер. с итал./ Монтецори М. – 4-е изд. – М. : Задруга, 1920. – 211 с.
- 11.Мор Т. Утопия / Томас Мор; [перев. с лат. Ю. М. Каган] – М. : Наука, 1978.
– 417 с.
- 12.Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения [Текст] : в 2-х т. / Песталоцци И.Г. ; под. ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 336 с.; Т. 2. – 416 с.
- 13.Платон. Диалоги [Текст]/ Платон – М. : Мысль, 1986. – 605 с.
- 14.Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль [Текст]/ Рабле Ф.; пер. с фр. Н. Любимова. – М. : Правда, 1981. – 560 с.
- 15.Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения [Текст] : в 2 т. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 656 с.; Т. 2. – 336 с.

Підручники та навчальні посібники:

1. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи в Україні: Курс лекцій. – Тернопіль: Видавництво АСТОН, 2004. – 174 с.

2. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: Наук.-навч.-методичний посібник / Харченко С. Я., Кратінов М. С., Ваховський Л. У. та ін. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 321 с.
3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в. : учеб. пособ. для учеб. заведений / под ред. А.И. Пискунова : 2-е изд., испр. и доп. – М. : Сфера, 2004. – 510 с.
4. История социальной педагогики : хрестоматия-учеб. : учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений / под ред. М.А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 544 с.
5. Зайченко І.В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга I. Історія зарубіжної педагогіки: [навч. пос.] / І.В. Зайченко. – К.: Слово, 2010. – 624 с.
6. Кузьмин К. В., Сутырин Б. А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности и до начала XX века): Учеб. пособие. – М.: Академический Проспект: Трикста, 2006. – 623 с.
7. Левківський М.В. Історія педагогіки / Михайло Васильович Левківський.
–
К: Центр навчальної літератури, 2008. – 190 с.
8. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – Київ : ППК ДСЗУ, 2007. – 341 с.
9. Мигович І. І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). – Ужгород, 1997. – 190 с.
10. Основы социальной работы: учебное пособие / Н. Ф. Басов, В. М. Басова, О. Н. Бессонова и др.; Басов Н. Ф., ред. – 4-е узд., стер. – Москва: Академия, 2008. – 284 с.
11. Попович Г. Соціальна робота в Україні і за рубежем: Навчально-методичний посібник. – Ужгород: МПП «Граждан», 2000. – 134 с.
12. Слабошницький М. Ф. Українські меценати: Нариси з історії української культури: Навч. видання. – Б.м., 2001.
13. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / Отв. ред. д.и.н., Е.И. Холостова; д.и.н., проф. А.С. Сорвина. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 415с.
14. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін. / За заг. ред І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
15. Тищенко О. В. Соціальна робота та права людини: Навчальний посібник. – К.: ВГЛ «Обрій», 2010. – 240 с.
16. Тюптя Л. Г. Соціальна робота: теорія і практика: навчальний посібник / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова; МОН – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Знання, 2008. - 575 с.

17. Фирсов М. В. История социальной работы : учеб. пособ. / М. В. Фирсов. – 2-е изд. – Москва ; Киров : Акад. проект ; Константа, 2007. – 608 с.
18. Фирсов М. В. Теория социальной работы : учеб. пособ. / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – 4-е изд. – Москва : Академ. проект; Гаудеамус, 2009.– 512 с.
19. Циткилов П. Я. История социальной работы : учеб. пособ. / П. Я. Циткилов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 448 с. – (Высшее образование).

Б. Додаткова рекомендована література:

1. Буторина Е. В. История социальной работы : конспект лекций / Е. В. Буторина, Г. М. Малеева, В. А. Филатов. – Омск : ОмГТУ, 2008. – 64 с.
2. Вальчук О. І. Організаційна система соціального страхування в СРСР (1922–1933 рр.) за матеріалами Державного архіву Російської Федерації / О. І. Вальчук // Історичний архів. – 2014. – Вип. 12. – С. 119–124.
3. Васюк О.В.Історія соціальної педагогіка за кордоном: навч.-метод. посіб. / О.В. Васюк. – К. : НАКККіМ , 2012. – 182 с.
4. Горєлов Д. М. Волонтерський рух : світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. / Д. М. Горєлов, О. А. Корнієвський. – Київ : НСД, 2015. – 36 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Зверевої. – Київ; Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
6. Історія соціального виховання (з давніх часів до середини ХХ століття) : хрестоматія / упоряд.: О. С. Радул, Т. О. Кравцова, С. В. Куркіна та ін. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2010. – 464 с.
7. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: Курс лекцій / Поліщук В. А., Янкович О. І. – Тернопіль: ТДПУ, 2009. – 256 с.
8. Кайгородова Л. А. Теория социальной работы: учебное пособие / Л. А. Кайгородова. – 2008. - Электронная мультимедийная библиотека
9. Конончук А. І. Професійна підготовка соціальних працівників до партнерства з недержавними організаціями соціальної сфери / А. І. Конончук // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія Психологопедагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 183–187.
10. Кривоконь Н. І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні : навч. посіб. / Н. І. Кривоконь. – Чернігів : Чернігівський державний технологічний університет, 2012. – 320 с.
11. Кубіцький С. О . Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. / С. О. Кубіцький. – Київ : ДАКККіМ, 2009. – 298 с.

12. Кубіцький С. О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах у схемах і таблицях : навч. посіб. / С. О. Кубіцький. – Київ : ДАККіМ, 2010. – 124 с.
13. Опанасюк В. В. Історія світових релігій. Становлення догматики та культу / В. В. Опанасюк. – Суми : СумДУ, 2013. – 108 с.
14. Полищук В. А. История социальной педагогики и социальной работы : курс лекций / В. А. Полищук, А. И. Янкович. – Тернополь : ТДПУ, 2009. – 256 с.
15. Скоробагатько А. В. Розвиток законодавства про пенсійне забезпечення у період непу / А. В. Скоробагатько // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3. – С. 236–242.
16. Тохтарова І. М. Волонтерський рух в Україні : шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин [Електронний ресурс] / І. М. Тохтарова // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 2. – Режим доступу : http://el-zbirn-du.at.ua/2014_2/5.pdf.
17. Фурман А. В. Історія соціальної роботи : навч. посіб. / А. В. Фурман, М. В. Підгурська. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 174 с.
18. Чухрай М. Інституціалізація волонтерського руху в Україні : реалії та перспективи / М. Чухрай // Соціологічні студії. – 2013. – № 1 (2). – С. 104–108.
19. Шарин В. И. История социальной работы : учеб. пособ. / В. И. Шарин. – Москва : Дашков и Ко , 2010. – 368 с.

Корисні посилання:

1. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volunteer.kiev.ua/pages/History_volunteer.
2. Сумський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://socsu.my.ucoz.com/>.
3. Сумський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://smr.gov.ua/uk/miska-vlada/vikonavchi-organi/strukturni-pidroz_dili-sumskojimiskoji-radi/215-sumskij-miskij-tsentr-sotsialnikh-sluzhbdlya-sim-jiditej-ta-molodi/2317-sumskij-miskij-tsentr-sotsialnikh-sluzhb-dlyasim-ji-ditej-ta-molodi.html.

Хронологічна таблиця

Додаток А

Рік	Подія
1349	прийнято Статут робітників в Англії
1439	засновано Львівське братство
1597-1598	закони про бідняків англійської королеви Єлизавети II передбачали створення реформаторіїв, виправних будинків, шпиталів, організацію приходської допомоги для старих і немічних, заборону жебрацтва
1530	Едикт імператора Священної Римської імперії Карла Великого покладав на муніципалітети функції контролю, соціального регулювання та забезпечення волоцюг і жебраків
1531	Едикт Карла Великого про заборону збору милостині на вулицях міст (крім милостині на користь хворих проказою та засуджених). Порушення заборони каралося тюремним ув'язненням 1531 – Едиктом короля Генріха VIII в Англії розпочато перепис населення та ліцензування жебраків, установлено покарання за жебрацтво та роздачу милостині
1532	Рішення Паризького парламенту про арешт, приковування попарно та відправку на примусові роботи жебраків
1535	низка законів, прийнятих у Франції, що класифікували та встановлювали відповідне покарання жебракам
1563	Лондонський «Статут ремісників» зобов'язував до праці всіх бідняків віком від 20 до 60 років
1685-	Київська православна митрополія перейшла під юрисдикцію

1686	Московської патріархії
1601	реформа соціальної політики Англії. Закон, що визначив принципи соціальної допомоги та шляхи фінансування системи соціальної допомоги шляхом збирання спеціальних податків
1710	Конституція П. Орлика забороняла оподаткування та накладення посполитих та інших повинностей на козацьких вдів, сиріт, жінок, чоловіки яких перебували в походах і на козацьких службах
1764	Указ російської імператриці Катерини II про секуляризацію та передавання державі монастирських земель набув чинності на території Малоросії
1793	секуляризація церковно-монастирських земель на Правобережній Україні після Другого поділу Речі Посполитої
1795	Третій поділ Речі Посполитої. Усі українські землі (крім Галичини та Буковини) переходят під зверхність Російської імперії
1918	Коледж Сміта в Нью-Йорку (США) розпочав підготовку соціальних працівників
1918	заснування Українського товариства Червоного Хреста
1992	створення в Україні мережі соціальних служб для молоді
2001	XVI Всесвітня конференція волонтерів в Амстердамі (Нідерланди) прийняла Загальну декларацію про волонтерську діяльність, у якій визначила основні принципи волонтерської діяльності

Основні підходи щодо походження виховання**Додаток Б**

Підхід	Представники	Сутність
1. Еволюційно-біологічний підхід	Г. Спенсер, Ш. Летурно, Дж. Сімпсон, А. Еспінас	Вважають, що виховання успадковане людьми з тваринного світу. Помітили зв'язок виховної діяльності людей первісного суспільства з притаманною вищим тваринам інстинктивною турботою про потомство. Людина, що з'явилася на світ, наслідує вже встановлені, підготовлені форми виховання
2. Психологічний підхід	П. Монро	В основі виховання лежить несвідоме, інстинктивне прагнення дітей активно наслідувати дії старших. Версія виникла у кінці XIX ст. Пояснюється походження виховання наявністю у дітей надсвідомого інстинкту наслідування дорослих
3.Релігійний	К. Шмідт	В основі лежить твердження, що Бог, створивши людину, наділив її особливим даром – здатність виховувати молодших.

		У вихованні виявляється насамперед творча дія Духа Всемогутнього. Саме Дух Святий наділяє батьків здатністю виховувати своїх дітей
4.Трудовий	К. Маркс, Ф. Енгельс	Стверджують, що поштовхом до виникнення виховання в людському суспільстві було виробництво найпростіших знарядь праці. Причину виникнення виховання вбачали в трудовій діяльність первісних людей. Лише з виготовленням знарядь праці у первісних людей з'явилась потреба в передачі підростаючим поколінням знань та вмінь виробництва і способів використання знарядь
5.Соціокультурний	I. Бех, I. Зязюн, О.Дубасенюк, М.Левківський, O.Сухомлинська	Виховання розглядається як результат накопичення досвіду соціальної, виробничої, мистецької та професійної культури, а головним його завданням стає інтерiorизація цих надбань зростаючою особистістю з тим, щоб забезпечити оптимальну її соціалізацію

Додаток В

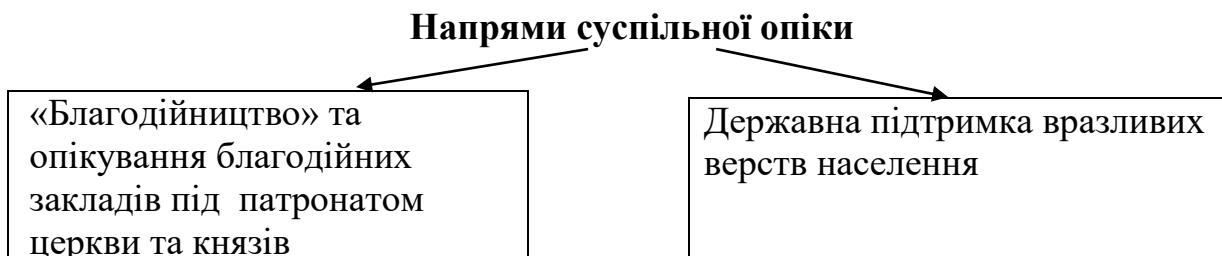
Порівняння афінської та спартанської систем виховання

Особливості	Спартанська	Афінська
Провідний суб’єкт соціалізації	Держава	Родина
Спрямованість	Фізичний розвиток	Єдність фізичного і духовного
Формування особистості	Пригнічування особистості	Культивування індивідуальності
Стиль управління вихованням	Авторитарний	Демократичний
Гендерна рівність	Майже однакове виховання	Виховання здебільшого хлопчиків
Провідний метод виховання	Фізичні покарання	Бесіда

Еволюція суспільної допомоги і соціальної роботи

Додаток Г

Суспільна допомога як підґрунтя соціальної роботи

Характерні риси форми та напрями організації суспільної опіки (ІХ – ХІХ ст.)

благодійництво	державна опіка	напрями суспільної допомоги
<ul style="list-style-type: none"> * Співчуття * Готовність відгукнутись на чужу біду * Гостинність * Милосердність * Людинолюбство 	<ul style="list-style-type: none"> * Лікарні * Богадільні (шпиталі) * Притулки * Лазні * Виховні будинки * Сирітські притулки та 	<ul style="list-style-type: none"> * Українські братства * Соціальна рівність Запорізької Січі * Товариство Червоного Хреста * Громадські об'єднання * Церковні братства

* Доброчливість * Справедливість	будинки * Бібліотеки	* Монастирі * Добродійні товариства
-------------------------------------	-------------------------	--

Послідовні етапи соціальної роботи:

1. Церковно-монастирська допомога;
2. Зародження державних і громадських підходів;
3. Наукова філантропія з усвідомленим прагненням соціальної допомоги як практичної діяльності

Додаток Д

Основні праці Ж.-Ж. Руссо щодо виховання

Назва твору	Основні ідеї
<i>Проект про виховання Де Сент-Марі</i> (1745)	Обґрунтовано моральне виховання як найголовніше і першочергове завдання педагогіки
<i>Трактат «Чи сприяв процес у науці i мистецтві поліпшеню погіршеню моралі?»</i> (1749)	Висміяно феодальний устрій як неприпустимий для людини, яка народилася доброю, щасливою і рівноправною. Ж.-Ж. Руссо стверджував: «Природна людина» прекрасна і добра, суспільне виховання губить її; науки й мистецтво тільки зміцнюють цю нерівність ... прикрашають гірляндами кольорів залізні ланцюги, що сковують людей, глушать властиву людям свідомість споконвічної свободи, задля якої вони, здавалося, були народжені, примушують їх любити своє рабство».
<i>Трактат «Судження про науки мистецтво»</i> (1750)	Справжнє виховання людських якостей в умовах феодально-абсолютистського режиму неможливе і може відбуватися лише за умови занепаду цього режиму

Трактат «Міркування про походження і основи нерівності між людьми» (1755 р.)	Людину, яка народжується досконалою, суспільство руйнує і робить нещасною. Основа всіх бід – велика приватна власність, яку потрібно ліквідувати, розділивши порівну між громадянами
Стаття «Про політичну економію» (1755)	Звертаючись до античності, мислитель стверджує, що тільки у вільних народів можливе дійсно громадянське виховання
«Листи про мораль» (1758)	Визначається сутність людської особистості.
Роман в листах «Юлія, чи Нова Елоїза» (1758)	Сформульовано програму виховання. Зокрема, 1 і 5 частини присвячені вихованню людських почуттів на засадах гуманізму, дбайливого ставлення людини до природи.
«Суспільний договір» (1760 р.)	Природна сутність людини в соціумі змінюється завдяки формуванню в суспільному середовищі іншої громадянської природи людини.
«Еміль, або Про виховання» (1762)	Йдеться про те, як виховувати справжню людину й громадянина.
«Сповідь» (1767)	Показана висока цінність не великої людини, не генія, а неповторної, унікальної особистості.

**Джон Беллерс (1654-1752),
англійський економіст, соціальний реформатор**

<p>Причини побудови коледжу</p> <ul style="list-style-type: none"> - для всіх вікових груп - багато національність - всі види ремесел <p>фізична праця</p> <ul style="list-style-type: none"> - наочний досвід - розвиток тіла - основа розумового розвитку - сприяє щастю - приносить дохід 	<ul style="list-style-type: none"> - самоокупність - дисципліна, нагляд - охорона від негативного впливу зовнішнього світу <p>зайва розумова праця</p> <ul style="list-style-type: none"> - шкодить здоров'ю - шкодить розуму - призводить до втрати часу
--	--

фізична праця більш корисна для людини і суспільства,
повинна переважати над розумовим навчанням

<p>Виховання і навчання</p> <p>стимулюється</p> <ul style="list-style-type: none"> - заохочення - суперництво - покаранням, але не фізичним . т.як воно <ul style="list-style-type: none"> - портить дарування, - розслаблює дух, необхідний для навчання - образа слабить пам'ять - призводить думки у безлад 	<p>зміст</p> <p>навчання: письмо, читання професійне навчання з 4 років</p> <p>виховання: добродійність, працелюбство, дисциплінованість.</p>
--	--

Вікові групи

дитина → підліток → юнак → шлюб → старість → після 60 років

призначення
наглядачем

зменшення
роботи на 1 годину

Концепція виховання заснована на принципі «Хто не працює – той не їсть»

Додаток Е

Зародження професійної соціальної роботи за кордоном

Мері Річмонд	Джейн Адамс	Аліса Саломон
1861-1928	1860-1935	1872-1948
<i>Метод «case-work»</i> Індивідуальної соціальної допомоги:	1. Ключова ідея руху Гільдії поселенців полягала у визнанні того, що бідність і нещастя людей зумовлені соціальним середовищем,	3 1899 р. започаткувала підготовку спеціалістів для роботи у сфері

<p>визначення діагнозу з оціненням оточення клієнта, пошук ресурсів усередині самої людини, вироблення раціональної стратегії втручання.</p>	<p>яке необхідно змінювати.</p> <p>2. <i>Перший притулок</i>, який надавав соціальну допомогу людям, розгортаючи в межах своєї програми діяльність дитсадків, клубів, бібліотек, їдалень, художніх галерей, бюро з працевлаштування, вивчення мов, танців, музики, малювання</p>	<p>соціального обслуговування</p>
--	--	-----------------------------------

Додаток Ж**Історія фахової соціальної роботи в Україні**

рік, період	подія
1919 р.	Раднарком УРСР видав декрет про націоналізацію всіх добродійних установ, які перебували у віданні приватних осіб або добродійних товариствах.
до 1941р.	В системі Наркомсоцзабезу УРСР нараховувалося: <ul style="list-style-type: none"> • 154 будинки-інтернати для літніх та інвалідів • 22 дитячі будинки-інтернати
у роки радянської влади	Розвинулися нові напрямки соціальної роботи: <ul style="list-style-type: none"> - соціальне забезпечення (в старості, хворобі, багатодітним сім'ям); - соціальне страхування; - житлове будівництво; - курортне обслуговування; - боротьба з дитячою безпритульністю
20-80-ті рр. ХХ ст.	Педагогічний рух в країні виливався в окремі напрямки: <ul style="list-style-type: none"> у 20-ті роки - організація дитячих клубів, у 40-ві –тимурівський рух, у 70-ті – створення педагогічних загонів, у 80-ті – батьківські сімейні клуби
з 1990-х рр. ХХ ст.	Міністерство соціальної політики <ul style="list-style-type: none"> - Департамент праці та зайнятості - Департамент пенсійного забезпечення та соціального захисту інвалідів - Департамент соціального страхування та партнерства - Департамент стратегічного планування - Департамент міжнародних зв'язків та інформаційних технологій - Департамент соціального захисту постраждалих від Чорнобильської катастрофи та ін. категорій - Департамент сім'ї та дітей - Департамент громадських комунікацій, контролю соціальної справедливості та зв'язків із засобами масової інформації - Департамент гендерної політики, протидії торгівлі людьми та захисту прав депортованих - Департамент державної соціальної допомоги - Департамент соціальних послуг
з 1991р.	Спеціальності «соціальна робота» та «соціальна педагогіка» введено до класифікатора професій
1994 р.	Засновано Фонд соціального захисту населення України

з 1997 р.	<p>Виходить журнал «Соціальна політика і соціальна робота», засновано журнали «Практична психологія і соціальна робота», «Соціальна робота в Україні: теорія і практика».</p> <p>Міністерство праці та соціальної політики України випускає відомчі видання «Україна: аспекти праці», «Охорона праці», «Соціальний захист»</p>
	З ініціативи Міністерства у справах сім'ї та молоді Кабінет Міністрів затвердив «Типове положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх»
у 1999 р.	Указом Президента України встановлено професійне свято — День працівника соціальної сфери (перша неділя листопада).
2001 р.	Ухвалення закону: «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю»
2003 р.	Ухвалення закону: «Про соціальні послуги»
2003 р.	Ухвалено Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, який мають засвоїти соціальні працівники
2003 р.	Постанова КМ України № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям»

Додаток 3**Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій**

Класифікаційна ознака	Види
За територіальним розташуванням	Представництва міжнародних організацій Всеукраїнські, Регіональні, Обласні, районні, Місцеві
За стабільністю діяльності	Постійні, тимчасові, ситуативні
За гендерною ознакою	Жіночі, чолові, змішані
За віковим складом	Дитячі, молодіжні, різновікові, організації дорослих
За напрямом діяльності	Політичні, спортивні, культурологічні, екологічні, соціально-педагогічні
За юридичним статусом	Громадські організації, Благодійні фонди, асоціації, спілки, конгреси
За чисельністю	Масові, середні, малі
За фокусною групою	Аскриптивні, функціональні